

VILÁG- TÖRTÉNET

10. (42.) évfolyam 2020. 4.

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **KRAJCZÁR GYULA**
A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG TERÜLETI ÖNKÉPE
- **SÁRKÖZI ILDIKÓ GYÖNGYVÉR**
A TÖRTÉNET FOLYTATÓDIK
- **BELLÉR-HANN ILDIKÓ**
UJGUR IDENTITÁSNARRATÍVÁK KÍNÁBAN
A „REFORM ÉS NYITÁS” IDŐSZAKÁBAN
- **RÉVÉSZ ÁGOTA**
A PEKINGI OPERA MINT A NEMZETÉPÍTÉS ESZKÖZE KÍNÁBAN
- **TREBITSCH PÉTER – FENG LIJUAN**
A JAPÁN-ELLENES HÁBORÚ EMLÉKEZETE MINT A HATALMI
LEGITIMÁCIÓ FORRÁSA A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN
- **SZÁVA BORBÁLA**
AZ ANGKORI BIRODALOM EMLÉKEZETE ÉS A KHMER NEMZETI
IDENTITÁSTUDAT ALAKULÁSA

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Nemzetépítés és nemzeti identitás, emlékezetpolitika és történelmi emlékezet Kelet- és Délkelet-Ázsiában (Vámos Péter)	501
<i>Tanulmányok</i>	
Krajczár Gyula: A Kínai Népköztársaság területi önképe	507
Sárközi Ildikó Gyöngyvér: A történet folytatódik. Nemzetépítés, történetírás és örökségesítés Kínában	533
Bellér-Hann Ildikó: Ujgur identitásnarratívák Kínában a „reform és nyitás” időszakában	559
Révész Ágota: A pekingi opera mint a nemzetépítés eszköze Kínában	581
Trebitsch Péter – Feng Lijuan: A Japán-ellenes háború emlékezete mint a hatalmi legitimáció forrása a Kínai Népköztársaságban	605
Száva Borbála: Az Angkori Birodalom emlékezete és a khmer nemzeti identitástudat alakulása	635
<i>Szemle</i>	
Zsidó menekültek Sanghajban, 1933–1947 (Mervay Mátyás)	659
Diktátorok és diktatúrák a Karib-térségben (Katona Eszter)	663

Jelen számunkat Vámos Péter szerkesztette

Nemzetépítés és nemzeti identitás, emlékezetpolitika és történelmi emlékezet Kelet- és Délkelet-Ázsiában

Lapszámunk tanulmányai a nemzetépítés, a nemzeti identitás, az emlékezetpolitika és a történelmi emlékezet egyes kérdéseit és egymáshoz való viszonyát vizsgálják a globális világban egyre nagyobb befolyással bíró, de Magyarországon meglehetősen kevés figyelmet kapó kelet- és délkelet-ázsiai térségben. Öt tanulmány Kínáról szól, egy pedig Kambodzsáról. A 1,4 milliárd lakosú Kína és a 16 millió Kambodzsa egymás mellett szerepeltetése méreteik és globális politikai, gazdasági és kulturális befolyásuk különbségei ellenére elsősorban azzal indokolható, hogy a két ország múltja és jelene között sok párhuzamosság fedezhető fel. Itt csak kettőt említek. Az első, hogy Kína és Kambodzsa ősi civilizáció, de fiatal ország. A magát hagyományosan a civilizált világgal azonosító és a világ közepének tekintő Kína kultúráját és államiságát manapság ötezer évesnek tartják, a Kínai Népköztársaság azonban csak 1949. október 1. óta létezik. Az i. sz. 9. századtól közel ötszáz éven át a Khmer Birodalomként is ismert Angkori Birodalom pedig, amelyet az 1953 óta független Kambodzsa a saját történelmi előzményének tekint, Délkelet-Ázsia legnagyobb szárazföldi birodalma volt. A második, hogy mind a kínai, mind a khmer nemzeti ébredésben fontos szerepet játszottak a 19. században megjelenő gyarmatosító hatalmak. A nemzetépítés és a nemzeti identitás erősítésének politikai igénye tehát mindkét ország esetében a hatalmi viszonyok megváltozására adott válaszként is értelmezhető.

A lapszám Kínáról szóló tanulmányaiban rendre felmerülnek olyan alapvető kérdések, mint hogy „mi Kína?” és hogy „ki a kínai?”. Amint látni fogjuk, a válasz egyik kérdésre sem magától értetődő. Kína évezredek óta etnikailag és kulturálisan sokszínű állam volt. A császárság 1911-es bukását követően a köztársaság, majd a népköztársaság vezetői a birodalomból egységes nemzetállamot akartak létrehozni. Ehhez eleinte minden szükséges feltétel hiányzott: nem volt világos, hogy hol húzódnak Kína határai, nem volt világos, hogy ki tekinthető kínainak, nem volt világos, hogy mi nevezhető kínai kultúrának, és az sem volt világos, hogy mi tekinthető közös kínai történelmi múltnak. 2020-ra mindez alapvetően megváltozott. Néhány vitatott terület kivételével Kína rendelkezik pontosan meghúzott, a szomszédjai és a nemzetközi közösség által elismert határokkal, létezik egységesnek tekintett kínai politikai nemzet, mindenhol beszélik a Kínán kívül mandarinként ismert kínai köznyelvet, és létezik egységesen kínainak tekintett kulturális örökség és egységes történelmi emlékezet.

Krajczár Gyula tanulmánya a birodalomból nemzetállammá alakulás folyamatának egyik kulcskérdését, a kínai azonosságtudat területi vonatkozásait tárgyalja. Kína és a kínaiak önképében alapvető változást hozott ugyanis a 20. század elején bekövetkezett paradigmaváltás. Az addig magát az Égalattival (mindennel az Ég alatt) azonosító, pontosan meghúzott határokkal nem rendelkező birodalom a császárság bukását követően államközi szerződésekben rögzített határok közé szorított országgá vált. A mai kínai államiság és a területi integritás problematikájának eredője az, hogy miközben a köztársasági mozgalom felszámolta a mandzsu Csing-dinasztiát és a császárság intézményét, a Kínai Köztársaság vezetői az egykori Csing Birodalomhoz tartozó területeket, amelyek jelentős része a mandzsu hódítás eredményeként került „kínai” ellenőrzés alá, Kína elidegeníthetetlen részének tekintették. Ilyen területként tartják ma számon többek között Tibetet, a Hszincsiang Ujgur Autonóm Területet (az egykori Kelet-Turkesztánt), Belső Mongóliát és Mandzsúriát.

A szuverenitás és a területi integritás kérdése az imperialista hatalmak által a 19. század közepén Kínára kényszerített, úgynevezett egyenlőtlen szerződések következtében új dimenziót kapott. 1842–1943 között, a manapság Kínában „nemzeti szégyen évszázadának” nevezett időszakban a külföldiek területenkívüliséget élveztek, saját konzuli joghatóság alatt álltak. A nagyhatalmak a második világháború idején lemondtak különleges jogaikról, de számos területi konfliktus máig sem jutott nyugvópontra. Hongkong és Makaó különleges státusa és Tajvan helyzete folyamatos feszültségforrás. India és Kína között a vitatott területek nagysága körülbelül 120 ezer négyzetkilométer, tehát nagyobb, mint Magyarország. A konfliktus aktualitását mi sem jelzi jobban, mint hogy 2020 júniusában ismét halálos áldozatokat is követelő összetűzésre került sor a határzónában. Kína keleti partjainál szintén évszázados vita zajlik a Tiaojü- (japánul Szengaku-) szigetek birtoklásáról. Az öt kis sziget és három szikla jelenleg japán ellenőrzés alatt áll, de Kína (és Tajvan) is igényt tart rá. A szigetek feletti szuverenitás megszerzésének ügye ma is a japánellenes nacionalista propaganda egyik fontos eleme. 2012-ben a szigetek japán állami ellenőrzésének hírére Japán-ellenes tiltakozási hullám söpört végig Kína nagyvárosain. Még a budapesti Japán Nagykövetség előtt is voltak tüntetők. A harmadik terület, ahol Kína több szomszédjával, sőt az Amerikai Egyesült Államokkal is konfliktusba került, a Dél-kínai-tenger szigetvilága. Kína 1992 óta hivatalos térképe a térséget egy U alakú szaggatott vonallal a népköztársaság részeként ábrázolja. A térképről, amelyre hivatkozva Kína újabban mesterséges szigeteket és haditengerészeti támaszpontokat épít, az ENSZ Nemzetközi Tengerjogi Bírósága 2016-ban kimondta, hogy a nemzetközi tengerjoggal nem összeegyeztethető. Az Egyesült Államok a kínai befolyást nem ismeri el, és mivel nemzetközi vizeknek tekinti a térséget, rendszeresen odaküldi a hadiflottáját.

A „kínai” fogalomnak tehát erős területi-politikai vonatkozása van. A „kínai” azonban etnikai tartalmat is jelöl. A Kínában élő emberek magukat egyrészt Kína mint politikai egység részének tekintik, és ebből következően kínaiaként határozzák meg magukat, miközben identitásuk fontos része, hogy a lakosság több mint 90 százalékát kitevő han kínai mellett a további 55 államalkotó etnikum valamelyikének tagjai. A különböző etnikumok békés együttélésére és a közös történelmi múlt-

ra való hivatkozás a soknemzetiségű kínai nemzetállam képének kialakításán dolgozó politikai propaganda egyik legfőbb feladata. A folyamatban szerepet játszanak a nemzetiségként, nemzeti kisebbségként számontartott etnikumok sokszor amatőrként, önszorgalomból történetírással foglalkozó elitjei is, amelyek a közös múlt kutatásával és bizonyításával valós vagy elképzelt központi hatalmi elvárásnak akarnak megfelelni. Sárközi Ildikó Gyöngyvér tanulmánya azt vizsgálja, hogy a sokszínűségében egységes kínai kultúra ápolását, sok esetben a helyi hagyományok megteremtését célzó központi törekvés az elmúlt évtizedekben miként kapcsolódik össze az UNESCO által kezdeményezett kulturális világörökség programmal. A szerző a sibék – egy Hszincsiangban élő 190 ezres etnikai kisebbség – példáján azt mutatja be, hogy a közös nemzeti történelem megteremtésének fontos része a Kína határain belül élő, nemzeti kisebbségként számontartott etnikumok saját történelmének megkonstruálása és egybegyűrése. Tanulmányának központi fogalma az örökségesítés, az a folyamat, amelynek során a hatalom birtokosai a kulturális örökség fogalmát használják fel a kulturálisan sokszínű, de politikailag egységes kínai nemzet tudatának és ezzel a politikai rendszer legitimitációjának erősítésére. Sárközi megfogalmazásában: „A hagyományok örökségesítése, az örökség megőrzésének gyakorlata beágyazódott a hazaszeretet retorikájába, a kommunista rezsim saját ideológiájához és hatalmának legitimálásához igazítva a kulturális diverzitás eredetileg univerzális diskurzusát” (550. oldal).

Sárközi Ildikó Gyöngyvérhez hasonlóan Bellér-Hann Ildikó is azt kutatja, hogy milyen szerep juthat a nem han etnikumoknak az egységes kínai nemzet létrehozásában. Bellér-Hann tanulmánya, amelynek helyszíne szintén Északnyugat-Kína, a közel 11 milliós ujjur etnikum önmeghatározásának lehetőségeivel és problémáival foglalkozik. Az ujjurok török nyelvet beszélő muszlimok, akik máig megőrizték saját nyelvüket, vallásukat, kultúrájukat, és büszkéek a kínaitól független történelmükre. Az ujjur múlttal való foglalkozás az elmúlt két évtizedben a vallási fanatizmussal összekapcsolódó terror világméretű terjedésével új megvilágításba került. A kínai állam a nemzetközi terrorizmus és az iszlám fanatizmus elleni fellépésre hivatkozva a brutalitástól sem retten vissza az állítólagos ujjur szeparatista törekvések visszaszorítása és az ujjurok asszimilálása érdekében. Az elmúlt években bejárta a világsajtót, így Magyarországra is eljutott a Hszincsiang Ujjur Autonóm Területen létrehozott átnevelőtáborok és a szüleiktől elszakított ujjur gyerekek számára épített bentlakásos intézetek híre. A hatalom börtönszerű körülmények között tart százezreket, szigorúan bünteti az anyanyelvhasználatot és az iszlám gyakorlását. Bár erőszakos eszközökkel nehéz megszerezni a központi hatalom iránti lojalitást, a hazaszeretetre nevelés itt is fontos szerephez jut.

Míg Sárközi azt tárgyalja, hogy „a történetírás és az örökségesítés hogyan vált a leszármazás ideológiája által átítatott nemzeti egységről és a kulturális diverzitásról alkotott elképzelések manipulálásának kiszolgálójává” (551. oldal), Bellér-Hann a helytörténetírás nagy nemzeti keretbe foglalásának kérdéseivel foglalkozik. Egy kelet-hszincsiangi oázis, Kumul példáján keresztül vizsgálja a hivatalos történetírást, a szájhagyományt és a helytörténet kapcsolatrendszerét az 1980-as évek elejétől a represszió fokozódásáig, 2016-ig. A szerző szövegalapú kutatásai és terep-

munkája alapján, a helytörténet sajátos értelmezését adva kifejti, hogy szükségesnek tartja a „nagy történetet” bemutató nacionalista (a sokszínűségében is egységes kínai nemzet szempontját hangsúlyozó) és etnonacionalista (de mivel szájhagyományra épülő, ezért szükségszerűen töredékes), „kétpólusú” történetírás mellett a „kis történeteket” elmesélő helytörténet bevonását is az uigur identitástudat alakulásának vizsgálatába.

A kínai vezetés számára különösen fontos, hogy érzelmi kötődést teremtsen az emberekben lakóhelyük (falujuk, városuk, tartományuk) kultúrája iránt, és ezzel a kis közösség tagjaiként a nagy egész lojális részét hozza létre belőlük. Révész Ágota tanulmányának témája a rendszer identitáspolitikájának egyik központi eleme, a pekingi opera, annak is elsősorban a nemzetépítésben, a nemzet-tudat formálásában betöltött szerepe. Egyrészt az európai színházi kultúrán nevelkedett emberek számára igyekszik érthetővé tenni a kínai színházi hagyományt, másrészt az egységes nemzeti identitás formálása szempontjából vizsgálja a nemzetinek tekintett színjátszási műfaj kialakulását és közelmúltbeli karrierjét. A kulturálisan erős nemzet víziója, vagy éppen a színház összekapcsolása a kínai nemzetnek a jelenlegi vezetés által hirdetett megújulásával, amelyre újabban a „kínai álom” fogalmat használják, alapvetően belső propagandacélokat szolgál. Miközben a helyi kulturális hagyományok, amelyek között eminens helyet foglal el a „sajátosan helyi színezetű” színjátszás, a helyi identitások kialakulását segítik elő, a helyi jelleg hangsúlyozásában benne van az is, hogy Kínában minden színjátszási forma a maga egyediségével együtt is a nagy egészhez tartozik. Hszincsiang Révész Ágota tanulmányában is megjelenik. A kontextus itt az, hogy a népköztársaság megalakulását követően a „kulturális gyarmatosítás” jegyében, a nemzeti egységet erősítendő, a tömegekhez a pekingi dialektusban szóló színházat a központból igyekeztek eljuttatni a „vadnyugatra”, az ország „civilizálatlan” részeibe.

A pekingi opera különleges szerepét az is mutatja, hogy a kulturális forradalom örületének idején országsszerte összesen nyolc mű kerülhetett színpadra, közülük öt a pekingi opera eszköztárát használó forradalmi opera volt. Hogy mennyire népszerűek voltak ezek a művek a fiatalok körében is, jól illusztrálja az alábbi történet. Amikor 1989 őszén Révész Ágotával együtt a Pekingi Nyelvi Főiskolán tanul-tam, a főiskola színháztermében bemutatták *A Tigris-hegy visszafoglalása* című forradalmi opera filmváltozatát. Éppen a Tienanmen téri vérengzés után voltunk, a főiskola elsőéves hallgatóit néhány hétre vidékre küldték ideológiai képzésre, és lehettek a nézők között olyanok is, akik a meggyilkolt társaikat, barátaikat, rokonait gyászolták. Mégis, amikor a japánellenes háború után játszódó történetet nézték, a fiatalok valami egészen furcsa tudatállapotba kerültek. Együtt énekeltek a főhőssel az egyébként technikailag meglehetősen nehéz áriákat, hangosan, úgy, hogy zengett az egész terem, az áriák végén pedig nagyot nevettek. Megvolt a közös élmény, megvolt a felszabadult éneklés öröme, de megvolt az önreflexió is.

Trebitch Péter és Feng Lijuan tanulmánya a Japánnal szemben vívott háború emlékezete példáján azt vizsgálja, hogy miként járul hozzá a közös ellenségkép a kínai nemzeti öntudat erősítéséhez és a Kínai Kommunista Párt (KKP) hatalmának legitimálásához. A szerzőpáros az első világháborútól napjainkig tekinti át a japán-

ellenesség történetét. Betekintést nyújt a jelenség mélyrétegeibe a diplomáciai vitáktól a KKP hazafiasságra építő politikáján és az állami propaganda által gerjesztett indulatokon át egészen a társadalom jelentős részét közvetlenül érintő, egyéni és családi sérelmekre visszanyúló személyes ellenszenvig. Saját élmények alapján mutatják be az emlékezés helyeit, sőt a japánellenes online mozgósítás részleteit is. Céljuk annak feltárása: „hogyan, milyen sikerrel és hatásfokkal dolgozik az új idők emlékezetgyára, és hogyan szolgálja a történelmi emlékezet, benne a múzeumok és a rendszeres hivatalos megemlékezések koncentrált ismeretterjesztése a KKP uralmát” (605. oldal). Részletesen elemzik a pragmatikus politizálás és az egyéni és közösségi sérelmekre, valamint az önbecsülésre és nemzeti büszkeségre egyaránt épülő, de olykor a pártállami propagandagépezet révén mesterségesen is szított, évszázados japánellenesség viszonyát. Munkájuk nagy értéke, hogy ezzel árnyalják azt a magyar közvéleményben is uralkodó, leegyszerűsítő véleményt, amely Kínát kizárólag a kommunista párt elnyomó diktatúrájaként mutatja be. A hazafias és egyre öntudatosabb tömegek – és közhely ugyan, de az 1,4 milliárdos Kínában valóban milliós tömegekről beszélhetünk – cselekvő részesei a rendszerint központilag elindított kampányoknak. Amikor a nemzeti érdek úgy kívánja, a politika és a propaganda nem élezi az ellentéteket, sőt inkább igyekszik tompítani azokat. Az elsősorban a hazai közvéleménynek szóló propaganda, az „emlékezetgyár” azonban napirenden tartja az ellentéteket, hogy szükség esetén ismét felkorbácsolhassa az idegenellenes érzelmeket. Egy-egy mozgósító kampány során a hatóságoknak csak arra kell ügyelniük, hogy ellenőrzésük alatt tudják tartani a népharag megnyilvánulásait. A véleményformáló lakosság részéről az igazodás elkerülhetetlen, és a hatalom meg is követeli azt. És ha a hatalom birtokosai úgy érzik, hogy uralmukat veszély fenyegeti, habozás nélkül az állami erőszakhoz fordulnak.

Lapszámunk hatodik tanulmányában Száva Borbála a modern khmer nemzeti identitástudat és a kambodzsai nemzetépítés kérdésével foglalkozik. Azt kutatja, hogy a történelem folyamán milyen szerepet játszott a nemzeti identitás alakulásában a dicső múltat szimbolizáló Angkori Birodalomhoz való viszony. A khmer nacionalizmus és a modern kambodzsai nemzettudat kialakulásában az első lökést a francia gyarmatosítás elleni küzdelem adta meg. Éppen a gyarmattartók khmer régmúlt iránti érdeklődése keltette fel az igényt az önmeghatározás megfogalmazására, a nemzeti nyelv megteremtésére és a kulturális örökség rendszerezésére. A franciák az Angkor-kutatás támogatásával saját nagyhatalmi érdekeik szerint cselekedtek, tevékenységük mégis hozzájárult a khmer történelmi tudat és nemzeti művészet kialakításához. Angkorvat a második világháború után minden korszakban szimbolikus szerepet kapott. Norodom Szihanuk király hatalmának legitimálásához párhuzamot vont maga és az Angkori Birodalom uralkodói között, és a hatalmát megdöntő katonai puccs vezetője, Lon Nol is a khmerség gyökereként tartotta számon Angkort. A tanulmányból megtudjuk, hogy még Pol Pot nemzeti hagyományt pusztító rémuralma idején is sikerült Angkort példaképpé emelni – akkor éppen a jól szervezett öntözőrendszerekre és a rizstermesztés fejlettségére, illetve a monumentális épületegyüttest felépítő kizsákmányolt emberek kemény munkájára hivatkozva. A Vörös Khmer-rezsimet Kambodzsra vietnámi megszállása, majd polgárháború

követte. Az Angkori Birodalom emlékezete és az 1992 óta világörökséggént elismert Angkorvat az 1990-es évektől kezdve lassan visszatérő „normalitás” keretei között továbbra is központi szerepet tölt be a kambodzsai nemzetépítés folyamatában.

A kínai nevek és szavak átírásakor az úgynevezett népszerű magyar átírást használjuk, a kifejezések első előfordulásakor pedig megadjuk a Kínai Népköztársaságban és a nemzetközi szakirodalomban használatos pinjin (pinyin) átírást is. A mandzsu/sibe, ujjur és khmer szavakat szintén a magyar kiejtést leginkább követő, magyaros átírásban közöljük, és az első előfordulásnál megadjuk a nemzetközi szakirodalomban használt latin betűs átírást.

Vámos Péter

NATION-BUILDING AND NATIONAL IDENTITY, MEMORY POLITICS AND HISTORICAL MEMORY IN EAST AND SOUTHEAST ASIA

The present issue deals with the problems of the interrelated concepts of nation-building, national identity, memory politics and historical memory in China and Cambodia. The reason why the world's most populous state and a country with a population of more 16 million are studied together is because both China and Cambodia are ancient civilizations but young countries. Whereas China traditionally identified itself with the civilised world and regarded itself as the Central Kingdom, the People's Republic of China was established on the 1st October 1949. Cambodia, on the other hand, became independent in 1953, but regards the Khmer Empire, also known as the Angkor Empire, the largest empire on Mainland Southeast Asia between the 9th and 14th centuries as its historical predecessor. Moreover, colonial powers played an important role in the national awakening both in China and Cambodia. Therefore, the political need for nation-building and the strengthening of national identity can be interpreted as a response to changes in power in both countries.

Five articles of this issue focus on China and one on Cambodia. The articles explore the questions of China's territorial identity; nation-building, history-writing and heritagization in the case of China's Sibe ethnic minority; the narrative strategies deployed by local Uyghur authors in the reform period; the role Beijing opera has acquired in the process of nation-building in China; the memory of the War of Resistance against Japan as a source of power legitimation in China; and the role of the memory of the former Angkor Empire and the greatness of Angkor Wat in Khmer nation-building efforts.

A Kínai Népköztársaság területi önképe

Az identitás egyik meghatározó eleme a földrajzi hely. Az egyéni identitásnak is fontos összetevője a származási hely, azok a helyek, ahol hosszabb-rövidebb időt töltött az illető, ahol él, ahol dolgozik, s számos egyéb hely is fontos lehet az ön-meghatározása szempontjából. S akár az is jellemző lehet, ha hiányzik az énképből a helyhez való kötődés. A területi identitás viszonylag fiatal fogalmát a pszichológia területén alapozták meg, s ahogy az általános identitáselméletek és identitáskutatás területén is történt, eleinte az egyén szintjét vizsgálták.¹ Hasonló a helyzet a társadalmi csoportok identitásával is, s közöttük is különös fontosságot nyer a hely az etnikai csoportoknál. Az emberek jelentéssel és érzelmekkel töltenek meg helyeket, visszaemlékeznek eseményekre, amelyek az adott helyen történtek, meghatározott jellemzőkkel címkéznek fel helyeket, s kötődnek a hely különböző jellegzetességeihez.² Ez jelentheti az éppen lakott, elfoglalt területet, de magában foglalhatja a történelem során korábban birtokolt területeket és ezeknek az emlékezetben tárolt különböző verzióit, valamint a csoport vagy annak jelentősebb részei migrációs mozgásából fakadó földrajzi meghatározottságokat. Mindez sok esetben kiegészül képzeletbeli, mitikus, a tudomány eszközeivel nem igazolható elemekkel is. Mindez nagyon összetett és változékony lehet, különböző intenzitással foglalhat magában nagyon sok mindent: a tájat, az embereket, a szokásokat, az ottani élet minden körülményét. Ezek együttesen teszik lehetővé az „otthon”, a „haza” érzetének kialakulását.³ Hasonlóképpen alakulhat ki kép a környező, távoli, sőt akár elképzelt helyekről is.

A csoportok esetében az identitás az egyes emberek tudatából már kijutott „a párbeszéd személyközi terébe”, míg az államok esetében formalizálódik is.⁴ Itt többé-kevésbé pontosan körülhatárolt területekről beszélünk, melyek az államalkotó csoportok identitása számára egyben fontos referenciát jelentenek. A csoportok háttértudása minderről lehetőséget biztosít jellemző területi változatok létrehozására. Ez a tudás lehet pontos, de sokszor egyáltalán nem precíz, homályos, tartalmazhat mitikus, sőt kifejezetten hamis elemeket is. Az adott csoport tör-

* A szerző újságíró, a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza.

¹ Proshansky–Fabian–Kaminoff, 1983. 59–60.

² Relph, 1976. 29.

³ Uo. 37–38.

⁴ Danziger, 1997. 411.

ténetétől, kultúrájától, egyéb adottságaitól függően nagyon eltérőek lehetnek azok a tényezők, amelyek lényegileg meghatározzák az identitás helyre vonatkozó referenciaelemeit.

Jelen tanulmány a kínai területi identitást igyekszik számba venni, hogy mit gondolnak a kínaiak és a kínai állam a maguk területének, és miért. Megvizsgálja a területkép kialakulását, az azt jellemző gondolkodásmód, fogalmak és eszmék alakulását. A fő meghatározó tényezők, melyeket a cikk számba vesz, a következők: a hagyományos kozmológiai szemlélet, a kínai állam vagy államok területének történelmi változatai és azok súlya, jelentősége, az úgynevezett „egyenlőtlen szerződések” szerepe, valamint a szuverenitás felfogása és a nemzetközi joghoz való viszony. A vizsgálatnak minden elem esetében meghatározója, hogy a kínai és az idegen, jellemzően a nyugati világ összecsapása, a kínai modernizáció nagy fordulata és a hagyomány nagy kihívása milyen módon ment végbe a területi identitás szempontjából lényeges fogalmakban, eszmékben, attitűdökben.

Először áttekintjük a területi identitás fogalmi kereteit, az állami és a csoport-identitás összefüggését, továbbá az állami identitás legfőbb megkülönböztető jegyét. Ezt követően a hagyományos kozmológiai szemléletet vizsgáljuk meg a területi identitás szempontjából. Ezt a szemléletet ma nyilvánvalóan senki sem vallja tisztán a magáénak, de az ebből fakadó gondolkodásmód, logika, viszonyfelfogások erős hatással rendelkeztek a történelem során, s jó néhány eleme egy sajátos struktúrában tetten érhető a mai gondolkodásban is. Emiatt nehéz megbirkózni a kínai politikai és történelmi gondolkodás számos fogalmával és elméletével, a Kínán kívüli világgal kapcsolatos attitűdökkel, a „kínai nacionalizmus” problémájával, már önmagában azzal is, hogy ki a „kínai”, vagy olyan egyszerűnek ható fogalmakkal, hogy mi a „határ”, hogy mi a „szabály”, s hogy milyen szabályok vonatkozhatnak a határookra.

A harmadik részben a kínai állam területi kiterjedésének problémáit vizsgáljuk. A világ leghosszabb ideje létező vagy legalábbis folyamatosan létezőnek tekintett államának kiterjedése azonban önmagában is nagyon változékony volt, nem is beszélve arról, ha vizsgálat alá vonjuk az adózó államok rendszerét és az azon kívüli világot is. A népek területi elképzelései, így a kínaié is, akár a szélesebb közvéleményt, akár a fontosabb elitcsoportokat nézzük, sosem egységesek, s általában nem érdemes közös nevezőt keresni, mert azt magában senki sem fogja a magáénak tekinteni. Egy időben élnek változatok, szoros viszonyban a status quóval, s ez a komplexum együtt része az identitásnak.

A mai kínai szemléletet, identitást és az ehhez kapcsolódó háttértudást alapvetően befolyásolják a negyedik részben vizsgált „egyenlőtlen szerződések”. Azokról az államközi egyezményekről van szó, amelyeket a kínai kormányzatok kötöttek legnagyobbbrészt a 19. században, s amelyek területi és egyéb szuverenitást is érintő kérdéseket szabályoztak, jellemzően a Kína vereségével véget érő háborúk nyomán. Ezeknek számos olyan területi következményük volt, amelyeknek jelentős hatása lett a mai határookra, annak ellenére, hogy a kínai kormányok ezen szerződésekhez való viszonya folyamatosan elutasító, mai népszerű kifejezéssel élve „revizionista” volt.

Az idegen hatalmakkal és kultúrákkal való egyre intenzívebb együttélés, majd a nemzetközi kapcsolatok globalizálódó világába való bekapcsolódás folyamatában alakultak ki a szuverenitásról vallott kínai elképzelések, amelyeket az ötödik pontban vizsgálunk meg. Ezek nem csak a területtel és a határokkal kapcsolatos koncepciók: ebben a vonatkozásban is a tradicionális kínai jogfelfogás dilemmái munkálkodnak. Egy rendkívül távoli gyökerekkel rendelkező, évezredekken át alakuló jogi gondolkodásról van szó, amely ugyan ma is magába szívja a modern, jellemzően nyugati standardok egy részét, de jelentősen át is alakítja azokat. Ugyanez a jogfelfogás jelentősen befolyásolja a Kínai Népköztársaság viszonyát a nemzetközi joghoz, annak forrásaihoz és intézményrendszeréhez. Az egyik oldalon azt láthatjuk, hogy Kína rendre kinyilvánítja szándékát, hogy nemcsak elismeri az épülő nemzetközi jogi rendet, de annak működtetésében és magában a szabályalkotásban is egyre intenzívebben részt akar venni. A másik oldalon viszont nagyon is szelektív hozzáállást tapasztalunk, s a külvilág számára mindig nagy kérdés, hogy a szelekció alapját mi adja: az aktuális érdekek, az identitásból fakadó elvi megfontolások, netán a kettő sajátos elegye?

Kína mai területi megfontolásait és vitáit rendre történelmi érvekre alapítja, s ehhez a saját történelméről a tudomány és az ideológiaképzés eszközeivel ki is alakított egy használható profilt. Az ebben rejlő tények és fogalmak olyan széles és rugalmas eszközrendszert nyújtanak számára, hogy képes azt hatékonyan hozzáigazítani az érdekeihez és az egyes politikai műveleteihez. Ezzel sokszor teszi ki magát partnerei kritikájának. Területi önszemléletére azonban nagy hatással van a „nyitás” koncepciója, illetve a környező országokkal, valamint a „nagy országokkal” (*ta kuo*) alakuló kapcsolatai. Az 1980-as évektől egyre inkább tetten érhető az erőteljes alkalmazkodási szándék a kínai külpolitikában, vagy legalábbis annak folyamatos mérlegelése, hogy a „nyitás”, vagyis a nemzetközi együttműködés szempontjából milyen területi vagy határkérdésekben érdemes megkötniük magukat, s melyekben tanúsítsanak rugalmasságot.

Terület, nép és állam

Az ember „olyan világban él, amely tele van jelentős helyekkel, embernek lenni azt jelenti, hogy birtoklod és tudod a saját helyedet” – állítja Edward Relph, a helyek és a terek identitásban játszott szerepét vizsgáló kutatások egyik fő inspirátora.⁵ Az egyén identitásában, önszemléletében, a másoktól való megkülönböztetődésében és az ehhez kapcsolódó háttértudásában általában nagyszámú olyan elem van, amely konkrét helyhez vagy térhez kötődik. Ilyen lehet a születési helye, a származási helye, ahol hosszabb-rövidebb meghatározó vagy meghatározónak tartott időt töltött, de bátran idesorolhatjuk a vágyott, az ismert vagy a gondolkodását nagyon foglalkoztató helyeket is. Ugyancsak nagy számban találhatunk olyan helyhez és térhez kötődő elemet, amely „másokhoz”, az egyén számára valamiért fontos vagy

⁵ Relph, 1976. 1.

fontosnak tartott személyekhez kötődik. Helyek és terek, ahová az ember tartozik vagy tartozhat, ahová „mások” tartoznak vagy tartozhatnak, reprezentálódnak az identitásban.⁶

A helyekkel való kapcsolat, a helyekhez való viszony csoportkötődést is kialakíthat azok között, akik hasonló kapcsolat részesei. Kialakulhat az „otthon” érzése, és azé a téré is, amely azon kívül van. Összességében ennek van vagy lehet társadalmi vagy politikai jelentősége.⁷ A hely akár önmagában is alkalmas a csoportképzésre, s nagyon is alkalmas arra, hogy meghatározója, körülhatárolója legyen szabályoknak, intézményeknek, korporációknak. Ennek alapja a helyek, terek kapcsán kialakuló, nyilvánvalóan megfigyelhető „itt-érzés”, „mi-érzés”, az „idevalóság” tudata.⁸ Mind az egyéni, mind a kollektív, helyhez, területhez kötődő identitásban jelentős szerepet játszik az emlékezet, amelynek alakzatai többnyire térhez és időhöz kötődnek, s amely a „lakott térben” és az ahhoz tartozó „dologi világban” is gyökeresik.⁹ Sőt, Pierre Nora szerint az emlékezés – a történelem felgyorsulása miatt – már kifejezetten kapaszkodókat, úgynevezett emlékhelyeket használ, amelyekben „megragadható és kikristályosodik az emlékezet”.¹⁰ Ezek sokszor valóban földrajzi helyek, területek, de más egyebek is lehetnek. Ugyanakkor még a területi identitásnak is nagyon jelentős egyéb összetevői vannak, mint például az aktuális interakciók, a keletkező eszmék és a külső hatások folyamatos adaptációja.

Itt azonban államokról fogunk beszélni, konkrétan egyetlen államról, a Kínai Népköztársaságról. Hogy egy államnak lehet-e identitása, vagy hogy egy állam tud-e egyáltalán viselkedni, ennek magyarázatához Alexander Wendt okfejtését követjük. Ő az államot korporációnak, egyfajta „jogi személynek” tartja, amely egységes és szándékos cselekvőnek tekinthető.¹¹ Így beszélhetünk ennek az „antropomorfizált” államnak a képességeiről, s értelemszerűen olyan struktúrákról is, amelyek befolyásolják képességeinek hadrendbe állítása során. Csak így beszélhetünk a képességeit leíró kultúráról, az állam identitásáról, az azt segítő és alátámasztó háttértudásról, az állam érdekeiről. Vagyis, ha elfogadjuk az állam korporációszerű létezésének módját, akkor beszélhetünk az állami identitás egyik dimenziójaként a térhez, a területhez, önmaga térbeli és területi határaihoz való viszonyáról.

Talán éppen a területi identitás az, amelynek kapcsán a legkifejezőbbben érzékelhető a nép, a lakosság, a társadalom identitástudatának és az állam identitástudatának különbözősége, s egyben összefüggése. Az államnak mint személyiségnek a cselekvését és a képességeit ugyanis a leghatározottabban befolyásolják és korlátozzák a nemzetközi közösség rendszerének struktúrái, amelyek között kell elképzelnie saját magát.¹² Ettől ugyan a nép sem tudja függetleníteni magát, de számára az mégiscsak az egyik kezelendő tényező a sok között, s nem több. A társa-

6 Uo. 57–59.

7 Hopkins–Dickson, 2006. 179–180.

8 Deudney, 1996. 130–131.

9 Assmann, 1999. 39.

10 Nora, 2010. 13.

11 Wendt, 2003. 197., 218–224.

12 Runciman, 1997. 251–256.

dalomban a területi, helyi identitásnak számos olyan eleme, változata létezhet, amelyet vagy amelyeket az állam különböző okoknál fogva nem tesz a magáévá. Ugyanakkor ezeknek az elemeknek jelentős szerepük lehet az állami identitás változásai-ban. Mindennek az a magyarázata, hogy a társadalomban, a különböző csoportokban jelentős tudás halmozódott fel és rendeződött el a helyről, a területről, a térségről, ami folyamatos értékelés és rendeződés alatt áll, beleértve az információkhoz kapcsolódó érzelmeket is, s befolyásolja az egyének és a csoportok cselekvését.

Az államok azonban a terület és a határok tekintetében a nemzetközi rendszer és a nemzetközi jog által definiált és korlátozott szereplők, így identitástudatuk központi eleme, hogy erre a struktúrára reflektálnak, vagyis ez a reflexió adja meg identitásuk kereteit. Így válik az állami identitás lényeges részévé magához a rendszerhez, annak elemeihez, eszközeihez, működésének hatóerőire való viszony is.

A hagyományos kozmológia

A hagyományos kínai kozmológia jellemzően a kínai világot írta le emberi világgént. A világ eszerint az Égből (*tien*) és az Ég alattiból (*tienhszia*) állt, míg a kettő között az Ég fia (*tiencse*), a császár közvetített, akinek helyes vagy helytelen cselekedetei alapvetően biztosították a világ harmóniáját, illetve annak megbomlását.¹³ „Az égnek nincs két napja, a népnek nincs két uralkodója” – mondta volt állítólag Konfuciusz.¹⁴ Az idézetet a mesterre hivatkozva egy vitában használja fel Menciusz, ahol hasonló értelemben citálnak a *Dalok* könyvéből is: „A teljes ég alatt minden hely az uralkodó földje, a szárazföld határaiig minden egyén az uralkodó szolgálója.”¹⁵ Az idézett beszélgetés nem az egységes állami lét és az egységes uralkodás tételes kifejtése, hanem egy konkrét politikai szituáció megítélése körül zajlik (az elhunyt, de még el nem temetett és az új uralkodó viszonyáról). Az említett egység ráadásul sem Konfuciusz, sem Menciusz idején nem volt élő tapasztalat, de tartós és történelmi léptékű szellemi erőfeszítés volt már akkor a múlt kódéba vesző Csou-dinasztia (Zhou) uralmi szerkezetének egységesként való felmutatása. Itt érdemes megjegyezni, hogy ezt a szellemi folyamatot a kínai történetírói hagyomány felerősítette: a történetírás mindenkor az adminisztráció formális része volt, ahol standardizálták a műfajokat, a nyelvhasználatot, a tények rögzítésének módját, a dinasztikus szemléletet.¹⁶

Később is számos olyan periódus volt a kínai történelemben, amikor a kortársak egy időben több uralkodóról tudtak, ám ezt a problémát úgy oldotta meg a közgondolkodás, hogy ezeket az időszakokat tartotta a normálistól, a harmonikustól eltérőnek, amikor a legnagyobb feladat éppen az egység helyreállítása volt.

13 Lásd például: Dawson, 2002. 19. skk.

14 Az idézet több helyen is előfordul a konfuciánus könyvekben, például: Mencius, 2011. 352.

15 A 205-ös vers az ismert magyar műfordításában tartalmilag nem követhető pontosan: Meddig az ég kárimája, / mind, mind csak a vang határa, / ember földje, rétje, partja, / mind, mind a vangot uralja. Nemes Nagy Ágnes fordítása. In: Si king: *Dalok könyve*. Bp., 1974. 198.

16 Lásd például: Balázs, 1976. 183–187.

A „szárazföld határaiig”, vagy inkább az ismert szárazföld határaiig, főképp éppen a határok környékén éltek olyan csoportok, amelyek etnikailag és kulturálisan is jelentősen eltértek a „kínaiaktól”. Az ő státusuk ebben a rendszerben kulturálisan a „barbár”, adminisztratív pedig a „hódoló adófizető” volt, bár mindkét szempontból voltak fokozatok, változatok. Ezek miatt hívták a kínaiak magukat a „középső országnak”. A fogalom még azelőtt kialakult, hogy ezt a későbbi „Kínára” érthették volna, s eredetileg egy lándzsa vagy alabárd parancsszavának alávetett országot vagy várost jelentett, olyan országot, „amelyet civilizált renddé stabilizál a reprezentatív uralkodói hatalom”.¹⁷ A későbbi, az egyesített állam időszakában azonban ez már semmiképpen nem jelentette azt, hogy különböző országokat vagy államokat gondoltak volna el maguk körül, hogy lettek volna a gondolkodásukban nem „középső”, de hasonló státuszú országok.

Egyetlenegy szuverén volt, az Ég fia, a császár. Ahol pedig egyetlen szuverén van, ott valójában nem találják fel a szuverenitást, annak ugyanis így nincs semmi értelme. A szuverenitásban, abban az értelemben, ahogy Európában a vesztfáliai rendszerben kanonizálódott, van egy elkülönítő elem. A teljes fennhatóság egy terület felett körülhatárolja a szuverenitást, s valójában ez adja az értelmét. Ahol nincsenek elkülönített területek, ott ebből a szempontból nincs miről beszélni.

Ameddig eljut a kínai világ, az az, hogy megkülönbözteti önmagán belül a periférián található „adófizetőket”. Az ő területeiken – különböző változatokban – nem gyakorolja az állam számos dimenzióját: a közigazgatást, az adószedést, a büntető bíraskodást stb., azt ráhagyja a „hódoló adófizetőre”, s így ott egyfajta megvásárolt szuverenitás érvényesül. De itt sincs szó pontosan körülhatárolt területekről, nincsenek rögzített és ezen az alapon védett határok. A határ(vonal) fogalma, ha lenne, ellentmondás lenne.

Ez az a gondolkodásbeli örökség, amellyel Kína megérkezett abba a korba, amelyben rá kellett döbbsennie, hogy az Égnek több fia van, vannak szuverének, amelyek közül a császár csak az egyik. S ez a szituáció egészen más megvilágításba helyezte azt, hogy a császári hatalomért területileg is meg kell küzdeni. Kétségtelen, hogy ezt is lehetett a harmónia megbomlásaként értelmezni, s a 19. század közepe óta minden jelentősebb szellemi-politikai mozgásban meg is találhatjuk a harmónia helyreállításának kívánalmát.

A történelmi kiterjedés

A nagy kiterjedésű politikai egységek természetének megfelelően a kínai állam is mindig addig terjeszkedett, ameddig azt a technikai fölénye lehetővé tette, s ameddig azt nem ellensúlyozták a mérettel járó tranzakciós költségek.¹⁸ Ennek megfelelően területi kiterjedése nagyon sokszor és sokat változott. Voltak térségek, amelyek mindig a részét képezték, s voltak, amelyek időlegesen. Owen Lattimore, aki

¹⁷ Ecsedy, 1987. 68–70.

¹⁸ Elvin, 1977. 14–15. (Elvin nem használja a tranzakciós költség kifejezést.)

nek Kína határaitól szóló leírása – ha erősen vitatják is,¹⁹ de – máig kiindulópontot jelent, az országot övező határtérségekről beszél, amelyeknek sajátos belső szerkezetük és belső dinamikájuk van.²⁰ Kína a legnagyobb kiterjedését éppen az utolsó dinasztia, a mandzsu Csing (Qing) idején érte el, s mind a köztársasági, mind a kommunista kormányzat tulajdonképpen ezen a területen rendezkedett be, ezt a területet tekintette önmeghatározása kiindulópontjának. Ebben az országban döntötték meg a császárságot, ez esett szét darabjaira, majd ezt egyesítették újra.

A Kínai Népköztársaság mai kiterjedése sok esetben vitatott. Vannak területei, melyek Kínához való tartozásának jogosságát több változatban is vitatják, mint Tibet, Hszincsiang, s vannak, melyeket a status quo vagy jogi kétértelműségek ellenére Kína tekint a magáénak, bár nem gyakorol felette joghatóságot, mint Tajvan, a japán igazgatás alatt álló Tiaoü-szigetek. Sajátjaként kezeli továbbá a Dél-kínai-tenger alapvetően lakatlan szigetvilágát is. Vannak területek, melyek tartósan a Csing Birodalomhoz tartoztak, de ma nem részei Kínának, így Mongólia, illetve jelentős orosz területek, s vannak viták, melyek a korábbi adófizető államok rendszeréből megmaradt értelmezésbeli különbségekből, esetleg pontosan meg nem húzott vagy vitatott határokból fakadnak.

A térbeli viszonyok és azok történelmi alakulásának vizuális reprezentációját a történelmi földrajz végzi. Amióta a vesztfáliai értelemben vett, elismert határokkal rendelkező államok vannak, s ezeket térképekkel is vizualizálják, azóta az államok kiterjedésének és formájának is szimbolikus, az identitást befolyásoló jelentése van vagy lehet. A területi államokra az emberek a térképen való megjelenésük formájában gondolnak. Ez nemcsak az éppen adott kiterjedésű aktuális formát jelenti, hanem számos, a történelem során létezett változatot is. Ezeknek a formáknak a mai alkalmazott „díszítőművészetben” is megvan a maguk helye, hiszen világszerte pólókra nyomtatják, autókra matricázzák, sapkákra varrják, emberi testre tetoválják őket, de félrevezetnének magunkat, ha mindezt pusztán esztétikai jelenséggént fognánk fel.

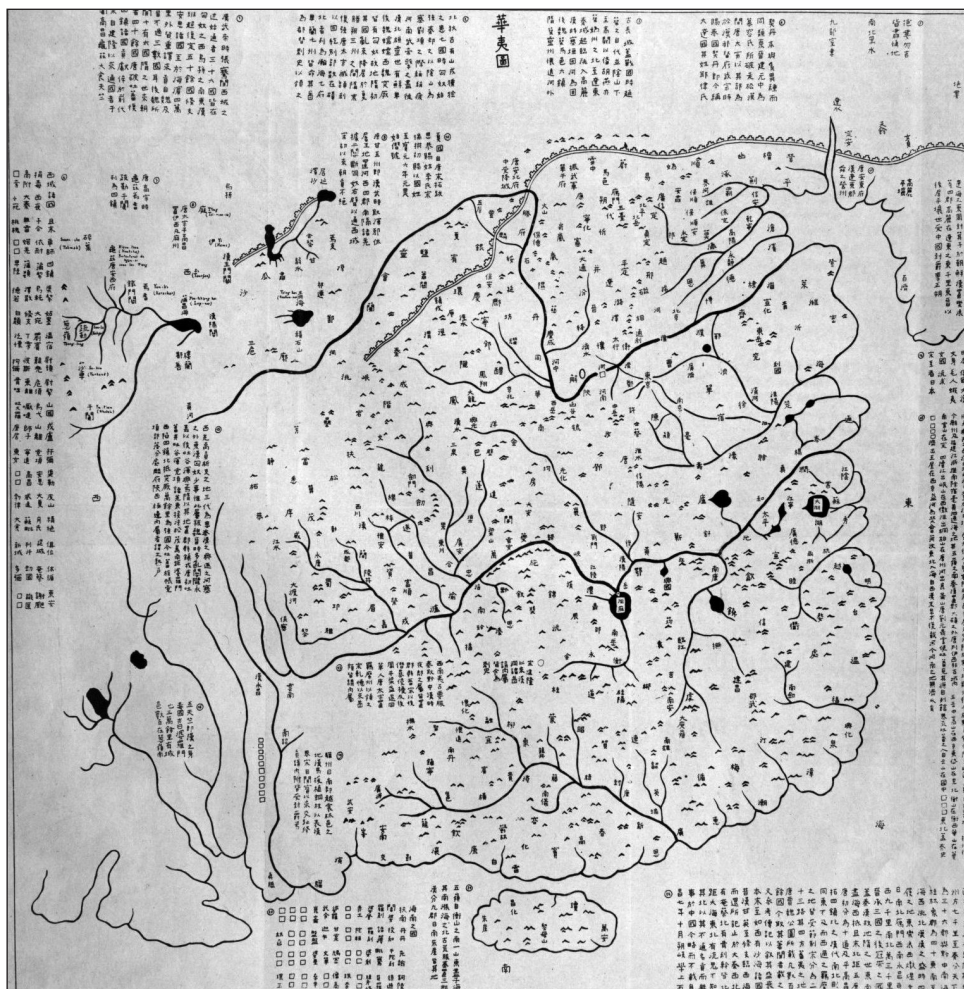
A kínai területek, a kínai állam (vagy más megközelítésben a számos egymást követő kínai állam) vizuális megjelenítése hosszú történetre néz vissza, a kifejezetten történelmi célú geográfia ennél jóval fiatalabb. 1137-ből maradt fenn két jóval korábbi (1. kép), a 3. században készült térkép másolata, Csia Tan (Jia Dan) munkája.²¹ Az Északi Szung-dinasztia (Song, 960–1127) idején élt Suj An-li (Shui Anli) készített egy 44 térképből álló sorozatot Gu (Ku) császártól a saját koráig (Gu a mitológikus múlt öt császárának egyike). Ennek fa nyomólemezes másolata ma is megvan.²² Ezt követően számos fa nyomólemezes technikával előállított történelmi térképsorozat készült. Ez azért lényeges, mert amikor a kínaiak az európai kartográfiával találkoztak, maguk is jelentős hagyománnyal rendelkeztek. Később számos jezsuita atya (Luís Jorge de Barbuda, Matteo Ricci, Giulio Aleni, Ferdinand

19 Barfield, 1989. 11–12.

20 Lattimore, 1951. 3–4., 542–545.

21 *The Historical Atlas*, 1982–1988. vol. I. Nincs oldalszámozás, az Előszó kínai és angol nyelvű változatának is az 1. oldalán.

22 Uo.



1. kép. 12. századi térkép. Csia Tan munkájának másolata

Verbiest, Martino Martini, Michał Boym) dolgozott a császárok megbízásából (2. kép), kínai kartográfusokkal együttműködve térképek létrehozásán.²³ A császárság végéig több mint tíz fa nyomólapos technikával készült atlaszról tudunk.²⁴

Az igazi nagy lépést a kínai történeti földrajzban Jang Sou-csing (Yang Shoujing, 1839–1915) jelentette. A kalligráfusként, gyűjtőként és diplomataként is nagy tekintélynek örvendő Jang életre szóló szenvedélye volt, hogy jegyzetekkel és magyarázatokkal látott el és adott ki egy régi művet, Li Tao-jüan (Li Daoyuan) *Kommentár a vizek gyűjteményéhez* című monumentális alkotását, amely az i. sz. 5–6. század fordulóján keletkezhetett. A munka méretét jelzi, hogy az eredeti

23 Foss, 1994. 133–156.

24 *The Historical Atlas*, 1982–1988. vol. I.



2. kép. Chinae... nova descriptio. Luís Jorge de Barbuda (Ludovicus Georgius) térképe, 1584

Li-féle kommentár 1252 folyó és csatorna leírását tartalmazza, míg Jang negyven összefűzött kötetben adta ki a jegyzeteit, s halála után egy tanítványa, Hsziung Huj-csen (Xiong Huizhen) további negyven kötetet publikált. Jang e jelentős munka mellett elkészített egy kínai történeti atlaszt is, amelyet 1906 és 1911 között adtak ki, s amely jó időre kanonikus forrása lett a kínai történeti térképészetnek. Már az ő műve magában hordozta azt a súlyos, identitást érintő problémát, hogy valójában melyik az a terület, amelyet Kínának lehet tekinteni. Jang természetszerűleg az ő idejében létezett mandzsu Csing Kínát tekintette kiindulópontjának, de bizonyos államokat, amelyek részben vagy egészben erre a területre estek, s nyilvánvalóan nem voltak a hanok államai, kihagyott. Ez a probléma később egész másképpen jelent meg.

A köztársasági Kína időszakában a 20. század egyik legjelentősebb kínai történésze, Ku Csie-kang (Gu Jiegang) kezdeményezte, hogy a közben lezajlott technológiai fejlődés eredményeit hasznosítva, Jang atlaszát alapul véve készítse nek egy új, nagyszabású történelmi atlaszt. A munka elkezdődött, de a második világháború, majd a polgárháború megakasztotta. A Kínai Népköztársaság megalakulása (1949) után meglehetősen gyorsan felvetődött ugyanez az elképzelés, de hamar arra jutottak, hogy egy vadonatúj atlaszt hoznak létre. Ezt végül az 1980-as évek során nyolc kötetben adták ki *Kína történelmi térképeinek gyűjteménye* címmel,

Tan Csi-hsziang (Tan Qixiang) szerkesztésében.²⁵ A munka során történeti földrajzok egész nemzedéke nőtt fel, s ma már a legkorszerűbb digitális eszközök felhasználásával, nemzetközi összefogásban zajlik a munka. Ennek legismertebb projektje a sanghaji Fudan (Fudan) Egyetem, ahol Tan is dolgozott, és a Harvard Egyetem földrajzi elemzési központjának közös munkája, a *China Historical Geographic Information System* (CHGIS).²⁶

A térképészeti munkákból felfejthető, hogy a korai kínai területszemlélet jellemzői a területi identitást is differenciálják bizonyos mértékig. Ecsedy Ildikó az apró kínai államok i. e. 3. századbeli egyesítésének folyamata kapcsán azt írja, hogy a hódítás együtt járt a „feltérképezéssel”, vagyis amikor leigáztak egy területet, annak térképét átnyújtották a hódítónak, s az őrizte.²⁷

A régi kínai térképek egy jó részén szinte egyáltalán nem találhatók közigazgatási határok, határvonalak, míg más részük jelöl bizonyos határokat, leginkább akkor, ha földrajzilag jól megragadható, folyó, heglánc stb. alkotta határról van szó. A lényeges rendező elv, hogy az adminisztratív egységek mint hierarchiába rendezett pontok szerepelnek. A hierarchia az adózási rendszer hierarchiájának felel meg, aminek a lényege, hogy a központ kiszab egy adókvótát a tartományi központoknak, azok ezt tovább osztják a megyei adminisztratív székeknek, s így tovább egészen a parcellaregiszterekig. A rendszer ugyan sokszor és sokat változott földrajzilag is, a behajtás módját illetően is, de a hierarchikus adminisztrációs és végrehajtói szemlélet a legnagyobb változásokat is túlélte.²⁸ Ebből itt csak az lényeges, hogy a kínai területi szemléletet elsősorban az adminisztratív egységek határozzák meg, nem a pontos körülhatárolás. Ma a területi vitáknál, a külső határok meghúzásánál alkalmazkodnak a nemzetközi standardokhoz, de az, hogy az egyes konkrét esetekben nagyon eltérő intenzitást tanúsítanak, az aktuális politikai érdekeken kívül ennek a szemléletnek köszönhető.

Tan Csi-hsziang a saját munkájukat jellemezve megjegyzi, hogy Jang csak azokkal a területekkel foglalkozott, amelyek a központi kínai kormányzat közvetlen adminisztrációja alá tartoztak. A Tan-féle munkálatok viszont kiterjedtek „a mi nagy szülőföldünk”²⁹ teljes területére, vagyis a nemzetiségek által lakott területekre is, ahol az általános mandzsu Csing-politika szerint a nemzetiségek működtethették a saját adminisztrációs szervezetüket, s bár ez ilyen formában a Kínai Népköztársaságban nem maradt meg, de az adott térségekben különböző fokú és minőségű autonómiákat tartanak fenn. Tovább bonyolítja a helyzetet az adófizető államok státusának utólagos megítélése, vagyis hogy az adott képződmény függetlennek volt-e tekinthető, vagy a nemzetiségek adminisztratív önrendelkezése vonatkozott rájuk a birodalom határain belül. Ennek a területi identitás megalapozása tekintetében van jelentősége. Példa erre a koreai Kogurjo állam, amely a Koreai-félsziget jó

25 Uo.

26 Bol, 2008. 28.

27 Ecsedy, 1987. 113.

28 Bol, 2008. 36–41.

29 *The Historical Atlas*, 1982–1988. vol. I. Nincs oldalszámozás, az Előszó kínai változatának 2., angol változatának 3. oldalán.

részen kívül a mai Kína és Oroszország bizonyos területeit is birtokolta. Egy kínai akadémiai kutatási projekt az állam lakóit Kínához tartozó tunguz nemzetiségűnek minősítette, s ezt a megközelítést a kínai külügyminisztérium honlapja is átvette, mintegy hivatalossá téve azt. Így a történelmi vitán kívül diplomáciai bonyodalmakat is okozott.³⁰

A Tan Csi-hsziang-féle munkában, majd azóta minden kínai történelmi földrajzi munkában megjelenik ennek megfelelően az állam és a birodalom megkülönböztetésének kérdése. Vagyis, hogy létezik egy egységes, a császári központból közvetlenül irányított adminisztráció, ez lenne az állam, s ehhez kapcsolódik a császárok fennhatósága alatt számos más irányítási és politikai tagozódási szisztémával rendelkező terület. Mindez együtt lenne a birodalom. Ennek belső arányai a különböző korokban nagyon jelentősen eltértek egymástól, s egyes egységekről nem is mindig könnyű megállapítani, hogy bizonyos periódusokban mi is volt a pontos státusuk. Tan mindenestre leszögezi, hogy az 1750-es és az 1840-es évek közötti országterület tekinthető Kínának, amikor a Csing-dinasztia befejezte az ország „egyesítését”, s amikor még nem kezdődött meg az „imperialista hatalmak” agressziójának köszönhető dezintegrációs folyamat. „Minden népcsoport, amely a történelem során ebben a térségben élt és tevékenykedett, kínai népcsoport” – állapítja meg.³¹ Itt nem etnikai, hanem a kínai szemléletre jellemző kulturális identitás alapján történő beazonosításról van szó.³²

Tan álláspontja már iránymutató lehet az állami területi identitás körülhatárolásában. A kínai kultúrának többnyire nagyon erőteljes kanonizáló jellege van. A nagy kulturális gyűjtések, rögzítések és szerkesztések, legyen szó az irodalomról, a filozófiáról, vagy mint ebben az esetben a térképekhez szükséges adatokról, általában császári vagy kormányzati kezdeményezésre és finanszírozással történtek, s a produktumok ennek megfelelően azonnal kanonikus jelleget öltöttek. Bizonyos eltérésekkel – melyek közül Külső-Mongólia, vagyis a Mongol Köztársaság nevű állam hovatartozása a leglényegesebb – ugyanezt a területet tartotta a magáénak a köztársasági Kína, s ezt mutatják a Tajvanon ma is forgalomban lévő, de egyre ritkábban látható, a Kínai Köztársaságot ábrázoló térképek.

A korai kommunista irodalom elvétele foglalkozik területi kérdésekkel. Mao Ce-tung (Mao Zedong) kanonizált, négykötetes gyűjteményében, amely a Kínai Népköztársaság megalakulását megelőző idők írásait, beszédeit és interjúit tartalmazza válogatott és szerkesztett változatban, egyetlen írásban tekinti át, hogy mi tartozik Kínához – ahogy 1939-ben írja – „ez idő szerint”.³³ A határaival, a határos országok felsorolásával írja le Kínát. A területi bizonytalanságok szempontjából jelentős, hogy határos országnak nevezi északon a Szovjetunió mellett a Mongol Népköztársaságot, vagyis 1939-ben elfogadja a szovjetek által kialakított státus quót. A határos államok között sorolja fel délen Burmát, szomszédos országnak

30 Például: Kwon, 2014.

31 *The Historical Atlas*, 1982–1988. vol. I. Nincs oldalszámozás, az Általános szerkesztési alapelvek kínai és angol nyelvű változatának egyaránt a 3. oldalán.

32 Salát, 2014. 269.

33 Mao, 1954. 147.

nevezi Japánt és a Fülöp-szigeteket.³⁴ (Mongóliát egyébként a Szovjetunió nyomására 1946-ban elismerte a köztársasági kormányzat, s ezt 1949-ben a kommunista Kína megismételte.)

Összességében elmondható, hogy a Kínai Népköztársaság területi önképe eredetileg a késői Csing Birodalom területén alapult, elfogadva az északi területeken annak szovjet korrekcióját, vagyis jóváhagyva a korábbi orosz hódítások jó részét, illetve Mongólia létrejöttét. Azoknak a nagyrészt nemzetiségi területeknek, amelyekre nem terjedt ki a közvetlen császári adminisztráció, eltérő a megítélése a Kínához való tartozás legitimitása szempontjából. A Csing-dinasztia ezeket meghódította, de a viszonyok a 19. század során nagyon meglazultak, változékonnyá és kiszámíthatatlanná váltak. A császárság megszűnése, 1911 után a birodalom dezintegrálódott, részekre szakadt, s az egyes részeket – a han kínaiak által lakott területeken is – hadurak, helyi katonai vezetők vették irányításuk alá. Szempontunkból leginkább problémás a két nagy nyugat-kínai terület, Hszincsiang és Tibet, amelyek ebben az időszakban viszonylagos függetlenségre tettek szert, s a kínai kommunista hadsereg külön okkupációs műveletek keretében foglalta el.

A köztársasági kormányzat ezeket a területeket a nehézkes vagy egyáltalán nem létező kontroll ellenére az ország szerves és elidegeníthetetlen részének tartotta. Bár eleinte Szun Jat-szen (Sun Yixian) hajlott a föderatív megoldásra, 1924-től a Kuomintang határozottan elutasította a föderalizmust, ahogy az a párt első országos kongresszusának kiáltványában megfogalmazódott.³⁵ Ehhez képest a Kínai Kommunista Párt volt az, amely második kongresszusán (1922) a kínaiakon kívül további három autonóm nemzetről beszélt, Mongóliáról, Tibetről és Turkesztánról, amelyek egy föderáció részeként lennének Kína részei.³⁶ A hatalomra jutás után azonban radikálisan megváltozott a kommunista párt álláspontja, s már szó sem volt többé föderalizmusról, hanem a szovjet gyakorlatot követő nemzetiségi autonómiák rendszere alakult ki, s működik azóta is.³⁷

Folyamatosan burjánzanak a föderatív, valamint a dezintegrációt célzó nézetek, amelyek a nemzetiségi viszonyokon, a történelmi államalakulatokon alapulnak, illetve abból származnak, hogy a közvetlen császári adminisztráció nem az egész birodalomra terjedt ki. Forrásukat egyrészt a politikailag szervezett emigráncsoportok jelentik (ujgurok, tibetiek stb.), de jelen vannak a nyugati politikai és akadémiai világ bizonyos szegmenseiben is. Arról a nagyon sok változatban megfogalmazódó, erősen politizált nézetről van szó, amely szerint a legitim Kína csak az a terület, amelyre kiterjedt a császári adminisztráció, a többi elfoglalt, ha úgy tetszik, kolonizált terület volt, s így az ottani népek önrendelkezési joga új, független államok létrejöttének lehetőségét hordozza magában. A kínai kormányzat magukról az eszmékről közvetlen vita formájában nem vesz tudomást. A kínai történészek pedig könyvtárnyi irodalmat halmoztak fel a különböző nemzetiségek és a külön-

34 Uo. 147–148.

35 Lawrance, 2003. 23–24.; Polonyi, 2005. 199–200.

36 Saich–Yang, 2015. 40–41.

37 Jordán, 2016. 358–359.

bőző kínai államok viszonyának történetéről, a mai status quo alapjait messze visszavezetve a mandzsu és Csing-hódítások előtti időkre.

Külön kérdést jelent Tajvan, amely esetében a mai kínai állami identitás több forrása is demonstrálható. Először is az „egy Kína”-elv, amely az identitás centruma, s létezése a polgárháború lezáratlanságának köszönhető, ami viszont a második világháború után nagyon gyorsan kialakult nagyhatalmi szembenállásra vezethető vissza. Ugyanakkor Tajvant már 1895-ben, az első kínai–japán háborút lezáró simonoszeki (kínai verzióban Maguan) egyezmény eredményeképpen leválasztották a Csing Birodalomról, s azelőtt is csak körülbelül a fele tartozott a közvetlen császári adminisztráció hatáskörébe. Ráadásul az elmúlt évtizedekben jól érzékelhetően megjelent sajátos tajvani identitás – amely már nem az őslakosok még a 19. században jelentős szereppel rendelkező identitása – új és érzékeny kérdés. A Kínai Népköztársaság alkotmányának preambuluma külön kiemeli, hogy Tajvan része az ország „szent területének”.³⁸

Sok tekintetben nem tartozna ide, de éppen a kínai területi identitás egyik nagyon különös vonását jelenti a Dél-kínai-tenger kérdése. A tengeren négy nagyobb szigetcsoport található, de eredetileg ezek között nem voltak olyan szigetek, amelyek szuverenitás alapját képezhették volna, mivel nem volt lakosságuk, nem folyt rajtuk gazdasági tevékenység. Ennek ellenére Kína az egész térséget a maga szuverén területének nyilvánította, azon az alapon, hogy a kínaiak kétezer éve fejtenek ki itt tevékenységet. A Déli-tenger, a Nanhaj benne van a *Dalok könyvében*, s az idők során rengeteg kutatás, összegzés, tankönyv, iskolai atlasz dolgozta már fel, hogy a kínaiak az ősi időktől kezdve aktívak voltak ezen a területen.³⁹ A második világháború végére a köztársasági kormányzat helyreállította az ellenőrzését az összes szigetcsoport felett, s 1947-ben kibocsátott egy hivatalos térképet, amely kilenc megszakított vonásból álló vonallal nagyjából körbehatárolta az érintett „kínai” területet.⁴⁰ Kína nevében senki nem képviseltette magát a második világháború utáni távol-keleti rendezésről szóló San Franciscó-i konferencián és nem írta alá az egyezményt sem, amely egyébként ezt a kérdést nem is rendezte, de utána, 1958-ban a Kínai Népköztársaság deklarációt tett közzé a maga tengeri területeiről.⁴¹ Később, az 1992-es tengeri területekről szóló törvényben tételelesen fel is sorolta a hozzá tartozó szigetcsoportokat.⁴² Kína részt vett az ENSZ tengerjogi konvenciójának tárgyalássorozatában, s 1996-ban ratifikálta is azt. Később kiegészítést fűzött hozzá, mondván, hogy az egyezmény alapján történő vitarendezések nem érinthetik a szuverenitás kérdését. A Kínai Népköztársaság pedig a maga szuverenitását ebben a térségben az 1958-as deklarációjában megjelölt határai között tartja fenn.⁴³

38 *Constitution*, 2004.

39 Például: Gao–Jia, 2013. 99–100.

40 Lin, 2018. 54–58.

41 *Declaration*, 1958.

42 *Law*, 1992.

43 A kínai álláspont tömör összefoglalását lásd: *Position Paper*, 2014. II. pont.

Az egyenlőtlen szerződések

A kínai köztudatban még vannak olyan területek, amelyek kapcsán felvetődik a Kínához való tartozás lehetősége vagy jogossága. Jü Hua egyik esszéjében, amikor a kínai politikai fantázia legjellegzetesebb termékeit sorolja ironikusan, a következőket írja: „...és elismerte a Tiaojü-szigetek fennhatóságát, 13 billió amerikai dollár jóvátétel kíséretében. (...) elismerte, hogy a Nagy Hingan-hegységtől északra elterülő hárommillió négyzetkilométeres terület Kínához tartozik. Mongólia az ENSZ-nek tett nyilatkozatában rögzítette, hogy mindig is Kína elválaszthatatlan részét képezte.”⁴⁴ Ez természetesen fikció, nem jelenik meg a hivatalos állásfoglalásokban, beszédekben. Ugyanakkor szórványosan találunk ilyen utalásokat is.

A kínai identitástudatnak nagyon fontos jellemzője, hogy a kínai nacionalizmus kialakulása történetileg folyamatos kudarcokkal és megszállásokkal egy időben történt. Az első ópiumháborútól (1840–1842) kezdődően kibontakozó folyamat területre is kivetíthető szimbólumai az egyenlőtlen szerződések. Kínában egyenlőtlen szerződésnek neveznek minden olyan nemzetközi egyezményt, amelyet az általános percepció szerint rákényszerítettek az országra, s amelyet nem szabad akaratából írt alá. Ezeknek sokszor területi vonatkozásuk is volt, akár úgy, hogy határt húztak meg és területek birtokjogát állapították meg, akár úgy, hogy koncessziós területet jelöltek ki, amelyeken más államok joghatósága érvényesülhetett. A társadalomban ekkor kifejlődő nemzeti értékek – úgy, mint a határ, a terület, a területi egység, a hatalom gyakorlása a „nemzeti” területen – a kormányzati tevékenység minősítésének szempontjaivá váltak.

A háborús vereségek, a területi engedmények, a központi hatalom meggyengülése és annak nyomán a stabilitás megrendülése akkor is, és azóta is ideológiai válaszokat igényeltek és igényelnek. A válaszoknak kezdettől fogva több hagyománya fejlődött ki, így a tradicionalizmus, az antitradicionalizmus és a pragmatizmus.⁴⁵ Mindegyik közös azonban abban, hogy a megalázott Kína helyzetére kíván választ adni, aminek a legnyilvánvalóbb szimbólumai a területi veszteségek és az egyenlőtlen szerződések.

Kína a történelem során sokáig nem kötött két fél egyenrangúságán alapuló nemzetközi szerződéseket, ez fel sem merült. A környezetében lévő államalakulatok általában csak adót fizettek, azokat csak sakkban tartották, illetve az északi sztyeppéken időről időre kialakuló nagyobb állami jellegű egységekkel álltak többnyire szimpla, fordított irányú fizetési kapcsolatban.⁴⁶ Az első tényleges szerződést Oroszországgal kötötték 1689-ben Nipucsuban (Nibuchu, oroszul Nyericsinszk).⁴⁷ A kínai birodalom számára teljesen szokatlan, mind jellegében, mind szervezési és technológiai színvonalában új államalakulattal találkozott, s a kialakult kezelhetetlen katonai helyzetet igyekeztek részben hagyományos módon megoldani a mandzsu Csing-dinasztia kezdeti időszakában, a második császár, Hszüan-je (Xuanye)

44 Jü, 2018. 37.

45 Zhao, 2000. 5.

46 Barfield, 1989. 2–4.

47 Perdue, 2010. 347–351.

idejében, a Kanghszi (Kangxi) periódusban (1661–1722). Ennek az a jelentősége, hogy az érintett területek a mandzsú törzsek szállásterületei, s a katonai konfliktusokban is nagyrészt a mandzsuk voltak érintettek. A tárgyalás latin nyelven zajlott, tolmácsok segítségével, s az egyezmény latin, orosz és mandzsú nyelvű szövegében rendkívül lényeges különbségeket mutat.⁴⁸ Ennek gyakorlati következménye is volt, mivel eltérően írtak le földrajzi területeket, így másképpen írták le a határtérseget, de a szöveg a saját státusát illetően is kétféle volt: oroszul két egyenrangú fél nemzetközi szerződéséről, míg mandzsú nyelven az adófizető Oroszországgal történt megegyezésről szólt.

Az első tisztán „egyenlőtlennek” tekinthető szerződés az első ópiumháborút lezáró nankingi egyezmény volt 1842-ben, amely mintaként szolgált egy sor országgal aláírt további egyezménynek is (Vanghszia [Wangxia], 1844, Egyesült Államok; Vampoa [Whampoa, Huangpu], 1844, Franciaország; Kanton [Kuangcsou], 1847, Svédország, Norvégia). Az egyezmények második hulláma a második ópiumháborút (1856–1860) követte (Tiencsin, Peking, Csefu stb.). Északon szintén a 19. század közepére tehető az első egyenlőtlen szerződés, az ajhuni (Aihun, oroszul Ajgun) szerződés (1858). Ezt ütemesen követték további szerződések, amelyek területeket és különböző koncessziókat és jogokat biztosítottak Oroszországnak (az oroszok részesei voltak a pekingi szerződésnek 1860-ban, aztán a tarbagataji északnyugati határegyezmény 1864-ben, a livadiai egyezmény 1879-ben, s a szentpétervári egyezmény 1881-ben Kína javára végzett korrekciót). Japánnal 1871-ben Tiencsinben írták alá az első egyezményt, amely visszatekintve már nem fogadható el Kína számára, mivel konzulokon keresztül korlátozott joghatóságot biztosított Japánnak, de az igazi „egyenlőtlen” szerződés ebben a viszonyban az első kínai–japán háborút lezáró simonoszeki egyezmény volt. Ennek egyebek mellett jelentős területi következményei is voltak (Kína elismerte Korea teljes függetlenségét, átengedte Japánnak Tajvant, a Penghu-szigeteket és a Liaoning-félszigetet). Végül az utolsó jelentősebb egyezmény a Nyugaton bokszerlázádként ismert Jihotuan (Yihetuan) mozgalom leverését követő, úgynevezett bokszer protokoll (Xinchou tiaoyue) volt (1901), amelyet nyolc nemzet szövetségével (valójában 11 országgal) írt alá a kínai udvar. Az egyezményekbe foglalt kényszerek többségét az 1930-as évek végén számolták fel, az amerikai extraterritorialitás 1943-ban ért véget, míg a Hongkongra vonatkozó egyezségek 1997-ben.

Az „egyenlőtlen szerződés” kifejezés, bár hosszú nemzetközi jogi viták tárgya volt, nem vált használható, elismert fogalom. Kína és a Szovjetunió is sokáig használta dokumentumaiban, ideológiai megközelítésekre alkalmas volt, de jogira kevésbé. A nemzetközi jog ismeri a kényszer hatására kötött szerződés fogalmát, s az 1969-es bécsi egyezmény ki is mondja ezek semmisségét, de az említett, zömmel 19. századi egyezmények esetében ez irreleváns, s nem is indult semmilyen jogi kezdeményezés ennek tisztázása érdekében. Ez utóbbiban szerepe lehet a Kínai Népköztársaság sajátos viszonyának a nemzetközi joghoz, amely ráadásul maga is jelentősen változott az idők során.

⁴⁸ Frank, 1947. 265.; Pommerening, é. n. 122.

Az egyenlőtlen szerződések területi következményei erőteljesebben a szovjet-orszós relációban jelennek meg. Ahogy már említettük, az 1949-ben létrejött Kínai Népköztársaság elfogadta Mongólia létét, s elfogadta azokat az északi határokat, amelyeket ugyan nem alapítottak az ajhuni és a tarbagataji egyezményre, de lényegében megegyeztek az azokban meghatározott határokkal. A Szovjetunió fokozatosan megkezdte a kivonulást a háborúban megszállt Mandzsúriából, s 1950-ben barátsági szerződést kötöttek. Négy évvel később, Sztálin halála után, Nyikita Hruscsov, Nyikolaj Bulganyin és Anasztasz Mikojan pekingi látogatásakor – bár a kiadott általános közös nyilatkozatban a hagyományoknak megfelelően csak pozitívumok voltak – alapvetően korrigálták az addigi gyakorlatot.⁴⁹ Ezt megelőzően már Mihail Szuszlov, aki akkor a Legfelsőbb Tanács külügyi bizottságának elnöke volt, kimondta, hogy a szerződés „egyenlőtlen” elemeket tartalmazott.⁵⁰ Ennek a problémának nem voltak az államterülettel kapcsolatos implikációi, de a szuverenitással igen. Itt döntötték el többek között, hogy a szovjetek elhagyják a Lüsün (Lüshun) haditengerészeti bázist, benne Port Arthurt és Talient (Dalian), s rendezték a „közös” vállalatok sorsát.

A kapcsolatok megromlása után a területi kérdések is megjelentek. Mao Ce-tung 1964-ben, japán képviselőkkel folytatott beszélgetésében azt mondta, hogy „...körülbelül száz évvel ezelőtt a Bajkáltól keletre fekvő térség orosz területté vált, s azóta Vlagyivoszto, Habarovszk, Kamcsatka és más részek szovjet területek lettek. Mi még nem adtuk elő az álláspontunkat erről a listáról.”⁵¹ Később Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) is beszélt erről, amit érdemes hosszabban idézni, mert az egész problémát megvilágítja. 1989-ben George Bush amerikai elnökkel beszélgetve többek között a következőket mondta: „Kínában mérvadó, hogy az országot korábban külföldi hatalmak meghódították, és a belügyeibe való beavatkozással megalázták. (...) Két olyan ország volt, amelyek a legnagyobb károkat okozták. Az egyik Japán, míg a másik a cári Oroszország és a Szovjetunió. (...) Japán (...) végül egy talpalatnyi kínai területet sem kapott. (...) Jalta nem csupán Külső-Mongóliát választotta le Kínáról. (...) Az ötven évnél idősebbek Kínában emlékeznek arra, hogy az ország alakja olyan volt, mint egy juharfalevél. Most pedig, ha a térképre néz, láthatja, hogy északon egy nagy darab ki van szakítva belőle.”⁵²

Ugyanebben az évben Teng Mihail Gorbacsovnak is felvetette a problémát, elsorolva, milyen és mekkora területek kerültek el Kínától Oroszországhoz és a Szovjetunióhoz. Külön kitért Mongólia kérdésére is. Elmondta, hogy az 1954-es Hruscsov-látogatáskor a kínai fél felvetette, vajon nem jött-e el az ideje Külső-Mongólia problémájának megoldására. A szovjet vezető azt válaszolta, hogy elkezdenek egyeztetni a mongol elvtársakkal, ami a kínai értelmezésben lényegében visszautasítást jelentett.⁵³

49 *Joint Declaration*, 1954.

50 Pommerening, é. n. 165. (A közlésben vannak ellentmondások, amelyek vélhetően dátumok elírásából fakadnak.)

51 Yahuda, 2000. 31.

52 Bush–Scowcroft, 2014. 106–107.

53 *Meeting*, 1989.

A rejtőzködő politikai álláspont azonban mindmáig nem indukált politikai, diplomáciai vagy katonai cselekvéseket. Az 1969-es határvillongások az Usszuri folyó Csenpao (Zhenbao, oroszul Damanszkij) szigeténél, illetve Hszincsiangban a Terekti (kínaiul Tieliekoti, Tielieketi) folyónál területi értelemben egyáltalán nem voltak ambíciózusak, s később az 1980-as években kezdett hosszú határtárgyalások végén a Mongóliától keletre eső szektor pontos határvonalának meghúzásáról 1991-ben még a Szovjetunióval, a nyugati szektor határáról pedig 1994-ben már Oroszországgal írtak alá államközi szerződést. Az utolsó rendezést, amely területi transzferekkel is járt – Kína javára –, 2004-ben végezték, s a megállapodást 2008-ban ratifikálták.

A területi identitásnak mindamellett fontos eleme a veszteség is. Egy 1946-ban Pekingben kiadott földrajztankönyv táblázata tételeken ismerteti Kína területi veszteségeit kronologikus rendben: eszerint 22 tételben 3 982 393 négyzetkilométer veszteség érte az országot 1689 és 1897 között. Nem szerepel a táblázatban a Mongol Népköztársaság (1,5 millió négyzetkilométer) és a Tuva Autonóm Köztársaság (166 ezer négyzetkilométer).⁵⁴

A szuverenitás

Az egyenlőtlen szerződések kapcsán világosan látszik, hogy a területi identitásnak a konkrét területen túl fontos összetevője a terület feletti hatalomgyakorlás kerete, vagyis a szuverenitás is. Ahogy a Csing Kína államterületének szerződési korlátozása, úgy a területen belüli idegen joghatóság és a speciális jogok gyakorlása is alapul szolgált a második világháború után meggyökeresedett szigorú szuverenitás-felfogáshoz. Ennek alapja a *békés egymás mellett élés öt alapelve*, ami eredetileg az 1954. április 29-én Pekingben aláírt indiai–kínai megállapodás bevezető része volt, és ezt később magáévá tette az el nem kötelezett országok mozgalma.⁵⁵ Az öt alapelv a következő: 1. a szuverenitás és a területi integritás kölcsönös tiszteletben tartása, 2. kölcsönös meg nem támadás, 3. kölcsönös be nem avatkozás a belső ügyekbe, 4. egyenlőség és kölcsönös előnyök, 5. békés egymás mellett élés. Tulajdonképpen ezen alapul Kína szuverenitásfelfogása, amelyet azóta dokumentumok tömegében ismétel meg, s ami miatt nagyon sokan vélik úgy, hogy Kína az „abszolút szuverenitás” felfogását tette magáévá.

Pan Csun-vu (Pan Junwu) felhívja a figyelmünket arra, hogy ha meg akarjuk érteni a kínai szuverenitásfelfogást, s még inkább az ország ebből fakadó viszonyát a nemzetközi joghoz, akkor mindenképpen vissza kell mennünk a kínai jogfelfogás kettős hagyományához.⁵⁶ A konfuciánus hagyomány erkölcsi szabályok (*li*) útján szabályozza az emberek viselkedését, megszabja az alapviszonyokat, amelyek – a barátok közötti viszony kivételével – hierarchikusak. A nevelés során ezek a szabályok belsővé válnak, s be nem tartásuk esetén a szégyen, az arcvesztés fenyeget. Ezenkívül

⁵⁴ Pommerening, é. n. 110–111.

⁵⁵ *Agreement*, 1954.

⁵⁶ Pan, 2009. 71–75.

magában a konfuciánus viszonyrendszerben, amely egyben nevelési keret is, benne foglaltatik a büntetés, pontosabban a szigor lehetősége, vagyis a császár szigorú az alattvalójához, míg a családon belül az apa szigorú a fiához, az idősebb a fiatalabbhoz.⁵⁷ Ettől eltérően a legizmus törvényekkel (*fa*) igyekszik kontroll alatt tartani az emberek cselekedeteit. Ez elsősorban a nyugati fogalmak szerinti büntetőjog területére terjed ki, s alapvetően a társadalom családon kívüli terepén operál. A hatalom számára ez mindig eszköz volt az alsó státuszúak (*hsziao zsen*) ellenőrzés alatt tartására.⁵⁸ A konfuciánus hagyomány volt a domináns, ami sokáig nem tette szükségessé, s így nem is engedte a kodifikált törvényeken alapuló jog kifejlődését.

Szemponctunkból annak van jelentősége, hogy a történelem során a különböző kínai államalakulatok a konfuciánus hagyomány, a *li* alapján rendezték nemzetközi kapcsolataikat. Ezért nem volt szükség törvényerejű nemzetközi egyezményekre, ahogy már említettük. Minden ügy rendezéséhez adott volt a hierarchia, s az abban érvényesítendő erkölcsi szabályok. Ezt egészítette ki a megoldásközpontú, az adminisztrációban kicsiszolt gyakorlat és a hullámszerűen hol erősödő, hol gyengülő korrupció.⁵⁹ Ez az egyenlőtlen, hierarchikus, paternalisztikus, egy központú, erkölcsi szabályokon alapuló, harmóniára törekvő világrendszemlélet szenvedett vereséget a 19. század háborúiban, kereskedelmi és ideológiai küzdelmeiben, s ennek hordozóját, a Csing-államot tekintették a győztes nyugati hatalmak (és Japán) civilizálatlannak. Itt most nincs mód áttekinteni, hogyan alkalmazkodott Kína a hagyományaitól teljességgel idegen, alapvetően a Nyugat által befolyásolt nemzetközi joghoz és annak fejlődéséhez. Az azonban elmondható, hogy a 19. század tapasztalata alapvető szerepet játszik a deklarált „abszolút szuverenitásban”, ahogy az megfigyelhető általában a gyarmati és félgymarmati múltból érkező országok többségénél. Ugyanakkor a szuverén állam pozitív fogalma vezeti be őket a nemzetközi jogba, amelyet a szuverén államok közös termékének tartanak.

Az 1978 óta tartó, jelenlegi kínai kurzusra elmondható, hogy pragmatizmus jellemzi a nemzetközi joghoz való viszonyát, vagyis aláveti ezt a viszonyt az alapvető stratégiájának, Kína gazdasági és technológiai felemelkedésének.⁶⁰ De egyes esetekben ez már a korábbi időszakban is így volt, hiszen például 1960-ban a Burmával, 1962-ben a Mongóliával aláírt határszerződés alapja is egyenlőtlen szerződés volt. Később ugyanez volt igaz Oroszországra, s más szomszédos szovjet utódállamokra, Kazahsztánra és Kirgizisztánra is.⁶¹ Egyre aktívabban vesz részt Kína a nemzetközi békefenntartó akciókban, ami ellentmond a be nem avatkozás elméletének. Ugyanakkor számos olyan országban fejt ki erőteljes gazdasági tevékenységet, amelynek vezetése és berendezkedése nem felel meg a nemzetközi standardoknak, éppen arra hivatkozva, hogy az az adott országok belügye. S említettük már a tengerjogi konvencióhoz fűzött kínai megjegyzést, amely a szuverenitást tekinti a konvenció korlátjának.

57 Lásd például: Konfuciusz, 1980. 52., 54., 112., 123., 159.

58 Lásd például: Han Feizi, 1980. 281–283.

59 Lásd például: Barfield, 1989. 9.

60 Krajczár, 2018. 7–9.

61 Pan, 2009. 89–90.

Létezik egy másik megközelítése is a kínai szuverenitásfelfogás relatívabb voltának, ez pedig Hongkong, Makaó, továbbá Tajvan státuszának kezeléséből indul ki.⁶² Arról beszél, hogy a kínai szuverenitásfelfogásnak több rétege van. Központja az anyaország (*da lu*), amelyre az abszolút szuverenitásfelfogás vonatkozik. (Láttuk, hogy ez sem teljesen így van, attól függ, mit fogadunk el anyaországnak.) A második réteg Hongkong és Makaó, ahol idegen országokkal, Nagy-Britanniával és Portugáliával kötött nemzetközi szerződés korlátai között érvényesül a szuverenitás, s előbbi esetében ma is jelentős politikai feszültségeket és nemzetközi jogi vitákat láthatunk. A harmadik réteg pedig Tajvan, amelyet illetően eleve egy elképzelt vagy vágyott szuverenitás gyakorlásáról beszélhetünk, amely annyiban mindenképpen létező, hogy felfogható engedményként is az, ami ma történik, miközben a szigeten működő Kínai Köztársaság nemzetközi kapcsolatait és lehetőségeit valóságosan is befolyásolja.

Sow Keat Tok, a Melbourne-i Egyetem kutatója azt mondja, hogy a kínai szuverenitásfelfogást nem célszerű úgy leírni, hogy azt egy általánosan elfogadott szuverenitásfogalommal vetjük össze. Ez egy viszonylag új fogalom a kínai gondolkodásban, amely felváltott egy másikat, de az a másik – s ez rendkívül jellemző a kínai identitásra – ott maradt mint „útjelző”, mint viszonyítási pont, mint szemléleti elem. Tok felfogásában Kína és a Nyugat találkozásának folyamata egyáltalán nem volt egyirányú, s – ahogy már a nacionalizmus megjelenésénél is láttuk – a kínai válaszok többsége konzervatív volt abban az értelemben, hogy a régi, a „kínai” fogalmakat, gyakorlatokat, szemléleteket valamilyen módon a legradikálisabb változások formájában is megtartották. Ezt már az első lépcsőben nyelvi okok is támogatták. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy új szavakat kellett kreálni az új fogalmakhoz, de azokat el is kellett magyarázni, amihez a meglévő ismeretekből, terminusokból és szemléletekből lehetett csak táplálkozni. Az új értékek és fogalmak belsővé tétele meglehetősen hosszú és bonyolult folyamat volt, melynek során a régi és az új együttélésének köszönhetően új minőség alakult ki. A szuverenitás fogalma úgy vált részévé a kínai gondolkodásnak, hogy az „Ég alatti”, a „középső ország” fogalma nem tűnt el.⁶³ A kettő együttes működése a kínai identitás, a területi és az állami identitás jellemzője.

A kínai politikai gondolkodás fogalmaiban a szuverenitáshoz hasonlóan megjelenő kettősség a nyugati fősodró politikai gondolkodás számára kétértelműségként, a gyakorlati politikában pedig vagy pragmatizmusként (jóindulatú megközelítésben), vagy hátsó szándékok jelenléteként (rosszindulatú megközelítésben) jelenik meg. Ráadásul mindez tetten érhető a szuverenitásnál sokkal egyszerűbbnek tűnő fogalmak esetében is, mint például a szabály. A konfuciánus és legista szabályfelfogás drasztikus különbsége és a nyugati jogfelfogás törvényközpontúsága olyan kínai gondolkodásbeli komplexumot hoz létre, ami ugyan pontosan azonosítja, mi a szabály, de azt nem, hogy mit kell szabályozni és mit nem. Vagyis amikor a Kínai Népköztársaság napjainkban azzal az igénnyel lép fel, hogy erejé-

62 Tok, 2013. 87–92., 138–147.

63 Uo. 42–44.

hez mérten, aktívan akar részt venni a nemzetközi közösség szabályainak megalkotásában, akkor az eddigi nemzetközi jogi paradigmához képest új minőségekre és nagy nézeteltérésekre lehet számítani. Ahogy Pan erre a jelenségre nagyon szemléletesen alkalmazza a kínai szólást: „Kína ugyanabban az ágyban alszik, mint a Nyugat, de mást álmodik.”⁶⁴

Következtetések

A Kína területéről való gondolkodás általában nemzetközi jogi szempontból vagy a nemzetközi kapcsolatok szempontjából vetődik fel. Ha azonban a külvilág meg is akarja érteni a területtel kapcsolatos kínai magatartást, az ehhez használt eszközöket és szakpolitikákat, nagyon fontos a területi identitás megértése. Az államterületről és a szuverenitásról való kínai gondolkodás sokkal fiatalabb, mint a vesztfáliai rendszeren fejlődött nyugati felfogás, s az azt megelőző tradíció is teljesen más. A mandzsu Csing Birodalom önszemlélete és a Kínai Népköztársaság önszemlélete közötti hasonlóságok és drasztikus különbségek együttese hűen tükrözi a kínai és a nyugati civilizáció találkozásának feldolgozását, e feldolgozás állását a kínai oldalon.

E komplexum vizsgálata megmutatja, hogy a kínai állam, illetve a kormányzó elitek milyen sokféleképpen és milyen rugalmasan igyekeztek alkalmazkodni az őket körülvevő világ fejleményeihez. Egyúttal megmutatja azt is, hogy ez az alkalmazkodás valójában adaptációs folyamat volt, amely alapvetően a kínai gondolkodási és adminisztrációs hagyományok keretein belül zajlott. Ennek a folyamatnak az államterületről és a szuverenitásról való gondolkodás csupán egy szelete, bár megkerülhetetlen a szerepe.

A történeti irodalomban hosszú időn át zajlottak viták Kína modernizációjáról, illetve Kína birodalmi vagy állami, nemzetállami jellegéről. Cikkünkben a területi identitás fő jellegzetességeként bemutatott „birodalom kontra állam” probléma ugyan kapcsolatban van ezzel, de annak csak a területi és a közigazgatási aspektusaira támaszkodik. Ennek a mai identitás szempontjából csak annyi a jelentősége, hogy a kínai politikai gondolkodás számára természetes, hogy az államon belül nem egységes az adminisztráció, s a különböző nemzetiségekre bizonyos szempontokból eltérő szabályok lehetnek érvényesek annak ellenére, hogy elsődlegesen mindenki „kínai”.⁶⁵

A nemzetiségek megítélése kulcskérdés a területi identitás szempontjából. Az állam mindenkit „kínainak” (*csungkuozen – zhongguoren*) tart, s ezen belül vannak számára nemzetiségek, köztük a döntő többséget kitevő hanok. A han faj elmélete a 19–20. század fordulóján született meg, amelyben összekapcsolódott a civilizációs és az etnikai identitás.⁶⁶ Ez az egyik következménye volt a Csing Kínában uralkodó analóg elképzelésnek, amely azonban hierarchizálta a nemzetiségeket,

⁶⁴ Pan, 2009. 83–84.

⁶⁵ Lásd: Polonyi, 2005. 184–186.

⁶⁶ Vámos, 2005. 216.

amennyiben az uralkodóház nemzetiségét, a mandzsukat a többiek fölébe rendelte. Ezen alapszik a szintén régi vita a történettudósok között, hogy a Csing Birodalom mennyiben tekinthető „kínainak”.⁶⁷ Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de megjegyzendő, hogy a mandzsu uralom megszűnte felerősítette a kínai kommunista irodalomban nagyhan sovinizmusként emlegetett jelenséget,⁶⁸ melynek elfogadhatatlanságát még az alkotmány is tartalmazza, s amelynek hatékony jelenlétét időről időre szövé teszük egyes nemzetiségek politikai és értelmiségi személyiségei.

A „kínaiak” és a nemzetiségek ezen a módon való felfogása alapozza meg a Csing Kína területén alapuló területi – és részben állami – identitást. Ennek a területnek azonban nem voltak definiált határai, a peremén elhelyezkedő adózó „államok” viszonya a központi hatalommal rendkívül változatos és rendkívül változékony volt; nem volt meghatározott, használható fogalmuk arról, hogy egy-egy terület kívül van-e, vagy belül; fogalmilag minden az „Ég alatt” (*tienhszia*) a császár fennhatósága alá tartozott.

A 19. század keserű folyamatai során történt meg fogalmilag is a világ többi részétől való elválasztódás, a szuverenitás kialakulása.⁶⁹ Kína határozott korlátok, határok közé szorult, ráadásul olyanok közé, amelyek jó részét igazságtalannak tartotta, s ennek az igazságtalanságnak az érzete változatos, bujkáló módon a második világháború vége óta a hivatalos állami politikát is befolyásolja. Ugyanakkor a nemzetközi közösségbe való betagozódás pozitív szándéka pragmatikussá tette a kínai államot, s ez a saját szuverenitását kifejtő elvek és történelmi érvek szelektív, viszonylagos felhasználásához vezetett.

Kínának ma is vannak területi vitái, nemzetközi egyezményekkel alá nem támasztott határai. Ezekre az egymást követő kormányok igyekeztek különböző megoldásokat találni, de ha egyéb stratégiai érdek nem fűződött hozzájuk, akkor sosem tették fontos politikai feladattá.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Agreement

1954 Agreement between the Republic of India and the People's Republic of China on Trade and Intercourse between Tibet Region of China and India (1954) INTSer5. In: *Commonwealth Legal Information Institute. Indian Treaty Series*, <http://www.commonlii.org/in/other/treaties/INTSer/1954/5.html> (letöltés: 2020. szeptember 13.).

Assmann

1999 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp., 1999.

⁶⁷ Ennek kritikai összefoglalása: Wang, 2014. 3–29.

⁶⁸ Lásd például: Mao, 1980. 79–80.

⁶⁹ Lásd például: Vámos, 2005. 218–221.

Balázs

1976 Balázs, Étienne: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Bp., 1976.

Barfield

1989 Barfield, Thomas J.: *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*. Cambridge, Mass., 1989.

Bol

2008 Bol, Peter K.: Creating a GIS for the History of China. In: *Placing History: How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*. Eds.: Knowles, Anne Kelly – Hillier, Amy. Redlands, Calif., 2008. 28–56.

Bush–Scowcroft

2014 Bush, George – Scowcroft, Brent: *Átalakított világ*. Bp., 2014.

Constitution

2004 *Constitution of the People's Republic of China*. Full Text after Amendment of March 14, 2004. http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/node_2825.htm (letöltés: 2020. szeptember 13.).

Danziger

1997 Danziger, Kurt: The Varieties of Social Construction. In: *Theory and Psychology*, 7. (1997) 3. sz. 339–416. DOI: <https://doi.org/10.1177/0959354397073006>.

Dawson

2002 Dawson, Raymond: *A kínai civilizáció világa*. Bp., 2002.

Declaration

1958 Declaration of the Government of the People's Republic of China on China's Territorial Sea (4 Sept. 1958). In: *South China Sea. Facts and Legal Aspects*. <https://seasresearch.wordpress.com/2016/08/10/declaration-of-the-government-of-the-peoples-republic-of-china-on-chinas-territorial-sea-4-sept-1958/> (letöltés: 2020. szeptember 20.).

Deudney

1996 Deudney, Daniel: Ground Identity: Nature, Place, and Space in Nationalism. In: *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. Eds.: Lapid, Yosef – Kratochwil, Friedrich. Boulder, 1996. 129–146.

Ecsedy

1987 Ecsedy Ildikó: *A kínai állam kezdetei*. Bp., 1987.

Elvin

1977 Elvin, Mark: *Fejlődés és stagnálás a kínai történelemben*. Bp., 1977.

Foss

1994 Foss, Theodore: Jesuit Cartography: A Western Interpretation of China. In: *Review of Culture*, 21. (1994) 133–156.

Frank

1947 Frank, V. S.: The Territorial Terms of the Sino–Russian Treaty of Nerchinsk, 1689. In: *Pacific Historical Review*, 16. (1947) 3. sz. 265–270.

Gao–Jia

2013 Gao, Zhiguo – Jia, Bing Bing: The Nine-Dash Line in the South China Sea: History, Status, and Implications. In: *The American Journal of International Law*, 107. (2013) 1. sz. 98–123. DOI: <https://doi.org/10.5305/amerjintellaw.107.1.0098>.

Han Fei-ci

1980 Han Fei-ci: Magányos méltatlankodás. In: *Kínai filozófia. Ókor*. Második változatlan kiad. Szerk.: Tókei Ferenc. Bp., 1980. II. köt. 281–286.

Historical Atlas

1982–1988 *The Historical Atlas of China*. Vol. I–VIII. Ed.: Tan, Qixiang. Beijing, 1982–1988.

Hopkins–Dickson

2006 Hopkins, Nick – Dickson, John: Space, Place and Identity: Issues for Political Psychology. In: *Political Psychology*, 27. (2006) 2. sz. 173–185. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2006.00001.x>.

Joint Declaration

1954 Union of Soviet Socialist Republics and People's Republic of China Joint Declaration. Signed at Peking, on 12 October 1954. In: *Treaty Series. Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, 226. (1954) 57–67. No. 3108.

Jordán

2016 Jordán Gyula: *Kína 20. századi története. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2016.

Jü

2018 Jü Hua: *Kína tíz szóban*. Bp., 2018.

Konfuciusz

1980 Konfuciusz: Beszélgetések és mondások. In: *Kínai filozófia. Ókor*. Második változatlan kiad. Szerk.: Tókei Ferenc. Bp., 1980. I. köt. 53–159.

Krajczár

2018 Krajczár Gyula: Kína globális stratégiája a változó világban. In: *Nemzet és Biztonság*, 11. (2018) 2. sz. 4–29.

Kwon

2014 Kwon, Yong: Korea and China's Clashing Histories. In: *The Diplomat*, 2014. július 11. <https://thediplomat.com/2014/07/korea-and-chinas-clashing-histories/> (letöltés: 2020. szeptember 3.).

Lattimore

1951 Lattimore, Owen: *Inner Asian Frontiers of China*. Second Edition. Irvington-and-Hudson – New York, 1951. (American Geographical Society. Research Series, 21.)

Law

1992 *Law of the People's Republic of China Concerning the Territorial Sea and the Contiguous Zone* – 1992. <http://www.lehmanlaw.com/resource-centre/laws-and-regulations/general/law-of-the-peoples-republic-of-china-concerning-the-territorial-sea-and-the-contiguous-zone-1992.html> (letöltés: 2020. szeptember 12.).

Lawrance

2003 Lawrance, Alan: *China since 1919. Revolution and Reform: A Sourcebook*. London, 2003.

Lin

2018 Lin, Man-houng: A Neglected Treaty for the South China Sea. In: *The South China Sea Disputes: Historical, Geopolitical and Legal Studies*. Ed.: Hsieh, Tsu-sung. Singapore, 2018. 1–23. (Series on contemporary China, 42.) DOI: https://doi.org/10.1142/9789813234895_0001.

Mao

1954 Mao Ce-tung: A kínai forradalom és a Kínai Kommunista Párt (1939. december). In: *Mao Ce-tung válogatott művei*. III. köt. Bp., 1954. 145–200.

1980 Mao Ce-tung: Bíráljuk a nagyhan sovinizmust! (1953. március 16.) In: *Mao Ce-tung válogatott művei*. V. köt. Bp., é. n. [1980] 79–81.

Meeting

1989 Meeting between Mikhail Gorbachev and Deng Xiaoping (Excerpts). May 16, 1989. In: *Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified*. <https://people.unica.it/barbaraonnis/files/2020/02/Meeting-Gorbachev-and-Deng-MAY-1989.pdf> (letöltés: 2020. szeptember 11.)

Mencius

2011 *The Works of Mencius*. Translated, with Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes by James Legge. New York, é. n. [2011] (Dover books on Eastern philosophy and religion.)

Nora

2010 Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2010.

Pan

2009 Pan, Junwu: *Toward a New Framework for Peaceful Settlement of China's Territorial and Boundary Disputes*. Leiden–Boston, 2009.

Perdue

2010 Perdue, Peter C.: Boundaries and Trade in the Early Modern World. Negotiations at Nerchinsk and Beijing. In: *Eighteenth-Century Studies*, 43. (2010) 3. sz. [*China and the Making of Global Modernity* című tematikus szám.] 341–356.

Polonyi

2005 Polonyi Péter: Birodalom-e Kína? In: *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*. Szerk.: N. Rózsa Erzsébet. Bp., 2005. 183–212.

Pommerening

é. n. Pommerening, Horst: *A kínai–szovjet határkonfliktus. Az egyenlőtlen szerződések öröksége*. H. n. [Bp.], é. n. [197?]

Position Paper

2014 Position Paper of the Government of the People's Republic of China on the Matter of Jurisdiction in the South China Sea Arbitration Initiated by the Republic of the Philippines, 7 December 2014. In: *China Daily*, 2014. december 12. http://www.chinadaily.com.cn/china/2014-12/07/content_19037946.htm (letöltés: 2020. szeptember 7.).

Proshansky–Fabian–Kaminoff

1983 Proshansky, Harold M. – Fabian, Abbe K. – Kaminoff, Robert: Place-identity: Physical World Socialization of the Self. In: *Journal of Environmental Psychology*, 3. (1983) 1. sz. 57–83. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80021-8](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8).

Relph

1976 Relph, Edward: *Place and Placelessness*. London, 1976.

Runciman

1997 Runciman, David: *Pluralism and the Personality of the State*. Cambridge, 1997.

Saich–Yang

2015 Saich, Tony – Yang, Benjamin: *The Rise to Power of the Chinese Communist Party: Documents and Analysis*. London–New York, 2015.

Salát

2014 Salát Gergely: Kína – civilizáció, nemzetállam, birodalom? In: *Világunk határai*. Szerk.: Faragó-Szabó István. Bp., 2014. 263–282.

Tok

2013 Tok, Sow Keat: *Managing China's Sovereignty in Hong Kong and Taiwan*. New York, 2013.

Vámos

2005 Vámos Péter: Nemzet és azonosságtudat. Megjegyzések a kínai külpolitika értelmezéséhez. In: *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*. Szerk.: N. Rózsa Erzsébet. Bp., 2005. 213–241.

Wang

2014 Wang, Hui: *China from Empire to Nation-State*. Cambridge, Mass., 2014.

Wendt

2003 Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics*. Cambridge, 2003. (Cambridge studies in international relations, 67.)

Yahuda

2000 Yahuda, Michael: The Changing Faces of Chinese Nationalism. The Dimensions of Statehood. In: *Asian Nationalism*. Ed.: Leifer, Michael. London, 2000. 21–37.

Zhao

2000 Zhao, Suisheng: Chinese Nationalism and Its International Orientations. In: *Political Science Quarterly*, 115. (2000) 1. sz. 1–33.

GYULA KRAJCZÁR

THE TERRITORIAL SELF-IMAGE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Nations and states have territorial identities that serve as an important motivational force behind their territorial (foreign) policies and in their general outward behavior. This article examines the territorial identity of the People's Republic of China. It reviews Chinese traditional concepts concerning territory, China's historical territorial extensions, and the so-called unequal treaties, which mainly in the 19th century seriously constrained China in terms of territory, and examines the Chinese concept of sovereignty.

Chinese ideas about the state, its territory and sovereignty are much more recent than the Westphalian-based western concepts, and their conceptual tradition is also different. In the traditional Chinese world-view only one sovereign existed, so it did not make sense to talk about sovereignty. One of the main problems of Chinese territorial identity is the question of "empire versus nation state", which is the subject of countless scholarly works. This paper, however, focuses only on the territorial and administrative aspects of the issue. The question of ethnic minorities is a pivotal question in modern Chinese territorial identity, which is based on the territories occupied by the Manchu Qing Empire. The article argues that the concept of sovereignty can be both absolute and relative in the Chinese context. Although the traditional Tianxia (All Under Heaven) worldview still plays an important role in contemporary Chinese theories about territorial identity, China has to accept the reality that it is only a part of the international system.

A történet folytatódik

Nemzetépítés, történetírás és örökségesítés Kínában

Fej Zsen (Fei Ren)¹ az északkelet-kínai Csangcsun (Changchun) város sibe értelmiségének oszlopos tagja. Amatőr helytörténészként számos könyvet és tanulmányt publikált a kínai sibe etnikum eredetével kapcsolatban.² Történetírói tevékenysége egy, az 1950-es években kezdődő, több évtizeden átívelő országos program örökségének tekinthető. A kommunista rezsim hatalmának legitimálásában ugyanis a történeti folytonosság retorikája mindig is fontos szerepet játszott,³ és e retorika megalkotásából a kínai etnikumok értelmiségei mindmáig kiveszik részüket. A közös, „ősi” múlt megrajzolása és általa az „ősi” kultúra életben tartása – vagy felélesztése – az ő feladatuk. Fej Zsen ennek az ügynek szentelte életét, történetírói és hagyományteremtő tevékenységét a nemzetépítő ideológusok mindenkor elvárásainak megfelelően.

Miután a kínai nemzeti történelem (re)konstruálása és az „ősi” kínai kultúra megőrzése egy hosszú folyamat eredményeként az UNESCO univerzálisnak hirdetett *kulturális örökség* programjához igazodott, 2009-ben Fej Zsen is csatlakozott egy gyógyászati kulturális örökség kutatóközpont megalapításához. Ma ez a központ nyújt intézményes háttérrel a Fej Zsen nemzetségéhez kötődő „genealógiai közösség” (*genealogical community*)⁴ hagyományteremtő működéséhez. Ehhez a közösséghez etnikai hovatartozásától függetlenül bárki csatlakozhat, aki Fej Zsen egyik, az 1800-as évek elején született őseitől való szimbolikus leszármazást vallja. Mint Kínában mindenütt, ez a lokális közösség is mindent megtesz azért, hogy minél több általa ápolt és/vagy teremtett hagyomány hivatalosan is a nemzet kulturális örökségévé váljon. Ám hiába a sibék történelmének szüntelen újra- és továbbgondolása, illetve a (re)konstruált történelemre hivatkozott hagyományok propagálása, Fej Zsen közösségének sibe tagjai eddig e téren még nem arattak sikert. Ironikus módon csupán egy *han* kínai gyógyásznak, Csia Mejnek (Jia Mei) sikerült elérnie, hogy a sibe gyógyászat részeként fémjelzett gyógyító tevékenységét jelöl-

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., sarkozi.ildiko.gyongyver@btk.mta.hu).

1 Az esettanulmányban szereplő nevek mindegyike álnév.

2 Fej Zsennel és a csangcsuni sibe közösséggel 2010 óta tartom a kapcsolatot; azóta számos alkalommal folytattam közöttük kulturális antropológiai terepmunkát.

3 Vö. Duara, 1995. 17.; Altermatt, 2000. 48.; Moles, 2009. 130.

4 Zerubavel, 2012. 48.

tesse a kínai nemzeti kisebbségek szellemi kulturális örökségének listájára. Csia Mej eredménye azonban – annak ellenére, hogy ő han kínaiént saját magát a sibe etnikumú Fej nemzetség nyolcadik generációs utódjaként nevezi meg – számtalan konfliktust teremtett a csangcsuni sibe közösségben.

Jelen tanulmányban arra vállalkozom, hogy – egy rövid bevezetést követően – nagy vonalakban felvázoljam e konfliktus mélyrétegeit. A fenti esettanulmányt hivatkozási alapul véve arról szeretnék átfogó képet adni, hogy a történetírás és az örökségesítés miként vált a leszármazás ideológiája által átitatott nemzeti egységről és a kulturális diverzitásról alkotott elképzelések manipulálásának kiszolgálójává.

A háttér

A kínai világ történelme – Belső-Ázsiától a Csendes-óceánig, illetve Szibériától az Egyenlítőig – hatalmas térségre terjed ki. Ezen a földrajzi egységen belül számos sajátos életmóddal, önálló kultúrával és nyelvvel rendelkező embercsoport él. Ma csak a Kínai Népköztársaságban (KNK) hivatalosan 56 etnikumot tartanak nyilván; ennek megközelítően 92 százalékát a han kínaiak teszik ki, míg a fennmaradó 55 etnikus kisebbség a teljes lakosságnak mindössze 8 százalékát alkotja. Ők a kínai nemzetépítési politika „építőkövei”, amely politika középpontjában az „egyesített soknemzetiségű ország” megteremtésének kívánalma áll.

De Kína nem volt mindig a ma hivatalosan elismert 56 etnikumot egyesíteni kívánó, azok egyenlőségét hirdető ország.⁵ Az, hogy a nem han kisebbségek ma valamennyien „kínai” kisebbségként definiálódnak, hosszú történelmi folyamat eredményének tekinthető,⁶ és e folyamat mélyén a leszármazás ideológiája befolyásolja a *kínai nemzeti egységről* való gondolkodást. Mindennek magját a 17. században azok a han értelmiségiek vetették el, akik kultúrájukra a civilizáció középpontjaként tekintettek, és akik veszélyeztetettnek látták e kultúra hegemoniáját: egyrészt a hanok Ming-dinasztiáját (1368–1644) megdöntő mandzsuk hatalomra jutása, másrészt a Nyugat Kínára gyakorolt mind nagyobb befolyása miatt.

Az évszázadok során a leszármazás ideológiája mindennél fontosabb eszközzé vált ahhoz, hogy határokat húzzon a hatalomra potenciálisan jogot formáló csoportok között⁷ – és ez nem változott az utolsó császári birodalom, a mandzsuk Csing-dinasztia (Qing, 1644–1911) bukását követően sem. A 20. század fordulójától egymást váltó ideológiai-politikai hatalmak ugyanis sohasem vetették el a leszármazás ideológiájának nemzetépítő jelentőségét, csupán mindig újabb és újabb köntösbe bujtatták azt, hogy megpróbálják életre hívni a hőn áhított kínai nemzeti egységet.

Az 1949-ben hatalomra jutó Kínai Kommunista Párt (KKP) a nemzeti egység megteremtését két, egymással párhuzamosan futó, országos program segítségével igyekezett megalapozni. Az egyik a kínai etnikumok kategorizálására irányuló

5 Vö. Mullaney, 2011. 1.

6 Hyer, 2009. 257.

7 Vö. Dikötter, 1997. 15.

„etnikus klasszifikációs program” (*minzu shibie*) volt. A másik a közösségteremtő erővel rendelkező nemzeti történelem (re)konstruálására irányult. E két program valójában egymást feltételezte: a nemzeti történelem csak a Kína határain belül élő etnikumok történelmének megírásával, eredetük feltárásával és leszármazásuk megrajzolásával, mozaikszerűen (re)konstruálódhatott; ez viszont mindenekelőtt a KNK határain belül élő etnikumok megnevezését, megformálását követelte meg.

A közös múlt – és vele együtt a közös emlékezet – életre hívása az „etnikus klasszifikációs programmal” karöltve valójában nem volt más, mint monumentális horderejű kísérlet az identitás uralására. Lehetőség arra, hogy a nemzetépítő ideológusok a tér és az idő dimenzióit manipulálva, a hangzatos formákon keresztül megidézett *nemzeti identitásra* hivatkozva igyekezzenek legitimálni a KKP hatalmát. Ez az állam által felülről irányított folyamat azonban nem tekinthető sem „egyirányúnak”, sem befejezettnek – csupán a keretek azok, amelyek megváltoztak.

Ez a változás a *világörökség* fogalmának kínai térhódításával vette kezdetét. Maga az *örökség* fogalma – mint terminológiai konstrukció – évtizedeken keresztül igen sajátos diskurzív és szervezeti keretek között formálódott Kínában.⁸ E folyamat során a kínai nemzetet építő ideológusok a saját legitimációs törekvéseiket kiszolgáló elméletekhez igazítva végérvényesen újradefiniálták az UNESCO univerzálisnak hirdetett örökségdiskurzusát⁹ – direkt vagy indirekt módon a társadalmi élet szinte minden szintjére kiterjesztve azt. Az örökség megőrzéséről szóló párbeszéd ennek eredményeként épült be az 1970-es évek végétől mindent uraló *patriotizmus* retorikájába; így vált a „kulturális örökség” fogalma az etnikumok felett gyakorolt kontroll legfőbb retorikai eszközévé; és így lett a világörökség-program teljes egészében a nemzeti egységről és a kulturális diverzitásról alkotott elképzelések manipulálásának kiszolgálójává.¹⁰

A kínai etnikus hagyományok örökségesítésére irányuló program tehát valószínűleg forgatókönyvet ajánlott fel a KKP ideológusainak, hogy véghezvigyék egyéni érdekeiket.¹¹ Ezen a jelentéstermelő folyamaton keresztül a múltból alkotott tudást, az emlékezetet és az identitást produkáló és reprodukáló legkülönbözőbb politikai, kulturális és társadalmi mechanizmusok reprezentálódnak. Így e folyamat mélyrétegeinek feltárása segíthet megérteni, hogy milyen elemekre épül a leszármazás ideológiája által áthatott kínai nemzet.

8 Svensson, 2016. 34.; Yan, 2018. 184.

9 Az UNESCO világörökség-programjának univerzalitását, illetve a jelölések objektivitását érintő kérdéseket bővebben lásd például: Fiskesjő, 2010; Blumenfield–Silverman, 2013; Yan, 2018. A világörökség-programhoz fűződő gyakorlatot és a program jövőjét vizsgáló platformok kiváló összefoglalását adja például Bofulin, 2017. 46–47.

10 Vö. Yan, 2018. 80.

11 Uo. 3.

Az etnikumok klasszifikációja

Ahogy a bevezetőben említettem, a leszármazás ideológiájára épülő kínai nemzeti egység gondolata már a 17. században megfogant, de csak a 20. század elején vált tisztán és pontosan megfogalmazott politikai programmá. Ez idő tájt egyre több hatalom igyekezett mind nagyobb területet birtokba venni Ázsia keleti végein, és Kína már nem volt ura saját sorsának. Határain belül a szárazság, az éhínség, az áradások és a nyomukban járó járványok emberek millióinak az életét követelték. És ha ez nem lett volna elég: a természeti csapások mellett Kína utolsó császári birodalma, a mandzsu Csing-dinasztia politikai, gazdasági és társadalmi rendszere egyaránt a hanyatlás jeleit mutatta.

Kínának számtalan sorsfordító változással kellett tehát szembenéznie. E folyamat menetét a kor legmeghatározóbb ideológiája, a *nacionalizmus* vezérelte, amelynek képviselői – a császári, dinasztikus rendszer felszámolását sürgetve – két nagy csoportot állítottak egymással szembe. Az egyik oldalon a Kínát akkor már 300 éve uraló mandzsuk álltak. A másik oldalon a hanok foglaltak helyet, akik a megújulást és kultúrájuk felsőbbrendűségét hirdették. A két csoport között fennálló, részben faji, részben kulturális-esszencialista megkülönböztetéseken alapuló ellentét gyökerei – a folyamatot történeti kontextusban vizsgáló kutatások szerint¹² – egészen a hanok Ming-dinasztiáját megdőntő mandzsu hatalom kiépítéséhez vezethetők vissza.

Ugyanakkor a 20. századi nacionalista mozgalmak megértése – a folyamat gyökereinek kijelölésén túl – sokkal összetettebb kép megrajzolását igényli. Ennek oka, hogy a *modern kínai nacionalizmus* kibontakozásában a Kína felosztásával és gyarmatosításával fenyegető idegen hatalmakkal szemben érzett kiszolgáltatottságnak ugyanolyan fontos szerepe volt, mint a hanok 20. század eleji mandzsuelles mozgalmainak. A Nyugat okozta krízis elmélyülése az 1840-es évek elejére, az első ópiumháború (1839–1842) elvesztésének idejére tehető. A hanok szemszögéből nézve ez a krízis egyetlen ponton különbözött a mandzsuk egykori térnyerésétől: abban, hogy a Nyugat – szemben a han kultúrával lassanként asszimilálódó mandzsukkal – a kínai kultúra lényegét akarta megváltoztatni. Ez az „esszencia” a han nacionalista értelmiség számára többek között Kína évezredekre visszanyúló történelmében, az egységes kínai nyelvben és a filozófiai tradíciókban öltött testet.¹³

A hatalom korábbi legitimációs elvének átgondolásához végül a régi uralkodó osztályok és a modernizáció híveinek körében fokozódó elégedetlenség vezetett el. A hagyományosnak tekintett társadalmi formák elsorvadni látszódtak, és az értelmiség megkezdte a nemzetről alkotott európai gondolatok átültetését a kínai viszonyokra. E folyamat eredményeként fogalmazódott meg a kínai nemzeti egység megteremtésének politikai programja, és az utolsó császári dinasztiát felszámoló

¹² Lásd például: Meissner, 2006; Hyer, 2009.

¹³ Meissner, 2006. 44–44.

forradalom vezéralakja, Szun Jat-szen (Sun Yixian) már a nacionalizmusra építette politikai ideológiáját.¹⁴

1916-ban azonban Kína katonai kormányzói egymás ellen fordultak, és külföldi hatalmak támogatásával felosztották egymás között az országot. Ennek eredményeként az átalakulásra tett kísérletek káoszba fordultak. Ennek az időszaknak a Kína határain belül élő etnikumok jövőjének szemszögéből mégis döntő jelentősége volt: az 1930-as évektől lassan, de biztosan előretörő kommunisták az ekkor formálódó elméletekből és az elméleteket szolgáló új fogalomrendszerből merítették az egységes Kínáról alkotott víziójukat.¹⁵ Ez a fogalomrendszer, amely az emberi csoportokat rasszokba osztó „nyugati” osztályozást vette alapul, egészen a 19. század végéig ismeretlen volt Kínában.

A nézet, hogy a kínaiak a „sárga rasszba” tartoznak, misszionáriusok közreműködésével terjedt el az 1890-es években.¹⁶ Ugyancsak ekkortájt vált ismertté Charles Darwin evolúciós elmélete, köszönhetően Jen Funak (Yan Fu), aki Thomas Henry Huxley *Evolution and Ethics* (1893) című munkáját lefordította kínai nyelvre. A fordítás 1898-ban jelent meg Kínában Jen Fu saját megjegyzéseivel kiegészítve.

E fordítás megjelenése után, az 1900-as évek elején, az etnikumok kategorizálását érintő elméletek középpontjába a japán *minzoku* szóból eredeztethető fogalom került, amit kínai nyelvre *mincuként* (*minzu*) ültettek át.¹⁷ A *mincu* szóösszetételén belül a *min* szó emberek, nép, a *cu* pedig nemzetség, klán jelentéssel bír. Magát a *mincu* szóösszetételt a nyugati szakirodalomban gyakorta népként, etnikumként, nemzetiségként vagy nemzetként fordítják – csakhogy a szóösszetétel jelentését mindig másként értelmezték a kínai etnopolitikában. A 20. század elején az adott kifejezés például arra szolgált, hogy a leszármazás szimbolikus határainak megrajzolásával tegyen különbséget az etnikumok között, és rajzoljon egyenlőségjelet a *mincuk* mint politikai és a „fajok” mint biológiai egység közé.¹⁸

Szun Jat-szen erre a fogalomra alapozva öntötte formába a *hancu* (*hanzu*), vagyis a „han nép” ideáját,¹⁹ amely a hanokat egységes „rasszként” jelölte meg.²⁰ Szun Jat-szen szerint a vérségi kapcsolat volt a nemzetépítés legmeghatározóbb eleme,²¹ és a hanokon kívül még négy csoportot nevezett meg: a mandzsukat, a mongolokat, a tibetieket és a *huj* (*hui*) név alatt egyesített muszlimokat.²² Ezek a hanokkal együtt alkották az Öt Nép Köztársaságát.

14 Uo. 7.

15 Mullaney, 2011. 2.

16 Dikötter, 1997. 36.

17 Az átvétel eredete nem meglepő, mivel a 20. század elején a kínai értelmiség színe-java elsősorban japán fordításokon keresztül került kapcsolatba a nyugati irodalommal és eszmerendszerekkel (Gladney, 1998. 117.).

18 Vö. Dikötter, 1997. 3.

19 Benson, 1989. 11.

20 Szemben a „han ember” (*han zsen* – *han ren*) kifejezéssel tehát, amely kifejezés megléte egészen a Han-dinasztiáig (i. e. 206 – i. sz. 220) vezethető vissza, a *hancu* kifejezés használata modern jelenség (Gladney, 1998. 116.).

21 Vö. Meissner, 2006. 53.

22 A négy csoport voltaképpen azt a négy etnikumot ölelte fel, amelyek a hatalomra potenciálisan jogot formálhattak, illetve a formálódó kínai nemzeti egység létrehozásával veszélyt jelenthettek (Sárközi, 2018. 37.).

Csang Kaj-sek (Jiang Jieshi) azonban, aki 1925-ben átvette a köztársasági csapatok feletti parancsnokságot, és aki 1927-re Kína legnagyobb hatalmú katonai vezetője lett, átértelmezte a *mincu* fogalmát. Nacionalista rezsimje azt hangoztatta, hogy az országban csupán egyetlen nép, a „kínai nép” (*csunghua mincu – zhonghua mincu*) él, tehát minden nem han csoport is egy és ugyanazon „ősi kínai rassz” része.²³ Ezzel Csang Kaj-sek voltaképpen azt az „egymincus Kínáról” alkotott víziót öntötte formába, amelyből aztán a KKP ideológusai is sokat merítettek a kínai nemzeti egység kiépítéséhez.²⁴ 1945-re, a második világháború végére Csang Kaj-sek nacionalista rezsimje már elkészült az „egymincus Kína” ideájára épülő etnopolitikai tervezettel, de az elképzelések az 1921-ben alapított KKP követőinek növekvő hatalma miatt már nem válhattak valóra.²⁵

1949-ben, a KNK kikiáltásával az etnikumok klasszifikációjának kérdése végérvényesen a KKP kezébe került. A kommunista politikai program egy olyan egységes kínai társadalom kiépítését helyezte mindenek elé és fölé, ami egyrészt szöges ellentétben állt a hagyományos kínai társadalomról alkotott elképzelésekkel, másrészt ezer szállal kötődött a közelmúlt etnopolitikai szemléletéhez. A kommunista rezsim célja egy új, „egyesített soknemzetiségű ország” kiépítése volt, és a nemzetépítő ideológusok ennek lehetőségét Csang Kaj-sek „egymincus Kínáról” alkotott ideájának az új viszonyokhoz való igazításában vélték felismerni. Az egységes társadalom megvalósítása lett annak a kulcsa, hogy a KKP legitimálhassa hatalmát és a területiális integrációra irányuló politikáját.²⁶

Az etnopolitikai terv megvalósításának azonban igen összetett problémakört felvető feltétele volt: annak ismerete, hogy voltaképpen hány nem han csoport is él Kína határain belül. Történeti forrásokból ugyanis tudni lehet, hogy az etnikumok számát illetően nem volt konszenzus a KKP-n belül; márpedig ahhoz, hogy az első Nemzeti Népi Kongresszus összeülhessen, és a KKP forradalmi erőből legitimált kormányként működhessen tovább, e kérdés tisztázása mindennél fontosabbnak bizonyult.

A KNK első népszámlálása – ami 1953 júliusa és 1954 májusa között zajlott – voltaképpen ennek a kérdésnek a tisztázását tűzte ki célul. A népszámlálás során közel két és fél millió népszámláló biztos járta az országot, hogy a megkérdezettek nevét, életkorát, nemét és a családfőhöz fűződő viszonyát feljegyezze. Volt azonban egy kérdés, melynek értelmezése sok kívánnivalót hagyott maga után: ez a kérdés nem volt más, mint hogy ki melyik *mincu*hoz tartozónak vallja magát.²⁷ A *mincu* fogalmának értéke hiányában sok feljegyzett etnikai csoport neve egyszerűen nemzetségnév volt, és ennek megfelelően a népszámlálás eredményeként mintegy 400 nem han csoport identifikálta magát nemzetiségként.²⁸

23 Gladney, 1998. 117.

24 Mullaney, 2011. 2.

25 Uo. 30.

26 Uo. 80.

27 Uo. 20.

28 Gladney, 1998. 108.

Ez az eredmény valósággal sokkolta a KKP-t, és hogy az etnikumok kategorizálását pontosítsák, 1954-ben meghírdették az „etnikus klasszifikációs programot”.²⁹ A programon belül kiemelkedő szerep jutott a kínai társadalomtudósoknak – elsősorban az etnológusoknak és a nyelvészeknek –, hogy az egységes akadémiai hálózattá szervezett kínai etnológiát a nem han csoportok kategorizálásának szolgálatába állítsák.³⁰ A program központja az 1951-ben alapított Központi Nemzetiségi Főiskola – a mai Központi Nemzetiségi Egyetem – volt. Az ott dolgozó társadalomtudósoknak a *mincu* kategorizálásához eredetileg azt a szovjet „nemzet” (oroszul: *nácija*) definíciót kellett alapul venniük, amelyet Joszif Visszarionovics Sztálin formált meg Lewis Henry Morgan és Friedrich Engels evolúciós téziseire alapozva. A társadalomtudósoknak így két kulcsfontosságú kritériumhoz kellett igazodniuk. Az egyik az a négyes modell volt, amely a *közös nyelv*, a *közös életter*, a *közös termelési mód* és a *közös lélektani adottságok* megléte révén jelölte ki az etnikumok közötti határokat. A másik a nem han csoportoknak a társadalmi fejlődés öt evolúciós állomáson (ősközösség, rabszolgatartó társadalom, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus) belüli helyének kijelölése volt. Ezen az öt evolúciós állomáson belül ugyanis a prekapitalista közösségek – beleértve az olyan szerveződési formákat is, mint a klánok, a törzsek és a törzsszövetségek – nem voltak teljes értékű nemzetiiségeknek tekinthetők.³¹

Az etnológusok és nyelvészek azonban igen hamar felismerték a *nácija* fogalma alapján felállítható kategóriák gyakorlatban való alkalmazásának esetlegességeit. Ezért egy olyan kategorizálási rendszert dolgoztak ki, amelyet alapul véve valamennyi prekapitalista evolúciós állomás társadalomszerveződési formájára *potenciális* nemzetiségként tekinthettek.³² Az „etnikus klasszifikációs programnak” tehát két pillére volt: a *mincu* etnológiai értelmezése *etnoszként* és kommunista felfogása *nácijaként*.

Ennek a szemléletnek a szellemében kezdődött meg a KNK „etnikus klasszifikációs programja”, amely folyamat három nagy szakaszra bontható: 1954-ig, az első szakaszban 38, 1954–1965 között, a második szakaszban pedig újabb 16 etnikumot nyilvánítottak hivatalosan nemzetiséggé.³³ Az utolsóként elismert *mincu* regisztrációjára a kategorizálási munka harmadik szakaszában, 1978–1987 között, egészen pontosan 1979-ben került sor.³⁴ Ezzel a hivatalosan elismert kínai etnikumok száma 56-ra emelkedett, amelyből 55-öt úgynevezett *saosu mincu*ként (*shaoshu minzu*), vagyis „kis lélekszámú nemzetiségként” – azaz nemzeti kisebbségként – regisztráltak.

A klasszifikáció azonban sok kívánnivalót hagyott maga után. A sibék esetében például tudni lehet, hogy ők már 1954-ben, a program első szakaszában felkerültek a *mincu* listájára. Lélekszámuk akkor, az első népszámlálási adatok alapján

29 Rees, 2000. 17.

30 Mullaney, 2011. 39.

31 Uo. 72.

32 Uo. 82–83.

33 Wu, 2006. 47–48.

34 Gladney, 1998. 109.

nagyjából 19 ezer főre volt tehető. Ez a szám a második népszámlálás idejére (1964) megközelítően 33 ezer főre, majd a harmadik népszámláláskor (1982) már 83 ezer főre nőtt. A lélekszámnak ez az ugrásszerű növekedése önmagában is figyelemre méltó jelenség, hát még, ha hozzáteszem, hogy 1953-ban Északkelet-Kínában a sibék összlélekszámának csupán töredékét regisztrálták.³⁵

Mindez azért érdekes, mert a sibék eredetileg Északkelet-Kínában, a mai Hejlungcsiang (Heilongjiang), Csilin (Jilin) és Liaoning tartományok vidékén éltek, ahol az úgynevezett „nyolczászlós hadseregben” szolgálták a mandzsu császárokat. 1764-ben azonban egy *kisebb* csoportjukat a nyugati határvégekre rendelték, hogy ott határvédő feladatokat lássanak el. Az áttelepülő sibe katonák leszármazottai mind a mai napig a Hszincsiang (Xinjiang) Ujgur Autonóm Terület vidékén élnek; a mandzsu/sibe nyelv és írásrendszer, illetve szokásaik jelentős részének megőrzése nekik köszönhető. Mindez a tudás az északkeleten maradt sibék körében már az 1900-as évek elejére feledésbe merült.³⁶

A fentiek ismeretében érdemes csak belelapozni azokba az 1950–1960-as években megjelent tanulmányokba, amelyek a formálódó kínai nemzetről tudósítottak a Nyugat számára. Így például John De Francis 1951-es tanulmányába, amelyben a szerző a sibéket hszincsiangi nemzetiségként jelöli meg – és nem úgy, mint egy egymástól elszakított, két földrajzi területen élő etnikumot.³⁷ Hasonlóképpen sokatmondó Michael Freeberne 1953-as forrásokra támaszkodó közlése, amely egy és ugyanazon csoportba sorolja a Hszincsiangban élő sibéket a mandzsukkal, lélekszámukat 20 ezer főben adva meg.³⁸ Bár az utóbbi tanulmány témájánál fogva eleve csak a hszincsiangi népességmegoszlásról tudósít, mégis felmerülnek kérdések: véletlen-e, hogy a Freeberne által megadott adatok megközelítően megegyeznek az első népszámlálás sibékre vonatkozó, nyilvánosságra hozott adataival? És vajon ez jelentheti-e azt, hogy az első népszámláláskor a sibéket mint hszincsiangi *mincut* tartották nyilván?

Ezt a kérdést ma már – megfelelő források hiányában – igen nehéz lenne megválaszolni. Hadd idézzek ugyanakkor e kérdésre vonatkozóan egy még kiadatlan, az északkeleti Talien (Dalian) városban élő sibékről szóló kéziratból: „Az 1953-as első népszámlálási adatok alapján a sibe nemzetiségűek lélekszáma 19 022 fő volt, de Talien városban mindössze egyetlenegy [sibe embert regisztráltak]. Habár a sibe nemzetiségű emberek tudták, hogy ők maguk sibe nemzetiségűek, mégsem vel[he]tték vissza nemzeti- és hovatartozásukat. Ám ahogyan a Párt nemzeti- és politikája megvalósulni látszott (...), a sibe nemzetiségűek egy csoportja kérvényezte, hogy »visszatérhessen gyökereihez«, és [ők] vissza [is] nyerték nemzeti- és hovatartozásukat.”³⁹

35 1953-ban a Csilin tartománybeli sibék hivatalosan regisztrált száma például mindössze 360 fő volt (Tong-Bai-Ba, 2010. 334.).

36 A sibék nyugatra telepítésének körülményeiről lásd: Sárközi, 2018. 150–153.

37 De Francis, 1951. 147.

38 Freeberne, 1966. 108.

39 A kéziratot (Na-Guan, 2012) Na Qiming sibe helytörténész bocsátotta rendelkezésemre 2012-ben.

Ez a rövid idézet két nagyon fontos momentumot árul el az „etnikus klasszifikációs program” esetlegességével kapcsolatban. Először is, az idézet bizonyítja, hogy bár az északkeleti sibék bizonyos formákban megőrizték sibe identitásukat – annak ellenére, hogy nyelvük és szokásaik jelentős része köreikben már feledésbe merült –, a 20. század egymást váltó ideológiai-politikai hatalmainak etnopolitikája sibe identitásuk elnyomására kényszerítette őket.⁴⁰ Másodszor, az idézetben említésre kerül az a folyamat, amely a kínai etnikumok kategorizálásának *kiigazításaként* értelmezhető. A klasszifikációs programra vonatkozó szakirodalomból tudni lehet, hogy e folyamat során csupán az 1970–1980-as években több millióan – köztük sibék – kérték a rájuk osztott nemzetiségi kategória megváltoztatását.⁴¹

Példaként álljanak itt ismét a sibék, akiknek számaránya a klasszifikációs program kiigazításának következményeként a két nagy, egymástól elszakított csoport tekintetében drasztikusan megváltozott: míg 1964-ben a sibék 51,48 százalékát Hszincsiangban, 45,24 százalékát pedig Liaoning tartományban tartották számon, ez az arány 1982-re Hszincsiang tekintetében 32,72 százalékra, Liaoning esetében pedig 59,03 százalékra módosult.⁴² Fontosnak tartom megjegyezni továbbá, hogy a kínai nyelvű szakirodalom szerint nem volt még egy olyan nemzeti kisebbség Kína határain belül, amely olyan ütemben folyamodott volna a „gyökereihez való visszatéréshez”, mint a sibék.⁴³ Ebben a folyamatban – éppen úgy, mint valamennyi más, kiigazításért folyamodó etnikum esetében – a helyi történetírók, mint amilyen az esettanulmányomban megnevezett Fej Zsen is, döntő szerepet játszottak.

Az identitás alakítására tett kísérlet tehát, amelyre a kommunista rezsim hatalomra jutása óta törekedett, és amelynek véghezvitelére elsősorban a klasszifikációs programra támaszkodott, feszültségekkel teli folyamat volt: az etnicitást érintő kérdések mögött meghúzódó események sorozata,⁴⁴ amelyek középpontjában az emlékezet és a történelem manipulálása állt.

Az etnikumok „rövid története”

A KKP 1956-ban, az „etnikus klasszifikációs programmal” szoros összefüggésben hirdette meg „a nemzetiségek társadalmának és történetének országos szintű adatgyűjtési munkáját”. Ez a program elsődlegesen a nemzetiségi autonóm területeken élő etnikumok életkörülményeinek feltárását célozta meg. Két év múlva, 1958-ban, a kutatómunka első eredményeire alapozva vette kezdetét „a nemzeti kisebbségek rövid történetének és krónikájának összeállítását célzó országos szintű munka”. Az adott munkafolyamaton belül a társadalomtudósok három áttekintő könyvsorozat megszerkesztését kapták feladatul: 1. *A kínai nemzeti kisebbségek rövid története*;

40 Vö. Yang, 1995. 287.

41 Vö. Wu, 2006. 50.

42 Yang–Zhang–Xiong, 1988. 52.

43 Yang, 1995. 288.

44 Mullaney, 2011. 4.

2. A kínai nemzeti kisebbségek nyelvének krónikája; 3. A kínai nemzeti kisebbségek helyi jellegzetességei.⁴⁵

Thomas S. Mullaney összefoglalja az etnikai kisebbségek „rövid történetének” megírására irányuló program lényegét az etnikus klasszifikációt vizsgáló monográfiájában. A „rövid történet” sorozatban párhuzamos folyamatok érhetők tetten: egyrészt a klasszifikációs program kategóriáival összhangban hatalmas mennyiségű új tudás keletkezik, másrészt a „múlt elhallgatására”,⁴⁶ a klasszifikáció megtörténtének felejtésére irányuló rendszerszintű folyamat zajlik. A nemzeti kisebbségek rövid történetében a történetírók igyekeztek az adott nemzetiség eredetét időben minél régebbre visszavezetni, azt az érzetet keltve, mintha valamilyen – kezdetleges, félig kifejtett, elnyomott vagy kiteljesedett – formában mindig is létezett volna. Ahogy azt Siu-woo Cheung megállapítja, az állam mindent megtett, hogy a kisebbségek elitjét bevonja a történetírásba annak érdekében, hogy megnyerje őket, és felsorakozzanak az új ortodoxia mellett, mivel mindenáron kerülni kívánta a látszatot, hogy a nemzetiségi identitás alakítása felülről irányított. Cheung a következő megállapításra jut Kujcsou (Guizhou) tartomány esetében: „A helyi elit a nemzetiségi intézet által kialakított mesternarratívához igazodó önábrázolási folyamaton keresztül (például a nemzetiség hivatalos történetének megírásával) formálja át a helyi identitást és hozza létre az intézményesített kisebbségi identitást.”⁴⁷

Valóban igaz, hogy a múltat soha nem állították olyan elánnal a politika szolgálatába, mint a nacionalista ideológia által áthatott nemzetállamok formálódásának idején.⁴⁸ Mint ahogyan az sem tagadható, hogy a közös múlt és vele együtt a közös emlékezet megteremtéséből az etnikus kisebbségek értelmiségei is kivették részüket. A sibék esetében két, hszincsiangi születésű sibe kádert választottak ki arra a feladatra, hogy részt vegyenek a sibék rövid történetének megírását célzó munkafolyamatban: az egyikük Hsziao Fu (Xiao Fu) középiskolai történelemtanár, a másikuk Csi Csing (Ji Qing), a hszincsiangi Csápccsál (Chabucha'er) Sibe Autonóm Járási Népi Kormányiroda vezetője volt.⁴⁹

Ők ketten a Kínai Tudományos Akadémia Nemzetiségi Kutatóintézetének vezetője, Hou Fang-zsou (Hou Fangrou) és egy történelemprofesszor, Feng Csia-seng (Feng Jiasheng) irányítása alatt kezdtek meg kutatómunkájukat 1959-ben. Az északkeleti és északnyugati kutatóutak során Csi Csing és Hsziao Fu igyekezett minél több olyan anyagot felgyűjteni, mely által a sibék „történeti fejlődése” feltárhatóvá válik.⁵⁰ Munkájuk végül 1963-ban, a Kínai Tudományos Akadémia Nemzetiségi Kutatóintézetének gondozásában, *belső forrásanyagként* látott napvilágot *Összefoglaló a sibe nemzetiség rövid történetéről és krónikájáról* címmel.⁵¹ Könyvükben – éppen úgy, ahogyan azt minden más, a saját etnikuma hivatalos „rövid történe-

45 *Xibo zu jianshi*, 2008. 1–2.

46 Mullaney itt Trouillot, 1995-re utal.

47 A Siu-woo Cheungtól idézettek eredeti közlése: Cheung, 1996. Az idézet fellelhető: Mullaney, 2011. 124.

48 Altermatt, 2000. 48.

49 Ji, 2004. 2.

50 Uo.

51 *Xibo zu jian shi jian zhi hebian*, 1963.

tét” megírni igyekvő értelmiségi is tette – Csi Csing és Hsziao Fu arra törekedtek, hogy minél pontosabb képet alkossanak a sibék eredetéről. Hiszen a hivatalos megfogalmazás szerint a *mincuk* eredete a „történelem legfontosabb alapja”⁵² volt; azé a történelemé, amely a kínai etnikumok történelméből, mozaikszerűen építkezve igyekezett megalkotni a kínai nemzet közös történelmét.

Az „etnikus klasszifikációs program” és a nemzetiségek „rövid történetének” megírására irányuló munkafolyamat azonban a kulturális forradalom idején (1966–1976) megtorpanni látszott. A forradalom kitörésekor még húsz éve sem volt annak, hogy a KKP hatalomra került, és a KNK kikiáltásával megkezdte a kínai nemzeti egység kiépítését. És jöllehet, a klasszifikációs program során formálódó etnikumok ígéretet kaptak hagyományaik megőrzésére és/vagy újjáélesztésére, a társadalom radikális átalakítását támogatók csoportja meghirdette hadjáratát a „négy régi” ellen. A „négy régi” fogalma – vagyis a „rég gondolkodás”, a „rég kultúra”, a „rég szokások” és a „rég hagyományok” – voltaképpen felölelt mindent, ami az etnikumok énképének fogódzója lehetett volna. Így a forradalom fékezhetetlennek tűnő erővel sodorta magával Kína etnikumait egy olyan nemzeti egység felé, amelyben az etnikus identitások eltiporni látszottak.

A KKP etnopolitikájában csak az 1980-as években következett be változás, a KKP XI. kongresszusán megválasztott Központi Bizottság harmadik plenáris ülése után, amelyre 1978. december 18–22. között került sor Pekingben. Ez a plenáris ülés a politikai élet fordulópontja volt: a kommunarendszert felszámolták, a kulturális forradalmat hivatalos dokumentumokban ítélték el, és ezen az ülésen fogadták el Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) realista politikai irányvonalát is. Ezzel vette kezdetét a „reform és nyitás” politikájának megvalósítása, ami egy új korszak kezdetét jelezte.

A KKP etnopolitikáját érintő legjelentősebb fordulat az volt, hogy a kínai nemzeti egység megeremtésére használt addigi hívószó, a „nacionalizmus” helyére a „patriotizmust” vezették be. Ez a hívószó arra hivatott, hogy meggátolja az etnikumok és az állam, illetve az etnikumok egymás közötti potenciális ellentéteinek kiélesedését. Hazaszeretőnek lenni Kínában egyet jelentett a KKP szeretetével és a KKP célkitűzéseinek szolgálatával.⁵³ Mindennek háttérében a kommunista rezsimnek az a felismerése állt, hogy az etnikumoknak ígért jogok és lehetőségek a kínai nemzeti egység kiépítését veszélyeztető etnikus identitás megerősödését vonhatják maguk után. Ezt igazolta az a tény is, hogy a forradalom után ugrásszerűen megnőtt azoknak a száma, akik a klasszifikációs program során rájuk osztott nemzetiségi kategória kiigazítását kérvényezték.

Az új etnopolitika következményeként tehát, az 1980-as években a kínai etnikumoknak csupán egyetlen lehetőségük maradt arra, hogy politikai és gazdasági előnyöket célzó kérelmeknek a kommunista rezsim eleget tegyen: ha bizonyítják múltjuk és jelenbeli törekvéseik hazaszerető mivoltát. A *mincuk* „rövid történetének” megírása is e keretek között folytatódott. Az Állami Nemzetiségi Ügyek Bizott-

⁵² Wu, 2006. 45.

⁵³ Vö. Vámos, 2009. 62–63.

sága, amelynek feladata a központi kormányzat és az etnikumok közötti együttműködés összehangolása volt, 1979-ben döntötte el, hogy folytatni kell az 1950-es években megkezdett munkálatokat. Az 1956-ban tervbe vett három könyvsorozat megjelentetésén túl még két további sorozat kiadását tűzték ki feladatul: 1. *A kínai nemzeti kisebbségek* és 2. *A kínai nemzeti kisebbségek társadalomtörténeke vizsgálata*. Az öt sorozat végül a *Könyvsorozat a nemzetiségi kérdés öt fajtájáról* címmel vált a kínai történetírás részévé.⁵⁴

A kommunista rezsim a következőképpen fogalmazta meg az etnikus történetek újraírásának szükségességét: „Országunk egységes, soknemzetiségű ország, és a hosszú időn átívelő fejlődés folyamatában, melynek során közösen építettük hazánkat, valamennyi nemzetiség meghozta a maga áldozatát. Nemzetiségeink történelme hazánk történelmének elválaszthatatlan része. Annak céljából, hogy felébresszük nemzetiségeink saját történelmük iránti büszkeségét és továbbvigyük a patriotizmus szellemiségét, továbbá hogy tovább erősítsük a nemzeti egységet és együttesen haladjunk a szocialista modernizáció kiépítésének irányában, eldöntöttük, hogy kiadjuk *A kínai nemzeti kisebbségek rövid története* című könyvsorozatát.

E könyvsorozat szerkesztése és kiadása igen hosszú időn át tartó közös munka révén valósulhatott meg (...), és az 1959-es év végére az első kéziratok java-részt elkészültek. 1963-ban a Nemzetiségi Kutatóintézet az első kivonatokat ki-nyomtatta, azzal a céllal, hogy azt széles körben véleményeztesse és kijavítsa, és ezzel színvonalát nyilvános publikálásra alkalmassá tegye. De Lin Piao (Lin Biao)⁵⁵ és a »négyek bandája«⁵⁶ romboló tevékenysége miatt a nemzetiségi kutatómunka több mint tíz évre felfüggesztődött, és így kívánalmunk megvalósítására sem volt lehetőség. Most azonban eldöntöttük, hogy nemzetiségeink rövid történetét az 1949-es felszabadulásig írjuk meg, és az első kéziratokat kijavítjuk és kibővítjük, majd sorban publikáljuk őket.”⁵⁷

Ami a sibe történetírókat illeti, tökéletesen alkalmazkodni tudtak a haza-szerető múlt bizonyításának kitételéhez.⁵⁸ A sibék „rövid történetét” ismertető könyv 1986-os újrakiadása is, amely *A sibe nemzetiség rövid története* címmel jelent meg,⁵⁹ már az új, elfogadott ideológiához igazodott. Két dolgot azonban fontosnak tartok kiemelni. Egyrészt azt, hogy a „hivatalos” történelemben foglaltak nem voltak széles körben ismertek a sibék között. Jó példa erre, hogy egy 1980-as sibe tanács-kozás eredményeként megszületett egy beadvány, amely öt pontban foglalta össze a sibe értelmiség kormányzattal szemben támasztott igényeit és javaslatait. A beadvány negyedik pontjában az azt író értelmiségiek aggodalmukat fejezték ki a tekin-tetben, hogy a parasztok és a káderek sibe történelemben való jártassága igen

54 Az öt könyvsorozat megírása és szerkesztése 1958–1991 között folyt. Az összesen 402 kötetből álló so-rozat összeállításán 1760 ember dolgozott (*Xibozu jianshi*, 2008. 1–2.).

55 Lin Piao (1907–1971) katonai vezető, 1959–1971 között a KNK honvédelmi minisztere, a kulturális forradalom előkészítésének egyik vezéralakja.

56 A kulturális forradalom legnagyobb túlkapásait elkövető szélsőbalos kommunista csoport, amelynek Mao Ce-tung felesége is tagja volt.

57 *Xibozu jianshi*, 1986. 1.

58 A sibék „hazaszerető történelmének” megalkotását részletesen lásd: Sárközi, 2018. 177–183.

59 *Xibozu jianshi*, 1986.

szegényes. Hangot adtak továbbá abbéli reményüknek, hogy a kormányzat lehetővé teszi egy, a sibékről szóló könyv megírását és terjesztését a káderek között.⁶⁰

Másrészt, a „hazaszerető múlt” hivatalos verziójának elterjesztése csak az olyan helytörténetírókkal való együttműködéssel valósulhatott meg, mint amilyen az esettanulmányomban bemutatott Fej Zsen is. Példaként azt az egyébként máig sem bizonyított, de a hivatalos történelem által propagált elméletet hoznám fel, amely szerint a sibék az ősi hszenpiktől⁶¹ (xianbei) származnak.⁶² Fej Zsen maga a csangcsuni közösségen belül erre az elméletre alapozva hozta létre a szimbólumoknak azt a készletét, amely a csangcsuni közösség sibe identitásának megerősítését szolgálta; és ugyancsak ezen elmélet köré szervezte közössége újrateremtett hagyományait. E tevékenység megértése azonban már nem választható el az „örökség” fogalom kínai hódítóútjának megértésétől.

A történet folytatása

Az „etnikus klasszifikációs programot” vizsgáló első könyvet 1995-ben adták ki Kínában. Ennek újrakiadása 2005-ben jelent meg.⁶³ Ugyancsak 2005-ben döntötte el az Állami Nemzetiségi Ügyek Bizottsága, hogy újra kiadja a kínai etnikumok „rövid történetének” teljes sorozatát. A sibék „rövid történetének” 2008-as kiadásához írt előszóban egy magyarázat is olvasható mindezzel kapcsolatban: eszerint a könyvsorozat újrakiadásának célja az volt, hogy a szerkesztők a „történelmi tények tiszteltben tartása mellett” kijavítsák a hatalom által „nyilvánvalóan tévesnek” ítélt nézőpontokat és kiegészítsék a könyvek tartalmát.⁶⁴

Ekkor már több mint negyven éve volt annak, hogy az etnikumok „rövid történetének” első kiadásai napvilágot láttak. A sibéknél azonban eredetük megkreált története még mindig nem volt széles körben ismert. Jó példa erre egy 2004-ben publikált tanulmány, amely a *Tanuljuk a hszenpi és a sibe történelmet* címmel jelent meg.⁶⁵ A tanulmány szerzője, és egyben a sibék „rövid történetének” egyik írója, Csi Csing ebben az írásában pontosította a sibék történetíróinak feladatát. Megfogalmazása szerint az nem volt más, mint rávezetni az embereket arra, hogy miként fejezhetik ki lojalitásukat a nemzetépítő hatalom iránt. Mint írta: „A sibe nemzetiség történelmében a haza iránti lojalitás a fő vezérfonal, gyermekeinknek, unokáinknak, utódainknak sosem szabad feledniük a hazaszeretetet e feladatuk, ez a mi nemzetiségünk sorsának vezérfonala.”⁶⁶

60 A tanácskozásról és a beadványról bővebben lásd: Sárközi, 2018. 175–176.

61 A mai Kelet-Mongólia és Mandzsúria vidékén élt nomád nép, amely döntő szerepet játszott Kína történelmének alakulásában (Gernet, 1996. 190).

62 A hszenpi leszármazás elméletének problémakörét lásd: Sárközi, 2018. 180–181.

63 Az újrakiadás Huang Guangxue és Shi Lianzhu szerkesztésében, *A kínai etnikus klasszifikációs program* címmel, a Minzu Chubanshe gondozásában jelent meg.

64 *Xibo zu jianshi*, 2008. 3.

65 Ji, 2004. 10–33.

66 Uo. 33.

Jól látható tehát, hogy a hívószó továbbra is a patriotizmus maradt. És bár a KKP nemzetépítő törekvéseinek irányadó programjai és az azokat keretbe foglaló ideológiák sokat változtak a kommunista rezsim hatalomra kerülése után, a politikai-hatalmi elit szemében a lényeg mégiscsak ugyanaz maradt: a régóta áhított kínai nemzeti egység megteremtése. Ehhez pedig a legfőbb eszközök egyikét továbbra is a „történelem politikai kisajátítása” jelentette: ez volt és ez is maradt a kulcs a kínai etnikumok identitása feletti uralom kiterjesztéséhez. Az 1980-as évektől kezdve azonban a hazaszerető történelem rekonstruálása mellett a nemzeti identitás kiépítésének egy új eszköze is körvonalazódni látszott: ez nem volt más, mint a kínai etnikumok „ősi” kultúrájának megőrzése.⁶⁷

Mindez azért érdekes, mert az „ősi” kínai kultúra modern világban betöltött jelentőségéről már az 1920–1930-as években parázs viták dúltak, és éppen az akkortájt mind nagyobb befolyásra szert tevő KKP hívei vallották azt, hogy a klasszikus kínai kultúra nem lehet döntő eleme a marxizmus–leninizmusra építendő nemzeti identitásnak.⁶⁸ A kulturális hagyományok megőrzése a kommunista rezsim hatalomra jutása után (1949) sem jelentett mást számukra, mint a múlt felhasználásának lehetőségét a szocializmus megvalósításához és ezzel együtt a kommunista rezsim hatalmának legitímálásához. A kulturális forradalom után azonban mindez megváltozni látszott, és a kultúra lényegi elemévé vált egy olyan politikai programnak, amely a *kínai nemzeti egység* megteremtésének igen sajátos módját fogalmazta meg.

Ez a program az úgynevezett „négy identitás” tudatosítására, vagyis a „hatalmas anyaországgal”, a „kínai nemzettel”, a „kínai kultúrával” és a „sajátosan kínai színezetű szocialista úttal” való azonosulásra irányult.⁶⁹ Anélkül, hogy a „négy identitással” való azonosulás kérdését itt és most részletesen elemezném, csupán két, az adott programra vonatkozó propagandaszöveget szeretnék idézni. Az egyik szerint „az ősi Kína határvidékén belül élő népek a kínai nemzet forrásai, amelyek történelmükön keresztül fűzik össze az egyéneket és a nemzet sorsát”;⁷⁰ a másik szerint ezek a népek „együttesen hozták létre a kínai kultúrát”,⁷¹ mely „kiművelte a kínai nemzet fennkölt érzelmeit, és táplálta annak szellemét”.⁷²

Ezek a propagandaszövegek arra engednének következtetni, hogy a nemzetépítő ideológusok tiszteletben tartják azokat a hivatalos politikai irányelveket, amelyek szerint minden etnikum számára meg kell adni a lehetőséget lokális kultúrája megőrzésére.⁷³ Csakhogy azon a kultúrán belül, amely Kína valamennyi etniku-

67 Bai, 1983. 16.

68 Meissner, 2006. 48–49.

69 A „négy identitás” tudatosításának a nemzeti egység megteremtését elősegítő szerepére Hu Csin-tao (Hu Jintao) mutatott rá először, foglalatát adva a marxizmus államra, nemzetre és kultúrára vonatkozó nézeteinek. A „négy identitás” értelmezését részletesen lásd: Sárközi, 2018. 98–101. Annak jelentőségét, hogy a „négy identitás” a közelmúltban egy ötödik elemmel, a KKP-val való azonosulással bővült, a jelen tanulmány szabott keretei miatt nem tárgyalom.

70 Sun, 2012.

71 Deng, 2012.

72 Sun, 2012.

73 Vö. Chang, 2010. 19.

ma számára valamiféle kollektív kulturális-nemzeti identitást hivatott közvetíteni,⁷⁴ a normát mindig is a han kultúra jelentette.⁷⁵ És ha ehhez hozzátesszük, hogy 1989 után – a faji nacionalizmus megerősödésének bizonyságaként – a KKP ideológusai mind több pártpolitikai iratban hivatkoznak a hanok és Kína etnikus kisebbségeinek közös őseire,⁷⁶ önkéntelenül is felmerül a kulturális diverzitásról alkotott elképzelések manipulálásának kérdése. Ez a folyamat, amely lassanként megszabta, hogy a kínai emberek miként gondolkodjanak kultúrájukról, része volt a kultúráról mint örökségről való gondolkodás kibontakozásának, és párhuzamosan haladt a hazaszerető múlt megkreálásának folyamatával.

Az örökség fogalmának kulturális szférára való kiterjesztése nemcsak Kínában, hanem Nyugaton is új jelenségnek tekinthető.⁷⁷ A kulturális örökség fogalma fokozatosan bontakozott ki,⁷⁸ mígnem – a globalizációval karöltve – elindult hódító útjára a világon.⁷⁹ Ennek első lépése volt csupán, hogy az UNESCO 1972-ben adoptálta a világ természeti és kulturális örökségének védelmét célul kitűző egyezményt (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, röviden: *World Heritage Convention* [WHC]), amivel az UNESCO – az egyezmény univerzalizmuson alapuló ideája és a szervezet globális bürokratikus apparátusa miatt – a legfőbb globalizáló aktorok egyikévé lépett elő.⁸⁰

A kulturális örökség hívószava a világon mindenütt alkalmasnak tűnt arra, hogy a legkisebb falusi közösségektől a nemzetek társadalmának egészét átható szervezőelvvé váljon.⁸¹ A fogalom egyfajta kulturális és politikai erőforrásként állt a nemzetek szolgálatába, hogy megeremthessék kollektív identitásukat; az örökség és az identitás között kapocsként pedig a kollektív emlékezet szolgált.⁸²

A szakirodalom az emlékezet szociális dimenzióinak feltárását Maurice Halbwachs vezetése visszafelé. Halbwachs Henri Louis Bergson és Émile Durkheim hatására dolgozta ki a kollektív emlékezet kortárs értelmezését. És bár munkáját – *Les cadres sociaux de la mémoire* címmel – 1925-ben publikálta, elmélete csak jóval később, az 1960–1970-es években kapott minden korábbinál nagyobb visszhangot a nacionalizmusra és a múlt konstruáltságára vonatkoztatott kérdések miatt. Az igazi fordulópontot Eric J. Hobsbawm és Terence Ranger 1983-ban publikált nagy hatású tanulmánya, a *The Invention of Tradition* hozta meg. Ettől kezdve megszokszorozódott az emlékezet, a történelem és a hatalom kapcsolatát, illetve az „örökség” által formált kollektív emlékezet és identitás kérdését vizsgáló tudományos munkák száma.

A jelen tanulmányban nincs lehetőségem arra – és valójában az érvelésem nem sem követeli meg –, hogy a fenti kérdéskörben megjelent tudományos mun-

74 Vö. Altermatt, 2000. 49–50.

75 Gladney, 1998. 98.

76 Meissner, 2006. 54.

77 Tunbridge–Ashworth, 1996. 2–3.; Lowenthal, 1998. 4–5.

78 A fogalom geneziséről lásd például: Sonkoly, 2011. 9.; Varró, 2018.

79 Hartog, 2006. 16–17.

80 Bortolotto, 2010. 97–98.

81 Sonkoly, 2011. 10.

82 Yan, 2018. 17.

kákat számba vegyem – Maurice Halbwachs elméletétől⁸³ Eric Hobsbawm,⁸⁴ Pierre Nora,⁸⁵ John Gillis⁸⁶ vagy Jan Assmann⁸⁷ munkáin keresztül egészen a közelmúlt olyan nagy hatású tanulmányaival bezárólag, mint amilyen például Sharon Macdonald monográfiája.⁸⁸ Csúpan azoknak az elméleteknek a jelentőségét szeretném hangsúlyozni, amelyek a kollektív emlékezet állandóságáról vagy képlékenységről folytatott vitákhoz kapcsolódnak.⁸⁹ Ezek alapján született meg az a szintetizáló nézőpont, amely szerint az emlékezet „természetéről” folytatott vitánál nincs tanulságosabb az örökség megértésének szemszögéből, mivel az örökség mind az emlékezet állandóságát, mind annak képlékenységet megtestesíti. Ezen szintetizáló elméletek értelmében az örökség egyrészt materiális formájában a múlt folytonosságát hivatott reprezentálni; másrészt az örökség a képlékeny interpretációk és múlt-narratívák szimbolikus küzdőtereként szolgál.⁹⁰ Az örökségnek éppen ez a tulajdonsága az, ami teret enged a nemzetépítő hatalmak számára ahhoz, hogy a fogalmat saját céljaik eléréséhez használják fel.

Kínában az örökség fogalmának elterjedése – mint mindenütt a világon – hosszú idő alatt ment végbe. Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy a természeti és kulturális értékek megőrzésének gyakorlata már jóval azelőtt létezett, hogy Kína 1985-ben ratifikálta volna a WHC-t. Így a nyugati elgondolás az örökség megőrzéséről nem valami merőben új dologként bukkant fel Kínában, hanem valami másként.⁹¹

Az örökségről születő diskurzus, illetve az ahhoz kapcsolódó intézményes, szervezeti keretek kiépítésének első fejlődési szakasza az 1980-as évek közepéig tartott Kínában. A hivatalos dokumentumokban ekkor a „kulturális örökség” fogalom még csak elvétve bukkant föl, szemben a „kulturális relikvia” széles körben elfogadott – és értett – fogalmával.⁹² E két terminus használata az örökségről való gondolkodás második, egészen 2005-ig elhúzódó, átmeneti szakaszában is következetlen maradt, és az iratokban, amelyek a kulturális megőrzés kérdését feszegették, továbbra is a „kulturális relikvia” kifejezést használták. A két fogalomnak rendelt funkció azonban egy és ugyanaz volt: a hazaszeretet propagálása.⁹³

83 Lásd például: Halbwachs, 1980.

84 Lásd például: Hobsbawm, 1972.

85 Lásd például: Nora, 1989.

86 Lásd például: Gillis, 1994.

87 Lásd például: Assmann, 1995.

88 Macdonald, 2013.

89 Lásd például: Burke, 1989; Schudson, 1989; Schwartz, 2000.

90 Yan, 2018. 18.

91 Vö. Cao, 2007. 4–5.

92 A „kulturális relikviák” kategorizálására az 1960-as évektől a kínai állam egy sajátos szisztémát dolgozott ki, amely öt csoportra osztotta a relikviákat: 1. építészeti stb. emlékekre, amelyek történelmi eseményeknek, forradalmi megmozdulásoknak állítanak emléket; 2. régészeti lelőhelyekre, ősi épületekre, barlang-templomokra stb., amelyek történelmi, esztétikai vagy tudományos értékkel rendelkeznek; 3. értékes műalkotásokra; 4. forradalmi vagy ősi dokumentumokra, amelyeknek történelmi, tudományos stb. értéke van; 5. olyan dolgokra, amelyek különböző társadalmi rendszereket, gazdasági és/vagy társadalmi tevékenységeket reprezentálnak (Yan, 2018. 35.).

93 Vö. Bai, 1986. 16–26.

Mindez a politikai céloknak alárendelt örökségfogalomra vonatkoztatható kérdések egész sorához vezet el,⁹⁴ amelyek közül tanulmányom szempontjából a múlt nemzeti konstrukciójának az örökségesítéssel való összefonódása a legfontosabb problémakör. Hiszen az örökség és az emlékezet fogalmai együtt hatoltak be a történelem értelmezési mezejébe és váltak a kommunista rezsim legfőbb ideológiai-politikai eszközévé az „ősi” nemzeti múlt megalkotásában. Tény, hogy a történeti kontinuitás retorikája már hatalomra kerülésekor a kommunista rezsim egyik legfőbb eszköze volt ahhoz, hogy legitimálja uralmát. A világörökség-program azonban új lehetőségeket teremtett a rezsim számára ahhoz, hogy a „kulturális relikviák” fizikai formájától leválassza azok „spirituális esszenciáját”, és a történelembe fagyasztva megfeleltesse őket a történeti és kulturális folytonosság narratívájának.⁹⁵ Az örökségfogalom, illetve az örökségesítés folyamata tehát politikai eszközként kezdte segíteni azon állami ideológiák elterjesztését, amelyek a hatalom legitimálását szolgálták. Ennek belátásához elegendő átlapozni a kulturális örökségek listájára való felterjesztést kérelmező iratokat. Ezek jelentős részének legfőbb célja az volt – és ma is az –, hogy a felterjesztett örökségek által megteremtse a múlt egységes narratíváját, amely segít definiálni egy konkrét nemzeti történelmet.⁹⁶

Az így megalkotott, nemzeti történelemként megszületett diszciplína azonban nem feltétlenül ugyanazt jelentette és jelenti a kulturális örökség alapon emlékező társadalom különböző csoportjai számára – ahogyan azt a tanulmányomban hozott esettanulmány is sejtetni enged. Pedig akkor, amikor az esettanulmányban jelzett konfliktus kibontakozott, elméletileg már jelentős változások után állt az örökségről való gondolkodás Kínában. Ezeket a változásokat jelezte, hogy az új évezred elején a kulturális megőrzéssel kapcsolatos hivatalos terminus a „kulturális relikvia” helyett a „kulturális örökség” lett.⁹⁷ Mindez a kínai szakirodalom szerint nem pusztán terminológiai elfogadást jelentett, hanem narratív változásokat is hozott a hivatalos iratokban, a politikai beszédekben és az individuumok örökségről való gondolkodásában:⁹⁸ a kulturális örökségről folytatott diskurzus eszerint lassanként olyan irányba haladt, ami megfordította a kultúra felhasználásának és a kultúra megőrzésének elsődlegességéről folytatott addigi gondolkodást.⁹⁹ De hogy valóban megtörtént-e ez a fordulat, amelyet a kínai szakirodalom tehát a kulturális örökség fogalom terminológiai elfogadásának tulajdonít, a fentiek alapján kétségbe vonható. És ezt a kétséget látszik alátámasztani az a tény is, hogy a kulturális örökség megőrzésének fő célja, a nemzetépítő törekvések legitimálása, nem változott – a „szellemi kulturális örökség” fogalom elterjedésének ellenére sem.

A szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, röviden: *Intangible Cultural*

94 Lásd: Yan, 2018. 10.

95 Uo. 21.

96 Moles, 2009. 130.

97 Yan, 2018. 45.

98 Vö. Cao, 2007. 4–5.

99 Vö. Huo, 2016. 499.; Yan, 2018. 31.

Heritage Convention [ICHC]) az UNESCO 2003-ban ratifikálta, és Kína az első között, 2004-ben csatlakozott a programhoz. Mindez új intézmények felállításához és az UNESCO által propagált örökségfelfogástól meglehetősen eltérő örökség-retorika megerősítéséhez vezetett.¹⁰⁰ E retorika megalkotása nem kis részben az örökségről folytatott párbeszédbe bevont tudóstársadalomnak volt köszönhető.¹⁰¹ A tudósok munkája eredményeként az ICHC szellemi kulturális örökségről alkotott, a lokális diverzitást népszerűsítő elképzelése a kommunista rezsim egyik, ha nem a legfőbb eszköze lett, hogy legitimálja az etnikumok felett gyakorolt (kulturális) kontrollt.¹⁰²

A KKP ideológusainak értelmezésében a szellemi kulturális örökség fogalom a nemzeti kulturális identitás, az etnikus szolidaritás és a társadalmi harmónia megteremtésére hivatott. Ám annak ellenére, hogy kulturális diverzitásról beszélnek, az adott fogalmat a „világ” kulturális diverzitásának *nemzeti, kollektív reprezentációjaként* értelmezik, ahelyett, hogy a lokális közösségekre vonatkoztatnák azt. Egyetemes szinten Kína tehát mint valamiféle totális egység jelenik meg, amelyen belül a különböző lokális közösségek megkreált történelmen keresztül életre keltett kulturális gyakorlatok felolvadnak a nemzeti egységben.¹⁰³

Az UNESCO örökségfelfogásának manipulációjára, a lokális hangok háttérbe szorulására példa az esettanulmányom is, amely jól mutatja: a fenti diskurzív eszközzel áthatott kínai nemzetépítés konfliktusokat generál még az olyan kis közösségekben is, mint amilyen a Fej Zsen által megteremtett „genealógiai közösség”. A kínai szellemi kulturális örökség program szelekciós kritériumai valójában eleve kevés teret engednek a kulturális diverzitásnak és a lokális befolyásnak. A hat kritérium közül csupán a második reflektál a lokális jellemzőkre; az összes többi a nemzeti egység megteremtését szolgálja olyan kitételekkel, hogy a felterjesztett örökségnek a kínai nemzet kulturális kreativitását, a kínai nemzeti identitást, vagy éppen a kínai nemzet kulturális hagyományainak folytonosságát kell reprezentálnia. E tekintetben valóban mindegy, hogy Fej Zsen „genealógiai közösségéből” éppen egy han etnikumú embernek sikerült elérnie, hogy sibe gyógyászati tevékenységét felterjessze a kínai „szellemi kulturális örökségek” listájára – annak ellenére, hogy sibe származása csupán szimbolikus. Tevékenysége a kommunista rezsim által meghatározott követelményeknek így is eleget tesz. Sőt, ha azt vesszük, hogy a kínai nemzet kulturális és történeti folytonosságát úgy képes reprezentálni, hogy eltörli – vagy inkább elkendőzi – az etnikumok közti határvonalat, még meg is haladja a várakozásokat.

A történet tehát folytatódik tovább. A hagyományok örökségesítése, az örökség megőrzésének gyakorlata beágyazódott a hazaszeretet retorikájába, a kommunista rezsim saját ideológiájához és hatalmának legitimálásához igazítva a

100 Svensson, 2016. 34.

101 A témában születő cikkek ugrásszerű növekedésének elemzését lásd: Blumenfield, 2018. 171. A legjelentősebb témák áttekintését lásd: Svensson–Maags, 2018. 11–15.

102 A kérdésre, hogy mindez hogyan fonódik össze például a gazdasági érdekekkel, tanulmányomban nem térek ki. Erről a problémakörrel bővebben lásd például: Chau, 2014. 953.; Svensson, 2016. 41–42.

103 Vö. Yan, 2018. 82.

kulturális diverzitás eredetileg univerzális diskurzusát.¹⁰⁴ A hivatalos szabályzatokból és dokumentumokból az is kiviláglik, hogy a kormány gyakorolja az elsődleges jogot az örökségek menedzselésében, és a kommunista rezsim kontrollja esetenként számos kérdést vet fel a lokális közösségek (emberi) jogait illetően.¹⁰⁵ Mintha egyedül az állam lenne képes felismerni és megvédeni a lokális közösségek örökségét, amelyeknek így az örökségesítés folyamatába nem sok beleszólása van. Sőt, mivel az örökség megőrzését a kommunista rezsim a hazaszeretetet manifesztációként artikulálja, az individuumoknak részt venni az örökségesítés felülről irányított folyamatában sokkal inkább kötelességük, semmint alapvető emberi joguk.¹⁰⁶

Összefoglalás

A WHC közel fél évszázados működése együtt járt az interdiszciplináris „örökségtanulmányok” (*heritage studies*) növekedésével, a tudományos reflexió pedig kitermelte a „kritikai örökségtanulmányokat” (*critical heritage studies*) is. Az *International Journal of Heritage Studies* megjelentetése (2010), illetve az *Association of Critical Heritage Studies* megalapítása (2012) új és befolyásos paradigmát hozott az „örökségtanulmányokba”. Ez a paradigma *diskurzív fordulatnak*, vagy ha úgy tesszük, *paradigmatikus váltásnak* tekinthető e tanulmányokon belül.¹⁰⁷

Habár politikailag semlegesnek hirdetik, a „kritikai örökségtanulmányokon” belül a WHC-t gyakran illeti kritika univerzálisnak hirdetett ideológiája,¹⁰⁸ illetve feszültségkeltésre alkalmas gyakorlata miatt.¹⁰⁹ Kína esetében mindezek a problémák még egyértelműbbé válnak, ha megnézzük például a kommunista rezsim által kidolgozott világörökségi nevezés stratégiáját. Ennek köszönhetően azóta, hogy Kína 1987-ben először ért el sikereket világörökségi felterjesztéseivel, a kínai világörökségek száma megsokszorozódott, és a kommunista rezsim mind nagyobb hangsúlyt fektet a nevezések számának növelésére. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy ma már a KKP küldi a legnagyobb delegációt az UNESCO Világörökség Bizottságának üléseire.¹¹⁰ Mindezek a törekvések részei annak az állami stratégiának, amely a nemzeti kultúra „puha erejének” megformálására irányul,¹¹¹ és ami egyértelművé teszi, hogy a program csak még mélyebb árkot húz Kína és a Nyugat közé.¹¹²

Tanulmányomban, csatlakozva a „kritikai örökségtanulmányok” sorához, arra törekedtem, hogy egy adott esettanulmányból kiindulva történetiségében vizsgáljam fel: a történetírás és az örökségesítés hogyan vált a leszármazás ideológiája által átítatott nemzeti egységről és a kulturális diverzitásról alkotott elképzelések

104 Vö. Smith, 2006. 276–298.; Yan, 2018. 84.

105 Vö. Beazley, 2010. 63.

106 Vö. Yan, 2018. 90.

107 Vö. Logan–Kockel–Craith, 2016. 18.

108 Lásd például: Yan, 2018.

109 Lásd például: Jokilehto, 2011.

110 Meskell et al., 2019.

111 Blumenfield–Silverman, 2013. 6.

112 Yan, 2018. 2.

manipulálásának kiszolgálójává. Kiindulópontom az volt, hogy az etnicitás a leszárma-
mazás kulturálisan definiált elképzelésének és a szociopolitikai körülményeknek a
dialektikus interakciójaként értelmezhető.¹¹³ És hogy a mai modern kínai nemzet-
építés mélyén meghúzódó, az etnicitással szorosan összefüggő kérdéseket az örök-
ségezés folyamatára vonatkoztathassam, előbb a kínai etnikumok megkonstruálá-
sának történelmi horderejű lépését mutattam be. Arra igyekeztem felhívni a figyel-
met, hogy az etnikumok klasszifikációs program szerinti besorolása, majd az azt
követő kiigazítási folyamat egyaránt a kínai etnikumok konstruált, esetleges és vál-
tozókéony jellegére utal.

Ezt követően tértem csak rá arra a kérdésre, hogy az etnikumok hivatalosan
elfogadott, folytonosan (re)konstruálódó történelme mentén, az *emlékezés* és a
felejtés mezsgyéjén miként épül fel a jelen valósága – vagyis az egyesített nemzet
illúziója. Hiszen az államiság szintjéről tekintve a cél sosem volt más, mint egy konst-
ruált történelmi kronológia szerint, az emlékezet feletti uralom kiterjesztésével egyet-
len és egységes nemzeti idővé és térré forrasztani a legkülönbözőbb lokális/közösségi
történeteket.

Majd, hogy az első két fejezetet egybefűzzem, amellet érveltem, hogy a
klasszifikációs program során életre hívott „intézményesített kisebbségi identitás”
a már „hivatalos” történelemmé vált múlt felidézésén, illetve „tudatos és program-
szerű vállalásán” alapul.¹¹⁴ Ennek bizonyítását szolgálta a példa, amely a „négy iden-
titással” való azonosulás programját mutatta be, és amely elvezetett a történettudo-
mány és az örökségezés kapcsolatának kérdésköréhez. Ez a kapcsolat az új évez-
red fordulója tájékán vált csak igazán problematikussá: akkor, amikor az identitás,
az emlékezet és az örökség fogalmai végleg a múlt, a jelen és a jövő közötti konti-
nuitás megteremtésének szolgálatába álltak.

Itt, ezen a ponton tartottam megragadhatónak az UNESCO és a kínai
örökségdiskurzus közti leglényegesebb különbséget: azt, hogy amíg az előbbi
az örökség retorikai univerzalizitását hangsúlyozza, utóbbi a nemzeti szolidaritás
megtestesülőjeként tekint rá.¹¹⁵ Kína örökségpolitikája tehát elsődlegesen a kínai
nemzet kiépítését szolgálja, és a kommunista rezsim számára a kulturális örökségek
kiemelkedő fontossággal bírnak. Az örökségezés folyamata a KKP ideológusai
számára nem jelent mást, mint a múlt interpretálásának, manipulálásának és inven-
ciójának lehetőségét a jelen és a jövő érdekeltségeiért.¹¹⁶ A kínai örökségrezsim
pedig, ami az átfogalmazott, de univerzálisnak hirdetett konvenciókban, a politiká-
ban és a jogban ölt testet, fentről lefelé irányítja az örökséget definiáló és alkalmazó
kapcsolatrendszer, az emlékek megőrzésének jogát a közösségekről az intézmé-
nyekre ruházva át.

Reményeim szerint a leszárma-
mazás ideológiája által vezérelt kínai nemzet
megkreálásának mérföldkövein végigjárva sikerült megfelelően illusztrálnom, hogy
az örökség imaginatív, kozmopolita természete nemzeti érdekek mentén formálódik,

113 Vö. Gladney, 1998. 114.

114 Vö. Gyáni, 2000. 85.

115 Yan, 2018. 95.

116 Vö. Chan, 2005. 65.

politikai és kulturális konfliktusok forrásává válva. Véleményem szerint éppen ezek a konfliktusok azok, amelyeken keresztül az identitás, az emlékezet és az örökség jelent és jövőt formáló természete igazán megfoghatóvá válik. A kérdést azonban, hogy az örökségesítés folyamata Kínában át tud-e vezetni egy olyan szintre, ahol feladata már nem az eltussolás, hanem egy emlékezésre és felejtésre egyaránt képessé tevő identitáskonstrukció megteremtése, egyelőre nyitva kell hagynom.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Na-Guan

2012 *Dalian xibozu zhi* [A talieni sibe nemzetiség krónikája]. Szerk.: Na Qiming – Guan Wei.

2. Kiadott források és szakirodalom

Altermatt

2000 Altermatt, Urs: *A szarajevói jelzőtűz. Etnonacionalizmus Európában*. Bp., 2000.

Assmann

1995 Assmann, Jan: Collective Memory and Cultural Identity. In: *New German Critique*, 65. (1995) 125–133.

Bai

1986 Bai Youhan: *Xibozu yuanliu shi gang* [A sibe nemzetiség eredetének vázlata]. Shenyang, 1986.

Beazley

2010 Beazley, Olwen: Politics and Power: The Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome) as World Heritage. In: *Heritage and Globalization*. Eds.: Labadi, Sophia – Long, Colin. New York, 2010. 45–65.

Benson

1989 Benson, Linda: *Ili Rebellion: The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944–1949*. New York–London–Armonk, 1989.

Blumenfield

2018 Blumenfield, Tami: Recognition and Misrecognition the Politics of Intangible Cultural Heritage in Southwest China. In: *Chinese Heritage in the Making*. Eds.: Maags, Christina – Svensson, Marina. Amsterdam, 2018. 169–193.

Blumenfield–Silverman

2013 *Cultural Heritage Politics in China*. Eds.: Blumenfield, Tami – Silverman, Helaine. New York, 2013.

Bofulin

2017 Bofulin, Martina: Building Memorials for a Friend or a Foe? Mobility and Heritage Dissonance Amid China–Japan Conflict. In: *Anthropological Notebooks*, 23. (2017) 3. sz. 45–61.

Bortolotto

2010 Bortolotto, Chiara: Globalising Intangible Cultural Heritage? Between International Arenas and Local Appropriations. In: *Heritage and Globalisation*. Eds.: Labadi, Sophia – Long, Colin. New York, 2010. 97–114.

Burke

1989 Burke, Peter: History as Social Memory. In: *Memory: History, Culture and the Mind*. Ed.: Butler, Thomas. Oxford, 1989. 97–113.

Cao

2007 Cao Bingwu: Zhongguo Wenwu yu Wenhua Yichan Gaikuang jiqi Baohu de Zhongyao Yiyi [A kínai kulturális relikviát és kulturális örökséget, illetve a megőrzés gyakorlatát érintő kérdések]. In: *Zhongguo Wenhua Yichan Baohu Chengjiu Tonglan* [A kínai kulturális örökség megőrzésének gyakorlatáról]. Beijing, 2007. 1–8.

Chan

2005 Chan, Selina Ching: Temple-Building and Heritage in China. In: *Ethnology*, 44. (2005) 1. sz. 65–79.

Chang

2010 Chang Shiyin: Duominzu houfa guojia xiandaihua jincheng zhong de zuji zhengzhi zhenghe yu zhengzhi wenming jianshe [Az etnopolitika integrálásáról és a politikai civilizáció kiépítéséről a soknemzetiségű fejlődő országok modernizációjának fényében]. In: *Minzu wenti yanjiu*, 8. (2010) 15–22.

Chau

2014 Chau, Adam Yuet: The Commodification of Religion in Chinese Societies. In: *Modern Chinese Religion*. Vol. II. 1850–2015. Eds.: Goossaert, Vincent – Kiely, Jan – Lagerwey, John. Leiden–Boston, 2014. 949–976. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004304642_025.

Cheung

1996 Cheung, Siu-woo: Representation and Negotiation of Ge Identities in Southeast Guizhou. In: *Negotiating Ethnicities in China and Taiwan*. Ed.: Brown, Melissa J. Berkeley, 1996. 240–273.

De Francis

1951 De Francis, John: National and Minority Policies. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 277. (1951) 146–155. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271625127700115>.

Deng

[2012] Deng Baojun: *Sige rentong* [A négy identitás]. <http://k5x.klmyedu.cn/jswm/mztj/Pages> (letöltés: 2013. március 19.).

Dikötter

1997 Dikötter, Frank: Racial Discourse in China: Continuities and Permutations. In: *The Construction of Racial Identities in China and Japan: Historical and Contemporary Perspectives*. Ed.: Dikötter, Frank. Hong Kong, 1997. 12–33.

Duara

1995 Duara, Prasenjit: *Rescuing History from the Nation: Questioning Narratives of Modern China*. Chicago–London, 1995.

Fiskesjö

2010 Fiskesjö, Magnus: Politics of Cultural Heritage. In: *Reclaiming Chinese Society: The New Social Activism*. Eds.: Hsing, You-tien – Lee, Ching Kwan. New York, 2010. 225–245.

Freeberne

1966 Freeberne, Michael: Demographic and Economic Changes in the Sinkiang Uighur Autonomous Region. In: *Population Studies*, 20. (1966) 1. sz. 103–124. DOI: 10.2307/2172616.

Gernet

2001 Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Bp., 2001.

Gillis

1994 Gillis, John R.: *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton, 1994.

Gladney

1998 Gladney, Dru C.: Clashed Civilizations? Muslim and Chinese Identities in the PRC. In: *Making Majorities: Constituting the Nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey and the United States*. Ed.: Gladney, Dru C. Stanford, 1998. 106–131.

Gyáni

2000 Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp., 2000.

Halbwachs

1980 Halbwachs, Maurice: *The Collective Memory*. New York, 1980.

Hartog

2006 Hartog, François: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Bp., 2006.

Hobsbawm

1972 Hobsbawm, Eric: The Social Function of the Past: Some Questions. In: *Past & Present*, 55. (1972) 1. sz. 3–17. DOI: <https://doi.org/10.1093/past/55.1.3>.

Huo

2016 Huo, Zhengxin: Legal Protection of Cultural Heritage in China: A Challenge to Keep History Alive. In: *International Journal of Cultural Policy*, 22. (2016) 4. sz. 497–515. DOI: <https://doi.org/10.1080/10286632.2015.1015534>.

Hyer

2009 Hyer, Eric: Sinocentricism and the National Question in China. In: *Nations and their Histories. Constructions and Representations*. Eds.: Carvalho, Susana – Gemenne, François. Houndmills–New York, 2009. 255–273. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230245273_16.

Ji

2004 Ji Qing: *Qingxi xibo* [Sibe kötődések]. Shenyang, 2004.

Jokilehto

2011 Jokilehto, Jukka: World Heritage: Observations on Decisions Related to Cultural Heritage. In: *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 1. (2011) 1. sz. 61–74. DOI: <https://doi.org/10.1108/20441261111129942>.

Logan–Kockel–Craith

2016 Logan, William – Kockel, Ullrich – Craith, Mairead N.: The New Heritage Studies: Origins and Evolution, Problems and Prospects. In: *A Companion to Heritage Studies*. Eds.: Logan, William – Craith, Mairead N. – Kockel, Ullrich. Chichester, 2016. 1–25.

Lowenthal

1998 Lowenthal, David: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge, 1998.

Macdonald

2013 Macdonald, Sharon: *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. New York, 2013.

Meissner

2006 Meissner, Werner: China's Search for Cultural and National Identity from the Nineteenth Century to the Present. In: *China Perspectives*, 68. (2006) 41–54. DOI: <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.3103>.

Meskeel et al.

2015 Meskeel, Lynn et al.: Multilateralism and UNESCO World Heritage: Decision-Making, States Parties and Political Processes. In: *International Journal of Heritage Studies*, 21. (2015) 5. sz. 423–440. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2014.945614>.

Moles

2009 Moles, Kate: A Landscape of Memories: Layers of Meaning in a Dublin Park. In: *Heritage and Identity: Engagement and Demission in the Contemporary World*. Eds.: Anico, Marta – Peralta, Elsa. London, 2009. 129–140.

Mullaney

2011 Mullaney, Thomas S.: *Coming to Terms with the Nation: Ethnic Classification in Modern China*. Berkeley–London, 2011.

Nora

1989 Nora, Pierre: Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. In: *Representations*, 26. (1989) 7–24. DOI: <https://doi.org/10.2307/2928520>.

Rees

2000 Rees, Helen: *Echoes of History: Naxi Music in Modern China*. Oxford–New York, 2000.

Sárközi

2018 Sárközi Ildikó Gyöngyvér: *A mártírium homályából. Sibe ősök és hősök a kínai nemzetépítés oltárán*. Bp.–Pécs, 2018.

Schudson

1989 Schudson, Michael: The Present in the Past and the Past in the Present. In: *Communication*, 11. (1989) 105–113.

Schwartz

2000 Schwartz, Barry: *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago, 2000.

Smith

2006 Smith, Laurajane: *Uses of Heritage*. London–New York, 2006.

Sonkoly

2001 Sonkoly Gábor: A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Szerk.: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor. Bp., 2001. 9–25.

Sun

2012 Sun Yong: „Sige rentong” shi minzu da tuanjie zou xiang weilai daolu de jishi [A nemzeti egység megvalósulásához vezető út mérföldköve, a „négy identitás”]. <http://xz.people.com.cn/n/2012/0415/> (letöltés: 2013. március 19.).

Svensson

2016 Svensson, Marina: Evolving and Contested Cultural Heritage in China: The Rural Heritagescape. In: *Reconsidering Cultural Heritage in East Asia*. Eds.: Matsuda, Akira – Mengoni, Luisa Elena. London, 2016. 31–46.

Svensson–Maags

2018 Svensson, Marina – Maags, Christina: Mapping the Chinese Heritage Regime Ruptures, Governmentality, and Agency. In: *Chinese Heritage in the Making*. Eds.: Maags, Christina – Svensson, Marina. Amsterdam, 2018. 11–38. DOI: 10.2307/j.ctt2204rz8.4.

Tong–Bai–Ba

2010 Tong Jingfei – Bai Changyou – Ba Qinglin: *Tan gu lun jin hua xibo* [A sibék múltjának és jelenének megvitatása]. Changchun, 2010.

Trouillot

1995 Trouillot, Michel-Rolph: *Silencing the Past: Power and Production of History*. Boston, 1995.

Tunbridge–Ashworth

1996 Tunbridge, J. E. – Ashworth, G. J.: *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester, 1996.

Varró

2018 Varró Annamária: Örökség, identitás, újítás – Interjú Sonkoly Gáborral. In: *Újkor.hu*, 2018. február 28. <http://ujkor.hu/content/orokseg-identitas-ujitas-sonkoly> (letöltés: 2020. április 1.).

Vámos

2009 Vámos Péter: A társadalmi, etnikai, vallási feszültségek és a korrupció kezelése Kínában. In: *Stratégiai kutatások. A változó Kína – I. Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. Szerk.: Inotai András – Juhász Ottó. Bp., 2009. 32–84.

Wu

2006 *Zhongguo minzu lilun xinbian* [A kínai etnikus teóriáról új kiadásban]. Szerk.: Wu Shimin. Beijing, 2006.

Xibo zu jian shi jian zhi hebian

1963 *Xibo zu jian shi jian zhi hebian* [Összefoglaló a sibe nemzetiség rövid történetéről és krónikájáról]. Szerk.: Zhongguo Kexueyuan Minzu Yanjiusuo – Xinjiang Shaoshu Minzu Shehui Lishi Diaocha Zubian. Beijing, 1963.

Xibo zu jianshi

1986 *Xibo zu jianshi* [A sibe nemzetiség rövid története]. Szerk.: „Xibo zu Jianshi” Bianxie zu. Beijing, 1986.

2008 *Xibo zu jianshi* [A sibe nemzetiség rövid története]. Szerk.: „Xibo zu Jianshi” Bianxie zu – „Xibo zu Jianshi” Xiudingben Bianxie zu. Beijing, 2008.

Yan

2018 Yan, Haiming: *World Heritage Craze in China: Universal Discourse, National Culture, and Local Memory*. New York–Oxford, 2018.

Yang

1995 *Zhongguo shaoshu minzu renkou* [A kínai nemzeti kisebbségek lélekszáma]. Szerk.: Yang Kuifu. Beijing, 1995.

Yang–Zhang–Xiong

1988 Yang Yixing – Zhang Tianlu – Xiong Yu: *Zhongguo shaoshu minzu renkou yanjiu* [A kínai nemzeti kisebbségek lélekszámának vizsgálata]. Beijing, 1988.

Zerubavel

2012 Zerubavel, Eviatar: *Ancestors and Relatives: Genealogy, Identity, and Community*. New York, 2012.

ILDIKÓ GYÖNGYVÉR SÁRKÖZI

THE STORY CONTINUES

NATION-BUILDING, HISTORY-WRITING AND HERITAGIZATION IN CHINA

Fei Ren is a major figure among Sibe intellectuals in the town of Changchun in north-east China. Being a local, self-taught historiographer, he published several books and studies on the origin of the Sibe ethnic group. His history-writing activity can be regarded as the bequest of a nationwide project that was launched in the 1950s and lasted for several decades. The rhetoric of historical continuity has always been key to legitimizing the power of the Communist regime and the intellectuals of Chinese ethnic groups continue to play a part in creating this rhetoric. It is their task to draw up a common, “ancient” past and thereby keep the “ancient” culture alive – or revive it. In line with the expectations of nation-building ideologues in power, Fei Ren has devoted his life and activities focusing on history-writing and creating traditions to this cause. As the outcome of a long process, the (re)construction of China’s national history and the preservation of China’s “ancient” culture came to align with UNESCO’s *cultural heritage* programme, declared to be universal. As a result, Fei Ren also contributed to the establishment of a medical cultural heritage research centre in 2009. Today, this centre provides the institutional background of the activities the “genealogical community” associated with Fei Ren’s clan carries out with the aim of creating traditions. Regardless of ethnic ties, anyone can join this community if they declare to belong to the symbolic descent line of one of Fei Ren’s ancestors born in the early 1800s. Like everywhere else in China, this local community exerts all efforts to have as many of their traditions, preserved and/or created, as possible included in the list of national cultural heritage. Yet, despite the constant rethinking and further thinking of the Sibe’s history and the promotion of traditions citing the Sibe’s (re)constructed history, the Sibe members of Fei Ren’s community have not been successful in this respect. Ironically, only one *Han* Chinese healer, Jia Mei, succeeded to have his healing activity, hallmarked as part of Sibe medicine, nominated for inclusion in the list of intangible cultural heritage of Chinese national minorities. Although born a *Han* Chinese, Jia Mei has declared to be the eighth-generation descendant of Fei’s clan from the Sibe ethnic group. Despite this, his achievement has induced numerous conflicts among the Sibe community in Changchun. Following a brief introduction, I will undertake to outline the deep layers of these conflicts in this study. Drawing on the above case study, I would like to provide a comprehensive picture of how history-writing and heritagization were used for manipulating ideas related to national unity and cultural diversity imbued with the ideology of descent.

Ujgur identitásnarratívák Kínában a „reform és nyitás” időszakában

A nemzetközi média és a kormányok évtizedek óta biztonságpolitikai szempontból is vizsgálják a közép-ázsiai muszlimok helyzetét.¹ Ez különösen igaz Északnyugat-Kína mintegy 11 milliónyi ujgur népességére. A török nyelvű, szunnita muszlim ujugrok által lakott, manapság Hszincsiangként ismert terület történetileg a 18. század közepe óta tartozik Kínához. Politikai hovatartozásuk ellenére az ujugrok mind a mai napig megőrizték azokat a nyelvi, vallási és kulturális vonásaikat, amelyek megkülönböztetik őket a *han* többségtől, ugyanakkor Közép-Ázsia és a Közel-Kelet más török nyelvű muszlim népeihez (az özbekekhez, kazakokhoz, kirgizekhez, türkménekhez, anatóliai törökökhöz és azeriekhez) teszik őket hasonlóvá. Az ujugrok 1990 óta egyre gyakrabban hangoztatott kulturális sajátosságuk megőrzésére irányuló törekvéseit Peking integrációs és asszimilációs politikájával szemben a kutatók gyakran Kína legnagyobb belpolitikai kihívásaként jellemzik.²

Hatalomra kerülésüket (1949) megelőzően a kínai kommunistáknak szükségük volt azoknak a kisebbségeknek a támogatására, amelyeknek a területein keresztülhaladtak, illetve harcoltak. Győzelmük esetén szövetségükért cserébe a kisebbség hivatalos elismerését és különleges kiváltságokat ígértek ezeknek a nem *han* csoportoknak. Az ígéretet a Kínai Népköztársaság megalapítása után igyekeztek beváltani. Az 55 kisebbség elismerését azonban pragmatikus megfontolások is motiválták,³ mivel több hivatalosan elismert etnikai csoport (*mincu* – *minzu*) – közöttük az ujugrok is – geostratégiaiag óriási jelentőséggel rendelkező, nagy kiterjedésű területeken élt Kína határvidékein. Ezeknek a területeknek a megtartása és politikai stabilitása kulcsfontosságú volt a fiatal szocialista állam fennmaradása és biztonságának garantálása szempontjából. Ennek ellenére az alkotmányban megígért kisebbségi jogokat a Mao által fémjelzett évtizedek szélsőséges korszakaiban (nagy ugrás, 1958–1962; kulturális forradalom, 1966–1976) sárba taposták, miközben az autonómiára vonatkozó ígéretek beváltására soha nem került sor.

* A szerző a Koppenhágai Egyetem (University of Copenhagen, Department of Cross-cultural and Regional Studies, Karen Blixen plads 8, Copenhagen 2300S, ildiko@hum.ku.dk) docense (associate professor).

1 A kutatás, amely a cikk alapját képezi, része a *Between homogenization and fragmentation: textual practices as strategies of integration and identity maintenance among the Uyghurs of Xinjiang, China (20th–21st centuries)* című kutatási programnak, amelyet a dán Velux Fonden támogat (no. 111687, 2017–2020).

2 Bovingdon, 2010; Smith Finley, 2013; Starr, 2004.

3 Mullaney, 2011.

Mao Ce-tung halála után Teng Hsziao-ping elindította Kínát a reform és a nyitás útján, ami a piacgazdaság bevezetése mellett politikai enyhülést is hozott az addig hivatalosan ugyan elismert, de a gyakorlatban legtöbbször elnyomott etnikai kisebbségek számára. Ennek jegyében a reformok korai korszakában, vagyis az 1980-as években virágzott az ujjur kultúra minden területen, beleértve a szabad anyanyelvhasználatot, az irodalmat, a folklórt, valamint a szabad vallásgyakorlást is. Az 1990-es évektől kezdtek az ujjurok kifejezést adni elégedetlenségüknek, válaszul a pekingi vezetés a korábbi engedmények korlátozását és a fokozatosan növekvő elnyomás politikáját választotta. Az ujjurok elégedetlenségének okai között ott találjuk a politikai döntéshozatalban való tényleges részvételük meg nem valószínűsítését, Hszincsiang természeti erőforrásainak az államhatalom általi kizsákmányolását, az ujjurok munkaerőpiacon való diszkriminációját, a Hszincsiang területén rendszeresen végzett atomkísérleteket és a szomszédos tartományokból való han bevándorlás fokozását. Az ujjurok szeparatista törekvéseitől való félelem, valamint egyéb kül- és belpolitikai tényezők hatására a kínai vezetés szigorú intézkedésekkel reagált, és egyre erősebben kezdte korlátozni a közelmúlt politikáját jellemző kulturális és vallási engedményeket, amit az ujjurok etnikai identitásuk elleni támadásként értelmeztek.⁴

Kutatásom kiindulópontjául az ujjuroknak a szocialista Kínában elfoglalt strukturális helyzete szolgál, ami egy paradoxonra épül. Egyrészt az ujjurok etnikai kisebbségként való hivatalos elismerése jogilag területi autonómiát biztosított, a csoport kulturális fennmaradását támogató intézkedésekkel járt. Másrészt a kínai vezetés az ujjur szeparatizmustól és a szélsőséges vallási irányzattól való félelmében az ujjurokat egyre szigorúbb vallási és kulturális elnyomásnak vetette alá. Ez a folyamat 2016-ban tetőzött, amikor az ujjurokat csúcstechnológia alkalmazásával megfigyelés alá helyezték, és az összlakosság egytizedét, azaz mintegy egymillió embert politikai átnevelőtáborokba kényszerítettek, letartóztattak, illetve koholt vádak alapján elítéltek és bebörtönöztek.⁵ Ettől kezdve a támogató kisebbségi politikát immár leplezetlenül az ujjurok teljes asszimilációját célzó irányzat váltotta fel, amely bünteti a kisebbségi identitás bármilyen, az állam által nem szentesített megnyilvánulását, legyen az öltözködés, hajviselet, névadás, családi ünnepek megtartása, vallási vagy egyéb kulturális tevékenység. Az ujjur kultúra manapság megengedett megjelenési formája az állam által újradefiniált, a népzene és néptáncra redukált, hagyományos társadalmi kontextusából kiszakított folklór, ami leginkább politikai propagandacélokat szolgál.

Munkám az 1980-tól 2016-ig terjedő reformkorszakra korlátozódik, amikor az ujjur értelmiség tagjai, élve az akkor még rendelkezésükre álló mozgástérrel, aktívan művelték anyanyelvű irodalmukat és írtak saját kultúrájukról, nyelvükről, múltjukról. Érdeklődésem középpontjában a történelmi múlt kutatása áll, vagyis a reformkori ujjur helytörténet. A központi kérdésfeltevés arra vonatkozik, hogy az

4 Hszincsiang történelméhez kiváló bevezetést nyújt Millward, 2007.

5 Smith Finley, 2019.

adott politikai légkörben az ujjur értelmiség tagjai milyen narratív eszközökkel fejezték ki etnikai hovatartozásukat a közösségi múlt kutatása során.

Az ujjur helytörténetre vonatkozó kutatásaim elsősorban szövegalapúak, bár korábbi, hosszabb távú, Dél-, illetve Kelet-Hszincsiangban végzett antropológiai terepmunkák során szerzett ismereteimre is támaszkodnak.⁶ Munkám módszertanilag a reformkorszakban publikált ujjur nyelvű szöveganyag válogatott olvasására és elemzésére épül. Az írások megjelenését a kortárs hatóságok megfelelő cenzúra mellett jóváhagyták. A szövegtörzset meglehetősen terjedelmes és nehezen lehatárolható, sok száz cikk és monográfia tartozik ebbe a kategóriába, amelyek szisztematikus rendszerezése és értékelése messze meghaladja a jelenlegi kutatás adta kereteket és lehetőségeket. A regionális és helyi történelmet tárgyaló monográfiák mellett találunk itt memoáriumokat, történelmi regényt, valamint régészeti és egyéb kulturális örökséget elemző munkát.⁷ Helytörténeti vonatkozású cikkek szép számban jelentek meg a régió történelmét tematizáló folyóiratokban, mint például a *Sindzsang Tarih Matirijalliri* (Hszincsiang Történelme), *Jeken Tarih Matirijalliri* (Járkent Történelme), *Kumul Tarih Matirijalliri* (Kumul Történelme) és számos más, ezekhez hasonló sorozatban. Annak ellenére, hogy érdeklődésem egész Hszincsiangra kiterjed, ebben a cikkben kizárólag a kelet-hszincsiangi Kumul (kínaiul: Hami) oázisról lesz szó. Szövegalapú elemzésem mintegy kilenc hónapos terepmunkára (2006–2009) támaszkodik, ami lehetővé tette a szájhagyomány útján terjedő, a közösségi emlékezet által megőrzött ismerettöredékek gyűjtését is.⁸

Cikkem eddigi, a reformkori ujjur helytörténetre irányuló kutatásaimból ad ízelítőt, a teljesség igénye nélkül. Bevezetésül röviden vázolom Kumul oázis történetét, meghatározom a helytörténet fogalmát és bemutatom a kutatás alapjául szolgáló forrásanyagot. Ezt követi a hivatalos historiográfia, a szájhagyomány és a helytörténet bonyolult kapcsolatának elemzése, ami egyúttal rávilágít a szövegtörzset tematikai sokféleségére és a narratív stratégiák változatosságára is. Az összegzés röviden vázolja a vizsgált időszakon belüli általános tendenciákat, egyúttal rámutat a tárgyalt munkák egyidejűleg kreatív és alkalmazkodó jellegére: miszerint az ujjur etnikai identitást mindvégig az adott ideológiai és törvényes paramétereken belül maradván ábrázolták.

A kelet-hszincsiangi Kumul oázis

A Kelet-Hszincsiangként ismert nagy terület, amely Kumul mellett Turfán oázisát is magában foglalja, a 9. században a mai Mongólia területéről kivándorolt, keleti török nyelvet beszélő, nomád életformát folytató, úgynevezett „régí ujjurok” új hazája

6 Lásd: Bellér-Hann–Hann, 2020.

7 Itt csak néhány példát említek mutatóba: Hämdulla, 2012; Muhämmät, 2008; Namät, 2014; Qeyyum, 2001; Su–Huang, 2001. További példákért lásd: Bellér-Hann 2016, 2019a, 2019b, 2020.

8 Megjegyzendő, hogy a hszincsiangi ujjurok között a minket érdeklő időszakban semmilyen civil társadalmi szervezet nem működhetett, így nyomát sem leltem helytörténeti szakkörnek vagy amatőr egyesületnek. Ez a helytörténet tekintélyelvű körülmények közötti politizálásának további bizonyítéka.

lett. A hamarosan letelepedett, földművelő életmódra váltó, immár buddhista ujugrok virágzó urbánus civilizációt hoztak itt létre, amely egészen a 14. századig fennmaradt. Jelentős szerepet játszottak Hszincsiang egész területének eltörökösödésében, aminek nyelvi szubsztrátumát nem török, elsősorban indoeurópai nyelveket beszélő csoportok képezték. Ezzel a folyamattal szinte párhuzamosan zajlott a nyugat felől érkező iszlám fokozatos, évszázadokon át tartó térhódítása, s ez a korábban többféle vallással kísérletező nomád török népek vallási homogenizálódását eredményezte. A mai ujugrok bonyolult etnogenezisében egyaránt nagy szerepet játszottak a bevándorlók és az itt talált lakosság közötti vegyes házasságok, a későbbi bevándorlási hullámok, valamint a szomszédos népekkel folytatott kereskedelmi és politikai kapcsolatok. A Mongol Birodalom szétesését követően Hszincsiang népei kisebb politikai egységekbe tömörülve, egymással rivalizáló iszlám teokráciák uralma alatt álltak, majd a 17. századtól kezdve egy újabb nomád nagyhatalom, a mongol ojrátok fennhatósága alá kerültek. A 18. század közepén az egész terület a mandzsui eredetű Csing-dinasztia által kormányzott hatalmas Kínai Birodalom részévé vált.⁹

A kelet-hszincsiangi oázisok helyi, török nyelvet beszélő, muszlim uralkodói (akiket kissé anakronisztikusan ujugurnak is nevezhetnénk)¹⁰ az őket sarcoló ojrátok ellen Kínával szöveteztek, így a helyi politikai elit kulcsfontosságú szerepet játszott nemcsak Kumul, hanem egész Hszincsiang Kínához való csatolásában. Ennek fejében a Csing-dinasztia különleges kiváltságokkal jutalmazta kelet-hszincsiangi muszlim szövetségeseit: a helyi dinasztiki megszakítás nélkül uralkodhattak a helyi lakosság fölött, immár Csing-fennhatóság alatt. A császár címetek adományozva nekik, beolvasztotta őket a birodalmi bürokráciába. Az ily módon kettős uralomra berendezkedett kumuli és turfáni kánok *vang* („fejedelem”) címet viselő uralkodóinak relatív autonómiája éles ellentétben állt a dél-hszincsiangi elittel szemben alkalmazott gyakorlattal, amelyet mély bizalmatlanság jellemzett, és a helyi elit hatalomtól való megfosztását eredményezte. A Csing-dinasztia a terület meghódítása után más-más elvek szerint irányította a kelet-hszincsiangi és a dél-hszincsiangi oázisokat. A sors iróniájaként a kumuli vangok túléltek a császárság 1911-ben bekövetkezett bukását. Hanyatlásukra néhány évvel később került sor, amikor Csin Su-zen (Jin Shuren, 1883–1941), Hszincsiang kínai kormányzója, felhagyva elődei politikájával, amely a helyi elittel való jó viszony gondos ápolását szorgalmazta, nyíltan a térség sinizálását célzó rendelkezéseket vezetett be, ami 1930-ban, a Kumuli Kán-ság (1696–1930) eltörlésében tetőzött.

A 20. század első felében Kumul oázis három parasztfelkelésnek volt színtere (1907, 1912, 1931). A parasztfelkelések okai között egyaránt megtaláljuk a muszlim vangok kizsákmányoló uralmát és a kínai bevándorlás felgyorsulását, amit Hszincsiang kínai vezetősége szorgalmazott a Kínai Köztársaság időszakában (1912–1949). A harmadik, 1931-es lázadásnak különleges jelentősége lett: az ere-

⁹ Perdue, 2005.

¹⁰ A mongol kor után ugyanis az „ujgur” elnevezés eltűnik a forrásokból, és csak a 20. század elején nyer ismét jelentőséget. Ezekben az évszázadokban Hszincsiang török nyelvű muszlim népességét a kívülállók turki, szárt vagy csan-tou (turbán) nevekkkel illették (Rudelson, 1997. 17–45.).

detileg egy helyi konfliktusból kipattanó elégedetlenség rövid idő alatt az egész tartományra kiterjedő kínaiellenes mozgalommá terebélyesedett, és az ujugrok első, tiszavirág-életű függetlenségi kísérletében csúcsonodott ki (1933–1934).¹¹ Egy évtizeddel az ugyancsak sikertelen második függetlenségi próbálkozás után, 1949-ben Hszincsiang a Kínai Népköztársaság része lett. A kumulált múlttal foglalkozó munkákban és a szájhagyományban egyaránt központi szerepet játszik a vangdinasztia uralma és a parasztfelkelések.

Ujgur helytörténet

A helytörténet tudományos fontosságának felismeréséhez Jean-François Lyotard munkája szolgáltatta számomra az inspirációt, aki a posztmodernitás szellemében a nagy, átfogó, mindent magyarázó, úgynevezett metanarratívákkal (*grand récits*) szemben a kis narratívák (*petits récits*) előnyben részesítését hangsúlyozta.¹² Lyotard megfogalmazásában a meta- vagy mesternarratívák univerzális, összefüggő történeteket szőnek különböző történelmi eseményekből, amelyek azokat megmagyarázni látszanak, mint például a nemzeti történelem, a felvilágosodás, a marxizmus, a feminizmus, a modernitás stb. Rámutatva a metanarratívák gyenge pontjaira, Lyotard a kis narratíváknak tulajdonít nagy jelentőséget, mivel ezek képesek olyan részletek megvilágítására, amelyek elsikkadnak a metanarratívában, hozzájárulhatnak annak dekonstrukciójához, valamint különböző folyamatok, mint például a konfliktus, a közösségi elkötelezettség, a múlthoz való viszony vagy éppen a változó identitásdiskurzusok jobb megértéséhez.

A vizsgálandó anyagnak az ujgur etnikai identitást ünneplő vagy éppen újradefiniáló egyéb írásoktól való elhatárolása céljából a többféleképpen értelmezhető helytörténet fogalmát választottam. Az elhatárolás egyébként komoly nehézségekbe ütközik, mivel átfedéseket találunk a szépirodalommal (a történelmi regény nagy népszerűségnek örvend az ujugrok körében), a memoáriróadalommal, valamint a néprajzzal és a folklórral. A helytörténet fogalmának „hely” összetevője maga is több mindent jelenthet. Utalhat a vizsgálat fókuszát képező helysége, az országnál kisebb területi egysége. Esetünkben ez lehet maga a Hszincsiang Ujgur Autonóm Terület vagy annak egy része, például egy bizonyos oázis, egy város, egy falu vagy egy földrajzi vidék. A „hely” vonatkozhat a kiválasztott területen élő és azzal azonosuló etnikai vagy a tájjal azonosított, sajátos vonásokkal asszociált csoportra is. De rendelkezhet nyelvi jelentőséggel is, amennyiben az ország hivatalos nyelve helyett elsősorban a helyi kisebbség nyelvén íródott munkákat értjük alatta. Vonatkozhat szerzőik etnikai hovatartozására, társadalmi helyzetére (a provinciálisra, szemben a fővárosi kultúrközponttal), vagy éppen szakmai felkészültségére, ami elválasztja a szakképzett specialistát a műkedvelőtől. Uthalhat még arra a különbségre is, ami az indigén múltlátást megkülönbözteti a gyarmati vagy éppen nyugati

¹¹ Forbes, 1986. 42–52.; Millward, 2007. 191–206.

¹² Lyotard, 1984.

stílusú historiográfiai paradigmáktól.¹³ Ebben a cikkben a helytörténet fogalma arra a reformkorban (1980–2016), a kínai állam jogi keretei között publikált szövegkorpuszra vonatkozik, amely a nemzetállamnál kisebb, annak alárendelt területi vagy etnikai egység történelmét tárgyalja ujgur nyelven, többnyire ujgur szerzők tollából, ujgur olvasótábor számára. Megjegyzendő, hogy a helytörténet publikált szövegkorpuszként való definiálása annyiban félrevezető, hogy elkendőzi a szájhagyomány benne játszott szerepét, amire az alábbiakban még utalni fogok.

Annak ellenére, hogy a helytörténetet gyakran elhatároljuk a szorosabb értelemben vett tudományos történetírástól, a kettő között szoros a kapcsolat, mivel a helytörténész részben ugyanazzal az alapismerettel dolgozik, mint a történész. A kínai hivatalos történetírás szakképzett történészekkel dolgozik, ám interpretációit a tudományos pártatlanság helyett a nacionalista ideológia színezi. Egy tekintélyelvű államban a bölcsészet- és a társadalomtudományok területén ideológiától mentes tudományos tevékenységre nemigen van lehetőség. Így a történelem megismerését célzó minden feldolgozás legalább annyira vonatkozik a jelenre, mint a múltra, mind a szerzők céljai, mind pedig az olvasók értelmezése szempontjából.

Az általam vizsgált munkák azt mutatják, hogy az ujgur helytörténetírásban hobbi történészek mellett képzett szakemberek is részt vállaltak. A helyzetet bonyolítja, hogy ez nem zárja ki egyidejű részvételüket a hivatalos történetírásban. A használt anyagok között komoly átfedések találhatók, az eltérés elsősorban a helytörténet szűkebb fókuszából következik, mivel a helytörténet sok olyan részlettel szolgál, ami a hivatalos történetírás makrotematikájából hiányzik. További különbség a felhasznált forrásanyag milyensége. Míg a hivatalos kínai nemzeti történetírás elsősorban levéltári anyagra támaszkodik, a helytörténeti munkák a szájhagyomány útján terjedő tudásra helyezik a hangsúlyt. Mindehhez hozzájárul még az interpretáció különbsége. Szemben a nemzeti történetírás ideológiai átítatottságával, a helytörténet nyíltabban él közvetlen erkölcsi ítélettel. A helytörténet a nehéz levegőjű politikai légkörben ugyan nem mond(hat) ellent a nemzeti történetírás hegemonikus érvelésének, de távolabb tarthatja magát annak legitimációs célzatú ideológiájától.

A kínai nemzeti történetírás részletes tárgyalására itt nincs mód. Elegendő megjegyezni, hogy Hszincsiang és az ujgurok történetének viszonylatában ellentmondást nem tűrő homogenításra törekszik: a Hszincsiangra vonatkozó nyilvános dokumentumok rendszeresen hangsúlyozzák, hogy ez a hatalmas terület emberemlékezet óta Kína szerves része, figyelmen kívül hagyva a nemzetközi tudomány erre vonatkozó álláspontját, amely a Han-dinasztiától (i. e. 206 – i. sz. 220) kezdve elismeri ugyan a területen a sporadikus, ideiglenes kínai jelenlétet, de annak a kínai államhoz történő csatolását a 18. század közepére teszi. Az 1990-es évek elején még volt arra példa, hogy egy-egy ujgur történész az államilag jóváhagyott történeti diskurzussal szemben olyan etnonacionalista interpretációval állt elő, amely legalább olyan mértékben megalapozatlan túlzásokra épült, mint a fent említett kínai nacionalista narratíva. Aligha meglepő, hogy ezekre a vakmerő kísérletekre a szer-

¹³ Jacquesson–Bellér-Hann, 2012. 244–245.

zők gyors elhallgattatása és műveik betiltása volt a válasz.¹⁴ Ennek ellenére a helytörténet – fokozódó cenzúra és öncenzúra mellett – még évtizedekig, egészen az ujgur kultúra kriminalizálásáig virágzott.

Metanarratíva helytörténeti vonatkozásban

Ahogy már utaltunk rá, a szocialista Kína a birodalmi hagyományokat ápolva történelmének minden korszakában nagy gondot fordított a történetírásra, felismerve annak legitimációs jelentőségét.¹⁵ A hivatalos történetírás állást foglal Kumul múltjának értékelésében is. Az állami ideológiát hűségesen tükrözi a két kínai történész, Szu Pej-haj (Su Beihai) és Huang Csien-hua (Huang Jianhua) eredetileg kínaiul írott, *A kumuli és turfáni ujgur vangok története* című munkája, amely 2001-ben ujgur fordításban is megjelent, ezenkívül a *Kumul megye krónikája* vonatkozó részei, ez utóbbiak 2005-ben, a Kumul Megyei Történelmi Bizottság gondozásában láttak napvilágot.¹⁶ Úgy tűnik, hogy a krónika szerzői sokat merítettek Szu és Huang művéből, továbbá levéltári dokumentumokon kívül empirikus anyaggyűjtésre is támaszkodtak.

A két hivatalos munka a kumuli vangok 233 éves uralmát a „tizenkét hegy, öt város és huszonnégy falu” fölött egyszerre értékeli pozitívan és negatívan. Egyrészt elmarasztalják az „ujgur” vangokat muszlim alattvalóik kegyetlen kizsákmányolása miatt, ugyanakkor elismerik a vangok kínai szövetségeseik iránt tanúsított megingathatatlan hűségét és katonai együttműködését. A hivatalos történészek dicsérete helyenként átcsap a kortárs, szocialista propaganda nyelvébe, például amikor a kumuli vang hatalmon maradását a „szülőhaza etnikai szeparatizmussal szembeni egyesítése” érdekében tett szolgálat jutalmaként értékeli.¹⁷

A modern Kína hivatalos történészei helytörténeti vonatkozású írásaikban gyakran néznek szembe ilyen és ehhez hasonló dilemmákkal. Jó példa erre Jang Haj-jingnak (Yang Haiying) a 19. századi kínai muszlim (*huj*) felkelések ábrázolásával kapcsolatos megfigyelése: „A modern Kínában, amikor a muszlim hujok felkelését vagy a Tajping-felkelést a Csing-uralom elleni népfelkelésként tárgyalják, a Csing-adminisztrációt gyalázzák. Ezzel szemben amikor Külső-Mongóliának a Csing-dinasztiától való függetlenségi törekvéseiről írnak, a dinasztiát Kína nemzeti érdekeinek megvédéséért dicsérik. Elképesztő, hogy a kínai hatóságok milyen mértékben használják fel a Csing-dinasztiát attól függően, hogy adott körülmények között éppen milyen politikát kívánnak szolgálni vele.”¹⁸

A különbség az, hogy Kumul hivatalos történetében nem a Csing-dinasztia, hanem a helyi uralkodócsalád kerül ellentmondásos helyzetbe, ami azonban inkább kapóra jön a hivatalos történészeknek, semmint zavarba ejtené őket, hiszen ezzel a

14 Bovingdon, 2010. 27–31. Lásd még: Bovingdon, 2001, 2004.

15 Az alábbiakban tárgyaltak részletesebb elemzését lásd: Bellér-Hann 2012, 2019a.

16 Su–Huang, 2001; *Qumul wilayiti täzkirisi*, 2005.

17 Su–Huang, 2001. 23.

18 Yang, 2001. 136.

kínai uralmat legitimálhatják a kisebbségi alattvalókkal szemben. Ezt a célt szolgálja a helyi politikai elit kollaborálásának hangsúlyozása, mivel annak tagjai kérték a Kínai Birodalom segítségét a közös ellenséggel, az ojrátokkal szemben. A helyi elit önkéntes meghunyászkodása a mandzsu dinasztiával szemben követendő például szolgálhat az ujjur kisebbség számára a szocialista Kínában. Ugyanakkor a hódítás után kialakított kettős uralom keretében a helyi uralkodó osztály képviseli a „feudális elnyomókat”, ezzel mintegy mentesítve a kínai, illetve a mandzsu elitet. Ez egyúttal közvetve a helyi népesség önrendelkezésre való alkalmatlanságát is sugallja: a helyi rendszer társadalmi egyenlőtlenséghez és igazságtalansághoz vezetett, ami viszont a kínai fennhatóságot igazolja. Ebben a narratívában a vangok kizsákmányoló uralma indokolja a kánság intézményének eltörlését, ami a fent említett, 1931-ben kirobbant parasztfelkelés közvetlen kiváltó oka volt. A hivatalos történetírás hallgat a tartományi kormányzó sinizáló politikája okozta elégedetlenségről.¹⁹ Egy lélegzetvétellel csinál a vangokból bűnbakot és nemzeti hőst, akik saját felekezetű és nemzetiségű sorstársaikat ugyan elnyomták, de nagyban hozzájárultak a nemzeti (értsd: kínai) egység megteremtéséhez és megvédéséhez. Eddig a hivatalos narratíva Kumul oázis történelmének legfontosabb mozzanatairól. Most lássuk, mit mond a szájhagyomány.

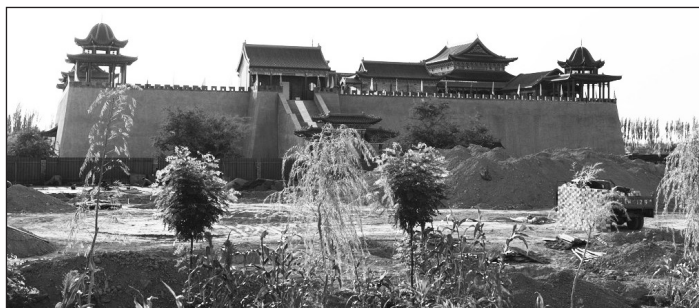
Szájhagyomány

Kumulban folytatott terepmunkám során beszélgetőpartnereim gyakran fordították a szót a szocializmus előtti történelemre. Ez különösen igaz volt arra a város melletti községre, amelynek neve Seher-icsi, vagyis Belsőváros, ami a település sajátos történelméről árulkodik. Belsőváros évszázadokon keresztül a vangok rezidenciájaként és a Kumuli Kánság fővárosaként szolgált, és csak az 1950-es években, Hszincsiangnak a szocialista Kínához történő csatolása után veszítette el városstátuszát, amikor faluvá minősítették. A szocialista történetírásban rendszeresen „feudális-ként” jellemzett uralom legfontosabb építészeti emlékeinek jó részét, mint például a vang palotáját, a várofal java részét és a városkapukat a kánság eltörlésekor lerombolták, ami megmaradt, annak jó részét Mao vörösgárdistái pusztították el a kulturális forradalom alatt (1966–1976). A múltra emlékeztetnek azonban az úton-útfélen még álló várfaltöredékek, egy-egy régi, elhanyagolt állapotban lévő mecset, illetve medresze. Az anyagi kultúra valóságos, valamint a közösségi emlékezetben őrzött maradványai keretül szolgálnak a szájhagyomány útján továbbadott ismerettöredékeknek. Belsőváros lakói, akik közül a legidősebbeknek személyes emlékei vannak a szocializmus előtti időszakról, szájhagyomány útján őrzik és ápolják a vangok korának emlékét. Többnyire még a fiatalok is tudják, hogy hol állt a királyi palota, a kincstár és a városkapuk.

¹⁹ Forbes, 1986. 42–52.; Millward, 2007. 190–192.



1. kép.
A kumuli mauzóleum



2. kép.
A wangok palotájának
(re)konstrukciója

A község és a mai város határát jelző út mentén két nagyszabású épületcsoport emlékeztet a wangok több száz éves uralmára.²⁰ Az egyik a wangok temetkezési helyéül szolgáló mauzóleumkomplexum, mely a 19. században épült, és a szocializmus idején múzeumként használják (1. kép). Mintegy kétszáz méterrel odébb látható az ugyancsak jelentős területet elfoglaló, nemrég emelt épület, a wangok palotájának rekonstruált mása (2. kép), amit eredeti helyszínétől mintegy fél kilométerre húztak fel, és amely Disneyland-jellegével a belföldi turizmust szolgálja. A wangok temetkezési helyének a helyi lakosság szakrális jelentőséget tulajdonít, egyrészt mert a halottak lelkének tisztelete a népi vallás alapját alkotja, másrészt mert itt található Kumul legnagyobb dzsámija is, amelyet terepmunkám idején a kumuli uigurok a hatóság engedélyével a két nagy iszlám ünnepen eredeti céljának megfelelően használtak.²¹ Ugyanakkor a rekonstruált palotát nem veszik komolyan, nemcsak azért, mert nem az eredeti helyén áll, hanem azért sem, mert az uigurok történelmi csúsztatásnak tartják az épület kínaias jellegét.²² Megjegyzendő még, hogy a palotamúzeum és az azzal szemben újonnan épített további két kulturális

20 Terepmunkám idején a wangok leszármazottai egyszerű falusi gazdálkodókként éltek a közösségben.

21 Ez volt a helyzet 2013-ban, utolsó kumuli látogatásomkor. Arról, hogy a 2010-es évek közepe óta mi történt, nincs információ.

22 A kritika csak részben helytálló, mivel a palota 20. század eleji kinézetéről korabeli fényképek is rendelkezésre állnak.

létesítmény felépítésének előfeltétele a legnagyobb kumuli ujgur temető nagy részének ledózerolása volt.²³

Beszélgetéseink során a helyiek gyakran emlegették a szocializmus előtti múltat, többnyire apró, töredékes utalások, nem pedig összefüggő, kerek történetek formájában. Az egyéni véleményeket a vangok uralmáról általában, vagy konkrétan az utolsó, mintegy ötven éven át hatalmon lévő Sáh Mehszúd vangról egy mással ellentétes értékítéletek jellemezik. A pozitív vélemények elsősorban a vang bőkezűségét hangsúlyozták. Néhányan tudni vélték, hogy a palota mely ablakában állt a vang a pénteki imádság után, ahonnan jól láthatta szükségét szenvedő alattvalóit, akik kérelmeiket feltüntető táblákat tartottak a magasba. Ezen hagyomány szerint a vang az özvegyek, árvák, betegek és szegények megsegítésére egy-egy zsák gabonát vagy egy birkát küldött szolgálóival. Többen emlegették a vangnak azt a jó szokását, hogy gyakran járt alattvalói között áruházban, hogy így első kézből értesüljön az őket ért igazságtalanságokról. Ebben könnyű felismerni a „jó uralkodó” toposzát, amelyre számos példát találunk a legkülönbözőbb kulturális környezetben, Hárún al-Rasídtól az igazságos Mátyás királyig. Sokan további pozitív jellemvonásként emlegették a muszlim vang vallási buzgóságát.

Ezzel szemben a negatív képet festők a vangok kizsákmányoló gazdasági uralmát, erkölcsi hibáit és politikai túlkapásait hangsúlyozták, rámutatva, hogy az ellenszegülőket száműzték, börtönre vagy éppen kényszermunkára ítélték. Sokan azt is tudni vélték, hogy a péntekenként az ablakban álldogáló vang az arra járó muszlim lányok és asszonyok legcsinosabbját választotta ki személye körüli szolgálatra, s ez a gyakorlat egész családokat tett tönkre. Megfigyelésem szerint a vangok jó kormányzatát dicsérő vélemények olyan emberektől származtak, akiknek felmenői vagy maguk is az arisztokráciához tartoztak, vagy a vang és családja közvetlen közelében teljesítettek bizalmi szolgálatot, például testőrként vagy dajkaként. Azok azonban, akiknek elődei inkább adófizető földművesek vagy mesteremberek voltak, a vangok uralmát feudális kizsákmányolásként marasztalták el.

A helytörténet a nacionalista történetírás és a szájhagyomány között

Gardner Bovingdon amerikai történész a hszincsiangi ujgurok történetével foglalkozó modern szocialista történetírást hivatalos (kínai) nacionalista és rövid életű, nagyon gyorsan betiltott etnonacionalista irányzatra osztotta.²⁴ Mihelyt azonban az általános hszincsiangi, illetve ujgur történelem helyett kisebb földrajzi egységekre irányítjuk figyelmünket, valamivel bonyolultabbá válik a helyzet.

A hivatalos, nemzeti ideológiával átítatott történetírás és a szájhagyomány töredékes tanúvallomása között foglal helyet a helytörténeti publikációk kategóriája. A helytörténet köztes volta e két kategória között jól látható mind szerzőik, mind forrásaik, mind a közölt tudásanyag tekintetében. Szerzőik soraiban találunk mű-

²³ Bellér-Hann, 2014.

²⁴ Bovingdon, 2004.

kedvelő és szakképzett történészeket, közülük néhányan részt vesznek a metanarratíva konstruálásában is. Írásaikat elsősorban néprajzi, folklorisztikai vagy éppen nyelvjáráskutató terepmunka során gyűjtött szájhagyományra alapozzák (eredményeik egy része utat talál a hivatalos narratívákba is), de nem zárkoznak el az állam által szentesített múltábrázolás levéltári forrásokra támaszkodó feldolgozásainak használatától sem. A rendszeres, szigorú ellenőrzés miatt nem mondanak ellent a hivatalos ideológia tanainak, azonban kreatívan szelektálnak a rendelkezésre álló tudásanyagból, illetve gyakran bővítik azt, éppen az empirikus adatgyűjtést használva alapul, ezáltal a hangsúlyt finoman másfelé csúsztatva, új, alternatív interpretációk lehetőségét sugallva a sorok között olvasni tudó olvasónak. Ezt a stratégiát szemlélteti a következő példa.

Egy 1997-ben megjelent cikk ujjur történész szerzője, Oszmán Tömür az 1931-es kumuli parasztfelkelés okaira keres választ.²⁵ Mint már említettük, a felkelésnek különleges jelentősége volt egész Hszincsiang történetében, mivel közvetve a hszincsiangi ujjurok első függetlenségi kísérletéhez vezető eseménysorozat kiindulópontjával szolgált. Cikke elején a szerző kötelességtudóan idézi az államilag szentesített mesternarratívát, amely szerint a lázadás szép példája a népnek az elnyomással szembeni felkelésére. Ezt követően részletezi az utolsó vang fiának (egyébként történetileg jól dokumentált) erkölcstelen viselkedését és hatalmával való vérlázító visszaélését. Ezt követően azonban figyelmét az akkoriban egész Hszincsiang felett uralkodó kínai kormányzó, Csin Su-zsen cselekedeteinek szenteli. Az ő nevéhez fűződik a Kumuli Kánság eltörlése, ami mögött a cikk szerint a vangok vagyonának megszerzésére irányuló vágya állt. Csin Su-zsen politikájának fontos része volt a helyi kisebbségekkel szembeni gazdasági diszkrimináció, ami a szomszédos tartományokból Hszincsiangba bevándorló han földművelők malmára hajtotta a vizet. A szerző részletesen elemzi a helyi ujjurok és a han bevándorlók közötti, a természetes erőforrásokért folytatott rivalizálásból eredő konfliktust éppúgy, mint a kulturális és vallási különbségekből adódó összeütközéseket. Sok problémát okozott például, hogy a kínai telepések gyakran ujjur muszlim nőt kívántak feleségül venni.

Tömür cikke tipikus mind a történelmi események kommentálásának módja szempontjából, mind pedig abban a tekintetben, hogy gazdag a javarészt helyi szájhagyományon alapuló részletekben. Az államilag meghatározott mesternarratíva mindössze bevezetésül szolgál. A helytörténet sehol nem tagadja annak a vangokat elmarasztaló tézisé, ugyanakkor részletesen és határozottan kritizálja a kínai kormányzót, rámutatva a tartomány sinizálását célzó politikájára.

25 Tömür, 1997.

A metanarratíva ellentmondásai és a helyi viszonyokra való alkalmazása

Közismert tény, hogy a helytörténet nem esik, nem eshet egybe az államilag jóváhagyott történetírással. Ennek egyik nyilvánvaló oka a választott tematika léptéke, bár előfordul, hogy egy kisebb területi egység, esetünkben egy oázis történetét a nemzeti történelem szempontjából tárgyalják. Ugyanakkor egy tekintélyvel rendelkező rendszerben, amilyen Kína is, a helytörténet nem mondhat ellent a hivatalos történetírásnak, már csak az állandó cenzúra miatt sem. Így felmerül a kérdés, milyen témákat tárgyaltak, miképpen manővereztek a reformkorszakban a történelem iránt érdeklődő ujjur értelmiség tagjai, akik a *mincu* elismertségének jegyében etnikai csoportjuk sajátosságait kultiválták, miközben alkalmazkodtak a hivatalos történetírás homogenizáló elvárásaihoz. Annyi bizonyos, hogy tevékenységüket a reformkorszak nagy részére jellemző kettősség tette lehetővé, ami nemcsak az államvezetésnek bizonyos kisebbségekkel szembeni kétértelmű hozzáállásában, hanem a kínai historiográfia legitimációt célzó ideológiájában fellelhető belső ellentmondásokban is megnyilvánult.

A szocialista korszakban a helytörténet óhatatlanul a nemzeti historiográfia keretrendszerében foglal helyet, annak ismerete nélkül tehát aligha értelmezhető. Peter Perdue amerikai történész, a kínai történelem kiváló ismerője rámutatott, hogy milyen ellentmondásokba ütközik a Kínai Népköztársaság önmaga legitimálása során. Perdue taxonómiájából itt csak azon két elem ismertetésére szorítkozom, amelyek a kumuli helytörténet szempontjából különösen fontosak. Ezek egyike a „győzelmi diskurzus”, ami a birodalmi múlt dicsőítését jelenti. A másik a „forradalmi diskurzus”, ami a kizsákmányoltak harcát hangsúlyozza elnyomóikkal szemben. Noha a modern kínai állam egyszerre alkalmazza ezt a két diskurzust, ezek komoly ellentmondásban állnak egymással. A győzelmi diskurzus alapját az képezi, hogy a szocialista állam a Csing Birodalom területi örökösének tekinti önmagát. A Csing-dinasztiától örökölt területek – amelyekhez a mandzsu dinasztia által meghódított Hszincsiang is hozzátartozik – együttesen alkotják a modern Kína nemzeti egységének alapját, ami pedig a birodalmi múlt felmagasztalását igényli. A forradalmi diskurzus a Kínai Kommunista Párt uralmát legitimálja, miközben elmarasztalja a népet kizsákmányoló, feudális Csing-dinasztia elnyomását.²⁶

Mi történik az államilag megkövetelt, nemzeti narratíva tanaival, amikor a helytörténet viszonyaira alkalmazzák azokat? A kínai hegemonia legitimálása érdekében kialakított, egymással elvben nem összeegyeztethető – szocialista, illetve nacionalista elveken alapuló – tézisek újabb ellentmondást produkálnak. Ezek szerint 1949-et, vagyis a szocializmust megelőző időszakban a kumuli vang feudális kizsákmányolásnak vetette alá a helyi lakosságot, azaz saját hittestvéreit. Ugyanakkor a 18. század közepétől kezdve a vang dinasztiája szoros katonai és politikai szövetséget kötött a Csing-dinasztiával, ami elősegítette Hszincsiang Kína általi meghódítását, és így módon hozzájárult Kína területi és nemzeti egységének megteremtéséhez is.

²⁶ Perdue, 2010.

Amíg a nemzeti metanarratívában a Csing-dinasztia játszik ellentmondásos szerepet, a nemzeti metanarratíva helytörténetre való alkalmazásakor a vangdinasztia kerül kettős megítélésbe. Lojalitását feldicséri, a feudális elnyomást azonban elítéli az állami történetírás. Mindez kiválóan alkalmas Hszincsiang kínai uralom alatt állásának legitimálására. Egyrészt mert a helyi elit kollaborálása a hódítás idején egyúttal a muszlim kisebbség önkéntes behódolásának példaképeül szolgál, másrészt a hittestvéreik elnyomása azt bizonyítja: a helyi elit képtelen volt az igazságos kormányzásra, így utóbbi azt mutatja: szükség volt az idegen uralomra. Ez a kettős logika lehetővé teszi, hogy a modern kínai állam elkerülje a feudális kizsákmányolást, valamint a kolonializmus vádját, a helyi politikai elitben keresve a bűnbakot.

A szájhagyomány és a hivatalos nemzeti narratíva közös vonása az értékítéletek ellentmondást nem tűrő hangsúlyozása. Részleges egybeesést látunk a kettő között annyiban, amennyiben a szájhagyomány negatív véleményei összecsengenek a hivatalos metanarratíva kizsákmányolástoposzával, helyenként ennek erősen politikai színezetű nyelvezetét is visszhangozva. Komoly eltérést tapasztalunk azonban a nacionalista történetírás és a szájhagyomány pozitív ítéletében: az utóbbi a vang jó kormányzását, hitbuzgóságát, illetve az azzal járó vallásszabadságot dicséri, miközben a hivatalos történetírás a kínai császár iránt tanúsított lojalitást emeli ki, amellyel a kumuli vangok elősegítették a szülőhaza egységének megteremtését és stabilitásának fenntartását.

Annak ellenére, hogy az ujur szájhagyomány a vangkorszak megítélését illetően erősen polarizált, abban egységes, hogy nemigen utal sem a Csing-fennhatóságra, sem a helyi elit alárendeltségére, továbbá hallgat a vangdinasztia Hszincsiang idegen, azaz kínai uralom alá kerülésében játszott történelmi szerepéről. Ez a kihagyásos stratégia, amit nevezhetünk közösségi amnéziának is, a vangok uralmát az ujur önrendelkezés példájának állítja be; még azok a narratívák is, amelyek a vangokat saját népük kizsákmányolásával és elnyomásával vádolják.

A helyi muszlim uralkodóház tartós hatalmának hangsúlyozása hallgatólagosan az ujugrok jövőbeli önrendelkezésének lehetőségét sugallja. A vangok korszakára jellemző vallásszabadság kiemelése (ami az iszlámon alapuló, teokratikus berendezkedésű államban igazán nem meglepő) a terepmunka idején rohamosan erősödő vallási-politikai nyomás összefüggésében nyer jelentőséget. Az állami támogatást élvező hivatalos történelmi metanarratíva vezérmotívumának, a kumuli vangok és a Kínai Birodalom politikai és katonai kollaborációjának a szájhagyományba való beillesztése az ujugroknak önmagukról mint egységes, erkölcsileg feddhetetlen etnikai csoportról alkotott elképzelését torzította volna. Ez a beismerés nemcsak az önrendelkezés történeti modelljét zavarta volna, hanem kényelmetlen kérdéseket vetett volna fel a függetlenség elvesztésében a helyi elitre háruló felelősségről.

Végeredményben mind a mesternarratíva, mind a szájhagyomány nagy hangsúlyt fektet az etnikai dimenzióra, amelynek a reformkorszakban játszott jelentőségét a kortárs tudományos szakirodalom is hangsúlyozza. A hivatalos, államilag szentesített történetírás csakúgy, mint az alulról, informálisan konstruált variációk legitimációs eszközként használják a múltat különféle céljaik elérése érdekében, s a megközelítések híven tükrözik a jelenlegi konfliktus lényegét. Ennek egyik sarkala-

tos pontja, hogy a szocialista Kína önmagát a Csing Birodalom által megszerzett területek örökösének tekinti. A hivatalos történetírás Kína hegemoniájának legitim voltát hangsúlyozza, a legitimitás pedig egyszerre támaszkodik a helyi elit együttműködésére, valamint a helyi elit igazságtalan kormányzására (kizsákmányolás). Ezzel szemben az ujjur szájhagyomány az önrendelkezés előképét állítja központba. Az ujjur helytörténetek abban a mozgástérben manővereztek, amelynek paramétereit a metanarratíva helyenként egymásnak ellentmondó diskurzusai adják. A forradalmi diskurzus különösen alkalmasnak bizonyult arra, hogy az ujjurok alárendeltségének az állami ideológia által támogatott formában adjon hangot, így nem véletlen, hogy a helyi parasztfelkelések tárgyalása a helytörténet egyik kedvenc témája volt.²⁷

Egy életrajzi lexikon

A helytörténet, a nemzeti történetírás, valamint a szájhagyomány bonyolult kapcsolatát és az ujjur helytörténet módszertani találékonyosságát számos cikk és monográfia feldolgozta. Az alábbiakban ezek közül mutatok be ízelítőül egyetlen publikációt, amely helyi hírességek életrajzával foglalkozik.

A reformkori ujjur helytörténeti munkák között több kötetet találunk, amelyek egy kisebb vagy nagyobb területi egység híres (és néha hírhedt) történelmi alakjainak életét foglalják össze. Ezek az életrajzi lexikonok a fontosnak tartott személyek életútját ismertetik egy-két oldalas cikkekben. A régmúltra utaló életrajzok rövidebbek és töredékesebbek, a közelmúltra vonatkozók jóval hosszabbak és részletesebbek. A szerzők kizárólag már nem élő személyek biográfiájának közlésére szorítkoznak. A források és a közölt információ közötti kapcsolatot nem tüntetik fel, de többnyire felsorolják a legfontosabb írott forrásokat, és az empirikus adatgyűjtésről (szájhagyomány, interjúk) is tesznek említést. Ez jellemzi Ehmet Hemdulla 2012-ben megjelent *Kumul történelmi személyiségei* című munkáját is.²⁸ Az írott források felsorolása után a szerző 62 személyt nevez meg, akiktől személyes beszélgetések során adatot gyűjtött.²⁹ A mintegy 200 életrajz többsége olyan érdemes személyiségeket (túlnyomórészt férfiakat) mutat be, akik fontos szerepet játszottak Kumul múltjában, és akiknek élete követendő példaként állítható a jelen fiataljai elé. A szerző tíz fejezetre osztja az életrajzokat: 1. tudósok, kalligráfusok, fordítók; 2. hivatalos személyek, hivatalnokok; 3. pedagógusok; 4. vallási tisztségviselők; 5. népi hősök; 6. gyógyítók; 7. kereskedők; 8. kézművesek; 9. népművészek; 10. Kumulból elszármazott híres emberek és utódaik.

Tanulmányomban a helyi taxonómiából mindössze négy kategóriát választottam részletesebb tárgyalásra. A népi hősöket, mert ők természetüknél fogva példaképként szolgálnak, és könnyedén kapcsolhatók a forradalmi diskurzushoz. A hivatalos

27 Vö. Bellér-Hann, 2016.

28 Hämdulla, 2012. Az itt bemutatott anyag részletesebb tárgyalása: Bellér-Hann, 2019b.

29 Hämdulla, 2012. 349–350.

személyek alatt a szerző többnyire a már korábban említett vangdinasztia tagjait mutatja be, akiknek évszázados jelentőségét az oázis történelmében már elemeztük. A kereskedők azért érdekeseek, mert a hagyományos politikátörténetből általában ki-maradnak, de tevékenységük mindig nagy hatással volt a helyi gazdaságra, beleértve a reformkorszakra jellemző piacgazdaságot. A vallási tisztségviselők értékelése azért lényeges, mert az iszlám, mint az ujjur kulturális identitás és erkölcs forrása, mind a mai napig megőrizte jelentőségét. Elemzésem célja, hogy bemutassam, miként szólnak a történelmi életutak a jelenhez, és hogyan jellemzik egy-egy csoportnak a társadalmi normákhoz, illetve a társadalmi változáshoz való viszonyát.

Mivel a szerző a példamutatást tűzte ki céljául, nem meglepő, hogy műve tele van erkölcsi ítéletekkel, ezek megoszlása azonban a fejezetek között nem egyenletes. Az egyes vangok életrajza általában semleges hangnemben íródik. Köztudott viszont, hogy a vangok némelyike kegyetlenségéről és erkölcstelenségéről volt híres. A túlkapásokat a szerző ugyan nem hallgatja el, de a személyes visszaélések mellett sort kerít egyes vangok érdemeinek megemlítésére is, mint például az ellenséggel való harcokban való részvétel, a félsivatagos föld művelésre alkalmassá tétele, vallásos intézmények alapítása és építése, a szegények segítése, vagy éppen a Csing-dinasztiának nyújtott segítség. Jó példa erre Kumul egyetlen uralkodónője, Mihribán régens, aki a 19. században sok jót tett az oázis felvirágoztatásáért és a szegények megsegítéséért.³⁰ A szerző azonban még az ő esetében is ragaszkodik a tárgyilagos hangnemhez, megelégszik azzal, hogy Mihribánt mindössze szorgalmasként jellemzi. Az életrajzok semleges hangvétele nem hallgatja el a hivatali visszaéléseket és a személyes jellemhibákat, mégis azt sugallja, hogy a magas rangú tisztségviselők, pontosabban az uralkodók érdeme a jó kormányzáshoz szükséges feladatok ellátásában áll. Kötelességük teljesítése, vagyis az igazságos uralkodás megvalósítása a fennálló társadalmi rend és normatív értékrendszer megerősítését szolgálja.³¹

Ennek ellentéte a rossz kormányzás, s ebben nemcsak egy-egy muszlim uralkodó, hanem idegen hatalmak is bűnösnek bizonyultak, így például a mongol ojrátok a 18. században vagy a 20. század első felében a Hszincsiangot hatalmukban tartó kínai katonai parancsnokok. A rossz kormányzás elleni fellépést példázák az ujjur népi hősök többnyire szájhagyományon alapuló életrajzai, amelyek középpontjában a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelem áll. Ezek a történetek a hősök rendkívüli személyes tulajdonságait hangsúlyozzák számtalan pozitív jelző segítségével: a jó tulajdonságokkal a hősök a közösséget szolgálják, bátrak, intelligensek, erős akaratúak, határozottak stb. A társadalmi igazságosságért folyó harc során alapjaiban támadják a fennálló társadalmi rendet, vagy legalábbis kétségbe vonják annak értékrendjét. Szemben a magas rangú tisztségviselőkkel, akik a társadalmi rend oszlopai, a népi hős kategóriája a fennálló rendszer megkérdőjelezésén alapul. A hős rendkívüli kihívásoknak néz elébe, ezek pedig különleges

³⁰ Uo. 80–83.

³¹ Uo. 56–93.

tulajdonságokat igényelnek. Ezeket mindig közössége szolgálatába állítja, amelynek érdeke a normatív értékrendszer gyökeres megváltoztatása.³²

A kereskedők kivétel nélkül pozitív figurák, akikben egyesül a személyes tehetség a közösségük iránti elkötelezettséggel. Vallási odaadásuk bőkezűséggel párosul, ami a szegények és a szükségét szenvedők megsegítésére irányul. Ez a gyógyító bőkezűség többnyire a fennálló társadalmi rend stabilitását hivatott szolgálni, ugyanakkor az itt bemutatott kereskedők nem kerékkötői a társadalmi változásnak. Külföldi utazásaik – főképpen mekkai zarándokútjuk – során a 20. század első felében a nyugati muszlim világban végbemenő modernizációs folyamatok láttán ösztönzést kaptak szülőföldjük viszonyainak, elsősorban a hagyományos oktatási rendszernek a megreformálásához. Függetlenül attól, hogy némelyikük szimpatizált a kumuli parasztfelkelésekkel, a társadalmi változást többnyire nem radikális módszerekkel, hanem fokozatosan, óvatosan kívánták elérni. A kommunisták hatalomra kerülése utáni években a gazdag és jómódú kereskedőket mint a nép elnyomóit meghurcolták, vagyonukat elkobozták. Az életrajzok személyes jó tulajdonságaikat hangsúlyozzák, hogy elfeledtessék a szocializmus idején a korábbi időkben folytatott kizsákmányoló tevékenységük miatt rájuk süttött stigmát. Reformokat igenlő beállításuk ugyanakkor egybeesik az 1978 utáni reformkorszak szellemével is, amely – szemben a szocialista ideológiával – felkarolja a profitorientált vállalkozókat.³³

A vallási tisztségviselők jellemzése komoly átfedéseket mutat a kereskedőkével. Jóllehet a szocializmus előtti időszakban többnyire jelentős társadalmi tekintélynek örvendtek, és érdekükben állt a társadalmi rend fenntartása, az életrajzok őket is az oktatási reform és a haladás harcosaiként jellemzik. Azok közülük, akik megélték a szocialista átalakulást, mindent megtettek, hogy alkalmazkodjanak a megváltozott körülményekhez. Többségük áldozatul esett az 1950-es évek végére, majd a kulturális forradalomra jellemző politikai üldöztetéseknek, de a reformkor kezdetén rehabilitálták, és magas szintű politikai és állami ellenőrzés alatt álló vallási intézményekben alkalmazták őket. Többségük elfogadta a változások hozta kihívásokat és legjobb tudása szerint igyekezett alkalmazkodni a gyökeresen megváltozott körülményekhez. Szemben a kereskedőkével, életrajzaik nemigen foglalkoznak egyéni érdemeikkel. Az a néhány melléknév, amit velük kapcsolatosan használ a szerző, a nép és az oktatás iránti odaadásukra utal. Életútjuk legfontosabb közös nevezője a reformszocialista politikai és vallásos bürokráciába való beilleszkedésük. Ezek az életrajzok a túlélés, az alkalmazkodás és az integráció tanmeséi egy olyan társadalmi csoportról, mely strukturális hátrányokkal indulva egy új normatív rendszer kialakításában vesz részt. Személyes tulajdonságaik helyett sokkal fontosabb, hogy új, pozitív mintát teremtsenek a fennálló rendszerhez való alkalmazkodás és sikeres beilleszkedés érdekében.³⁴

32 Uo. 149–209.

33 Uo. 233–258.

34 Uo. 127–148.

A kiragadott részletek jól mutatják, hogy a helyi történelem a követendő példák perspektívájából miként szól egyidejűleg a múltról és a jelenről, miben látja az igazságos kormányzás érdemeit, és milyen viselkedési mintákat állít a változó társadalmi körülmények között a különböző társadalmi csoportok elé. Az árnyalt és kreatív írásmód árnyalt és kreatív értelmezést igényel.

Összegzés: a reformkori ujjur helytörténet

A helytörténet jelentőségének megítéléséhez a tematikai sokféleség áttekintésén kívül fontos lenne a szerzőkkel elbeszélgetni és az olvasók interpretációjába is bepillantást nyerni. A recepció szisztematikus kutatása a Hszincsiangban jelenleg uralkodó körülmények miatt lehetetlen. Az azonban bizonyos, hogy a jelenlegi politikai légkörben a hivatalos történetírás – tankönyvként, akár a politikai nevelésben felhasználva, akár egyéb formában – teljesen elvesztette szavahihetőségét. Ezzel párhuzamosan növekedett az alternatív ismeretforrások, vagyis a történelmi regények és az általam helytörténetnek nevezett írások iránti érdeklődés. Annak ellenére, hogy az igényesebb történeti publikációk nem mindenkihez jutnak el, sok középiskolát végzett ember otthonában megtalálhatók voltak, és a bennük foglalt ismeretanyag egy része informális, baráti beszélgetések során legalább részben eljutott azokhoz is, akik maguk nem feltétlenül olvasták a helytörténeti munkákat.

Ahogy már említettem, a reformkori helytörténetírás értékelésének alapját a publikált szövegek képezik. A kutatás eddigi eredményei az idevonatkozó publikációk léptéki és tartalmi változását mutatják. A reformkorszak kezdetén az ujjur helytörténészek szívesen írtak Hszincsiang, illetve az ujjurok múltjáról. Az 1990-es évek elejétől fokozatosan tapasztaljuk a tárgyalt térség szűkülését: a szerzők az ujjur múlt helyett egy oázis, egy város vagy egy kisebb tájegység történetére kezdtek koncentrálni, talán hogy elkerüljék az etnonacionalizmus, illetve az ujjur szeparatizmus gyanúját. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az empirikus, terepmunka során szerzett, a közösségben szájhagyomány útján továbbadott ismeretek egyre tudatosabb használata a levéltári forrásokkal szemben. Ennek természetes kísérőjelensége a műfajkeveredés gyakoribbá válása, ami elsősorban az etnográfia és a társadalomtörténet irányába történő eltolódásban mutatkozik meg. Etnográfiai elemek ugyan a kezdetektől fogva jelen voltak a helytörténetben, a helyi szokások, az életciklus-rituálék és egyéb hagyományok idővel egyre nagyobb szerephez jutottak.³⁵

A hivatalos retorikában az iszlám fokozatos, diskurzív társítása a szeparatista törekvésekkel a helytörténetben a vallási vonatkozású tartalmak szemmel látható redukálását, illetve azoknak helyi gyermekjátékokként vagy éppen sporthagyományokként történő beállítását eredményezte. A kezdeti engedékeny légkörben a szerzők csak helyi-közzel elejtett tömönatokkal tettek eleget a kortárs politika ideológiai elvárásainak. A megfelelési kényszer azonban az idő teltével egyre erősödött, és egy-egy késői, 2010 utáni publikációban szinte minden oldalon jelen

35 Például: Mätqasim, 2011.

lévő, erős politikai propagandába csapott át.³⁶ A növekvő bizonytalanságot mutatja az a tendencia is, amely szerint a reformkorszak elejéhez képest a politikai megszorítások idején egyre több szerző próbált távolságot teremteni önmaga és munkája között azáltal, hogy nem szerzőként, hanem szerkesztőként tünteti fel magát.

Cikkem célja annak érzékeltetése, hogy a reformkorszakban, vagyis az 1980–2016 közötti időszakban a hszincsiangi ujjur értelmiség történelmi ismeret-terjesztő tevékenységet folytató tagjai miképp tettek eleget annak az egyszerre jelentkező két elvárásnak, amely egyrészt etnikai csoportjuk múltjának és kultúrájának ápolását kívánta meg tőlük, másrészt a kultúra ápolásának törvényben biztosított feltételeit ideológiai megkötésekkel korlátozta. Tanulmányomban egyetlen oázis helytörténeti munkáiiba nyújtottam betekintést, bemutatva a helytörténet, a szájhagyomány és a nemzeti, az állam által jóváhagyott hivatalos historiográfia bonyolult összefüggéseit és belső ellentmondásait, illetve következetlenségeit. A kiemelt példák jól mutatják a helytörténetnek azt a képességét, hogy a jelenhez is szóljon. Az ujjur szerzők etnikai csoportjuk történelméről írva feltérképezték a jelen, illetve a jövő adta feladatokat és lehetőségeket is. Mivel a szerzők mindvégig az ellentmondást nem tűrő ideológiai kereteken belül maradván vetették be kreatív narratív eszközeiket, ez a szövegtörzshöz inkább az alkalmazkodás, az integrálódásra való törekvés, nem pedig az ellenállás irodalmának tekintendő. Ennek fényében különösen szomorú, hogy az állami erőszak 2014-ben kezdődött eszkalációja és 2016–2017-re tehető drámai tetőzése eredményeként a hszincsiangi ujjur értelmiség helyi ismeretgyűjtő és -terjesztő munkássága 2016-ban véget ért. A kínai állam által meghatározott jogi kereteken belül tevékenykedő ujjur értelmiséget elhallgattatták. Nem tudhatjuk, írástudói mikor jutnak újra szóhoz. Akármikor és akármilyen formában kerül majd erre sor, annyi bizonyos, hogy írásaik paradigmaváltással fogják jelezni a jelenlegi helyzet okozta törést.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bellér-Hann

2012 Bellér-Hann, Ildikó: Feudal Villains or just Rulers? The Contestation of Historical Narratives in Eastern Xinjiang. In: *Central Asian Survey*, 31. (2012) 3. sz. 311–325. [*Local History as an Identity Discipline* című tematikus szám. Eds.: Jacquesson, Svetlana – Bellér-Hann, Ildikó.] DOI: <https://doi.org/10.1080/02634937.2012.723417>.

2014 Bellér-Hann, Ildikó: The Bulldozer State: Chinese Socialist Development in Xinjiang. In: *Ethnographies of the State in Central Asia: Performing Politics*. Eds.: Reeves, Madeleine – Rasanayagam, Johan – Beyer, Judith. Bloomington, 2014. 262–289.

2016 Bellér-Hann, Ildikó: Oasis History in Eastern Xinjiang: A Contested Field. In: *History Making in Central and Northern Eurasia: Contemporary Actors and Practices*. Ed.: Jacquesson, Svetlana. Wiesbaden, 2016. 79–99.

³⁶ Például: Yasin-Ämät, 2015.

2019a Bellér-Hann, Ildikó: Islam, Legitimation, Identity: Uyghur Historical Narratives from Eastern Xinjiang. In: *Muslim Minorities in Modern Times*. Ed.: Friedmann, Yohanan. Jerusalem, 2019. 38–68.

2019b Bellér-Hann, Ildikó: Setting an Example: Narrative Strategies and Values in the Shaping of Local History in Xinjiang. In: *Aus den Tiefenschichten der Texte. Beiträge zur turko-iranischen Welt von der Islamisierung bis zur Gegenwart*. Hrsg. v. Purnakcheband, Nader – Saalfeld, Florian. Wiesbaden, 2019. 293–311.

2020 Bellér-Hann, Ildikó: From Voice to Silence: The Shrinking Space for Uyghur Narratives of Belonging in Reform China. In: *Asian Ethnicity*. [Megjelenés előtt a *Voiced and Voiceless in Xinjiang: Minorities, Elites and Narrative Construction* című tematikus számban, 2021. Eds.: Bellér-Hann, Ildikó – Mirsultan, Aysima – Steenberg, Rune.] on-line: DOI: 10.1080/14631369.2020.1781532.

Bellér-Hann–Hann

2020 Bellér-Hann, Ildikó – Hann, Chris: *The Great Dispossession: Uyghurs between Civilizations*. Berlin, 2020.

Bovingdon

2001 Bovingdon, Gardner: The History of the History of Xinjiang. In: *Twentieth Century China*, 26. (2001) 1. sz. 95–139.

2004 Bovingdon, Gardner (with contributions by Nabijan Tursun): Contested Histories. In: *Xinjiang, China's Muslim Borderland*. Ed.: Starr, Frederick S. Armonk, 2004. 353–374.

2010 Bovingdon, Gardner: *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*. New York, 2010.

Forbes

1986 Forbes, Andrew W. D.: *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911–1949*. Cambridge, 1986.

Hämdulla

2012 Hämdulla, Ä.: *Qomul tarikhida ötkän shäkhslär* [Kumul történelmi személyiségei]. Beijing, 2012.

Jacquesson–Bellér-Hann

2012 Jacquesson, Svetlana – Bellér-Hann, Ildikó: Introduction. In: *Central Asian Survey*, 31. (2012) 3. sz. 239–249. DOI: <https://doi.org/10.1080/02634937.2012.728843>.

Lytard

1984 Lyotard, Jean-François: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, 1984.

Mätqasim

2011 Mätqasim, Mättursun: *Tarimdiki mädäniyät arili* [A civilizáció szigete a Tarim-medencében]. Ürümchi, 2011.

Millward

2007 Millward, James: *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*. London, 2007.

Muhämmät

2008 Muhämmät, Adil: *Qädimki Qumul* [A régi Kumul]. Ürümchi, 2008.

Mullaney

2011 Mullaney, Thomas S.: *Coming to Terms with the Nation: Ethnic Classification in Modern China*. Berkeley, 2011.

Namät

2014 Namät, Imam: *Tinimsiz hayat (äslimä)* [Nyugtalan élet. Memoár]. Ürümchi, 2014.

Perdue

2005 Perdue, Peter: *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia*. Cambridge, Mass., 2005.

2010 Perdue, Peter: War Qing-China ein koloniales Empire? In: *Kolonialgeschichte. Regionale Perspektiven auf ein globales Phänomen*. Hrsg. v. Kaft, Claudia – Lüdtke, Alf – Martschukat, Jürgen. Frankfurt–New York, 2010. 259–281.

Qeyyum

2001 Qeyyum, Ablim: *Turpan yadikarliqliri* [Turfán műemlékei]. Ürümchi, 2001.

Qumul wilayiti täzkirisi

2005 *Qumul wilayiti täzkirisi* [Kumul tartomány kézikönyve]. I–II. Kiad.: Qumul Wilayitlik Täzkirä Komiteti. Ürümchi, 2005.

Rudelson

1997 Rudelson, Justin Jon: *Oasis Identities: Nationalism along China's Silk Road*. New York, 1997.

Smith Finley

2013 Smith Finley, Joanne: *The Art of Symbolic Resistance: Uyghur Identities and Uyghur–Han Relations in Contemporary Xinjiang*. Leiden–Boston, 2013.

2019 Smith Finley, Joanne: Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang: Has PRC Counter-terrorism Evolved into State Terror? In: *Central Asian Survey*, 38. (2019) 1. sz. 1–26. [Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang című tematikus szám. Ed.: Smith Finley, Joanne.] DOI: <https://doi.org/10.1080/02634937.2019.1586348>.

Starr

2004 Starr, Frederick S.: *Xinjiang: China's Muslim Borderland*. Armonk, 2004.

Su–Huang

2001 Su, Beihai – Huang, Jianhua: *Qumul, Turpan uyghur wangliri tarikh* [A kumuli és turfáni uigur vangok története]. Ürümchi, 2001.

Tömür

1997 Tömür, Osman: Qumul dekhqanlar qozghilingining kelip chiqish säwäpliri toghrisida toluqlim [Adalékok a kumuli parasztfelkelés okaihoz]. In: *Qumul Shähärning tarikh materiýalliri*, 5. (1997) 1–27.

Yang

2001 Yang, Haiying: The Politics of Writing History in China: A Comparison of Official and Private Histories. In: *Inner Asia*, 3. (2001) 2. sz. 127–151. DOI: <https://doi.org/10.1163/146481701793647688>.

Yasin–Ämät

2015 *Mush – qädimki tarikh* yurt [Mus – egy ősi történelmi hely]. Szerk.: Yasin, Änwär – Ämät, Tursun. Kashgar, 2015.

ILDIKÓ BELLÉR-HANN

UYHGUR IDENTITY NARRATIVES IN CHINA IN THE REFORM PERIOD

During the reform period that began in the late 1970s, the Chinese state has employed diverse strategies toward the Turkic speaking Muslim Uyghurs, an officially recognized ethnic minority concentrated in the far northwest of the country. These have ranged from affirmative action and large-scale development projects to censorship, surveillance and, since 2016, unprecedented

suppression including mass incarcerations and brutal political re-education campaigns. As a result of the current tensions, many details of the history of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region are contested. Although it has never been possible under socialism to challenge the main tenets of state-sponsored, nationalist historiography, Uyghur knowledge production continued to bolster indigenous collective identity vigorously until the mid-2010s. In addition to fiction and academic publications in fields such as archaeology and ethnography, numerous authors explored Uyghur history; their works reached large readerships. The present article derives from a research project that investigates the narrative strategies deployed by Uyghur authors in the reform period on the basis of selected examples. It demonstrates how Uyghur literati positioned themselves both during the years when they enjoyed relative freedom to research and cultivate their ethnic identity, and also in recent decades as the space for such activities has continuously narrowed. The general conclusion is that indigenous historical knowledge production under authoritarian conditions has to be interpreted in the temporal context of complex entanglements of power, knowledge and identity construction among both dominant group and indigenous minority.

A pekingi opera mint a nemzetépítés eszköze Kínában

Akárhányszor kérdeznék a pekingi operáról, mindig azzal szoktam kezdeni a mondanivalóm, hogy a pekingi opera sem nem pekingi, sem nem opera. Hogy miért nem pekingi, azt az alábbi tanulmány érinteni fogja, hogy miért nem opera, azt rögtön tisztáznom kell, mivel ez adja a keretét a továbbiaknak. Kínában egészen a 20. század elejéig nem volt prózai színház. 1907-ben Japánban tanuló kínai fiatalok műkedvelő csoportja előadta Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* című darabjának harmadik felvonását, és ezzel vette kezdetét kínai nyelven az az előadó-művészet, amit Európában általában csak „színház”-ként ismerünk. A kínai színpad ugyanis hagyományosan legalább két dolgot követelt színészeitől: az éneket és a táncot, még hozzá igen magas színvonalon. A műfaj énekelt voltából adódóan került rá a nyugati nyelvekben az „opera” név, ami meglehetősen félreértést okoz a mai napig. Saját fogalmi struktúránkban ugyanis az opera a prózai színház mellett párhuzamosan létező előadó-művészet, míg Kínában a fenti okból az opera volt maga a színház.

Operák, identitások

Az óriási birodalomban azonban nem csak egyetlen opera létezett. (Helyesebb lenne azt mondani, hogy „színház” vagy „színházfajta”, de nem akarom a jelen tanulmányban átírni a már közismertté vált elnevezést, ezért inkább megtartom az „operát”. Az „opera” a továbbiakban műfaji megjelölés – ha egyes művekről beszélek, azt külön kiemelem.) Elég csak arra gondolni, hogy Kína rendkívül soknyelvű ország, az egyes helyi nyelvek egymás között nem feltétlenül érthetőek. A kapocs közöttük az írás, amely egységes, ám az operák (és egyéb előadó-művészetek) döntő többsége szájhagyományozás útján terjedt, a színészek a 20. század közepéig jellemzően írástudatlanok voltak. Az operák mindegyike létrehozta saját dallamkészletét, rímvilágát, saját szabályait az adott nyelv eleve meglévő zenei hangsúlyainak beépítésére, és így területileg erősen eltérő operák jöttek létre. Vanak közöttük egészen kicsi, esetleg csak egyetlen városra vagy szűk területre jellemző

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézetének adjunktusa (1088 Budapest, Reviczky u. 4., revesz.agota@cloud.kre.hu), valamint a Technische Universität Berlin Kína Központjának tudományos munkatársa.

operák, és akadnak egészen nagyok, amelyek több tartományban egyaránt népszerűek. Egy-egy területen gyakran egymás mellett több opera él, ezek általában más-más közönséget szolgálnak ki: különbséget tehet a nem, a korosztály, a társadalmi státus. Ma a Kínán belül létező operák száma háromszáz körül mozog.¹

A fentiekből következően az operák erős identitáshordozók is, azaz körülíráható közösségeket képviselnek. Ez a kisebb operák esetében leggyakrabban területi identitás, amely az adott közösségek hovatartozás-érzésének megfelelően állandó mozgásban van. Egy eredetileg összetartozó közösség érezheti úgy, hogy két részre szakadt, és ez előbb-utóbb leképeződik az opera kettéválásában; de arra is van példa, hogy egy közösség megszűnik vagy egy nagyobbhoz csatlakozik, és operáját elveszíti. A 20. század viharai, majd a televízió és a számítógép terjedése, valamint a rohamos urbanizáció sok opera halálos ítéletét jelentette.²

Az identitások mellett a közösségek országon belül elfoglalt helye is leképeződik az operák világában: a kicsi operák igyekeznek, hogy megjelenjenek a „nagyok” színpadain, és ezzel elismertséget (vagy egyáltalán: láthatóságot) szerezzenek közösségüknek. A legnagyobb elismerés, ha egy kis opera az ország legnézettebb tévéműsorában, az újévi gálán megjelenik, ez sokszor további érdeklődést, és akár központi vagy tartományi támogatást is von maga után. A legnagyobb megtiszteltetés, ha egy opera az ország vezetői előtt adja elő valamely darabját. Egyik kutatóutam során meglepve láttam, hogy Putien (Putian) városban, Fucsien (Fujian) tartományban a nemrég épült óriási színház előcsarnokában relief örökíti meg, ahogy a város operája, a *puhszien* (*puxian*) opera a Csungnanhajban (Zhongnanhai), a pekingi zárt kormánynegyedben fellép.

Az operák hálózata tehát rendkívül összetett, folyamatosan változó ökológiai rendszer, amely önszabályozó módon, minimális központi beavatkozással élte az életét a 20. század elejéig. Akkorra lépett be az a tényező a színház életébe is, amely Kína számára ontológiai kérdést jelentett: a nemzettudat. A 19. század közepén lezajlott ópiumháborúk előtt Kína a dinasztiáin keresztül definiálta magát, az ópiumháborúk vezették be az Európában addigra kialakult vesztfáliai rendszerbe, a nemzetállamok rendszerébe. Ami már a 19. századi Európában problémának bizonyult – az állam mint politikai és gazdasági entitás egybegyűrése a nemzettel mint kulturális és etnikai entitással –, Kína számára szinte megoldhatatlan feladatnak tűnt. A felbomlott társadalmi rend, az erős nyugatosodás és a nemzetközi közösségbe való kikerülhetetlen integráció azonban szükségszerűen magával hozta, hogy erre Kínának megoldást kellett találnia. A színház, amely eleve identitásokat fogalmazott meg, óhatatlanul részévé vált ennek a folyamatnak. Az alábbiakban azt

1 A Kulturális Minisztérium legutóbbi, 2015-ben végzett felmérése alapján az operák száma összesen 348, ezek közül 48 van jelen legalább két tartományban vagy nagyvárosban, a többi 300 csak egyetlen tartományra vagy városra korlátozódik (Yang, 2017). Egy kicsit korábbi, 2012-es felmérés viszont csupán 286 operát azonosított, amelyek közül 74 esetében mindössze egyetlen társulat képviseli az adott operatípust (Zhou et al., 2014). A nagy különbség vélhetőleg az eltérő mérési szempontokból adódik.

2 Sanhszi tartományban 1983-ban még 49 operát azonosítottak, húsz évvel később ezekből már csak 28 volt jelen (Liu W., 2006). Ha figyelembe is vesszük a lehetséges mérésbeli eltéréseket, a kihalás folyamata tagadhatatlan.

szeretném bemutatni, hogyan hárult a pekingi operára az a szerep, hogy hozzájáruljon a nemzetépítéshez, a kínai nemzeti tudat formálásához.

A pekingi opera és a mandzsu udvar

Kínában 1644-től kezdődően az etnikailag mandzsu Csing-dinasztia (Qing) uralkodott, amely magával hozta saját írását és kultúráját, és fokozatosan ugyan számos területen sinizálódott, etnikai különbsége mégis érzékelhető és artikulált maradt. A pekingi opera eredettörténete rendszerint 1790-nel kezdődik, amikor négy társulatot Anhuj (Anhui) tartományból Pekingbe hívtak a Csienlung (Qianlong) császár 80. születésnapjára rendezett ünnepségekre. Ebből a régióból érkezett már korábban is társulat, mert az ottani játéktílus a császár kedvence volt.³ Az anhuji társulatok egészen 1827-ig maradtak az udvarban, és amikor a következő császár kidobta őket, nem hazamentek, hanem Pekingben maradtak, és megpróbálták megélni a város üzleti alapon működő társulatai között. Az ottani operák maguk is jövevény, sőt keveredett formák voltak, ezeket az anhuji társulatok rendre valamilyen módon felhasználták túlélésük érdekében.

A város színházi világának meghatározó közönsége a mandzsu katonai elit volt, belőle kerültek ki az első amatőr színészek is. A ma használatos fogalom az amatőr énekesre a *piaoju* (*piaoyou*) („jegy” + „barát”), ahol a piao eredetileg az engedélyt jelentette, amelyet a mandzsu tiszteknek a színházlátogatáshoz be kellett szerezniük.⁴ E sajátos közönség ízlésének megfelelően maradhatott meg a *huj* (*hui*) (anhuji) opera akrobatikussága az újonnan formálódó operafajtában, de ez az új opera magába olvasztott dallamokat, énektechnikákat és történeteket a többi, Pekingben már jelen lévő formából is.

A kínai operák világában nagyon számít a kor, egy-egy opera bemutatásánál általában elsőként említik, mikortól létezik – minél idősebb, annál jobb. Sokáig nem értettem, miért adnak meg a pekingi opera esetében csupán kétszáz évet, hiszen a pekingi opera közvetlen felmenője, a *huj* opera sokkal idősebb. A válasz vélhetőleg az identitáskeresésben rejlik: a pekingi opera „néven nevezése” előtt Pekingnek nem volt „saját” operája, és fontosnak tartották, hogy a főváros azonosítsa magát az operán keresztül.

A pekingi opera története tehát ott kezdődik, amikor – ahogy a neve is mutatja – végérvényesen összekötődik a várossal. A 19. század végére már igen népszerű lett az udvarban is, Cehsi (Cixi) anyacsászárné, aki 1861 és 1908 között irányította Kínát, rajongásig kedvelte. Ebbe belejátszhatott a politika is: lehet, hogy a pekingi opera legfelső támogatása a „laissez faire” uralkodás demonstrációja volt, de lehet ennek az ellenkezője is, azaz a helyi kultúra kisajátítása. A mandzsu udvaron belül is vélhetőleg más-más narratívák léteztek. Számunkra most az a lényeges, hogy a pekingi opera két kultúra metszéspontjában jött létre: a mandzsu vezetés

³ Goldstein, 2007. 20.

⁴ Zhao, 2004. 51.

kultúrája és a kínai populáris kultúra találkozásánál. Ki kellett valahogy egyenlítenie az észak–dél ellentétet is, valamint az elit- és a közkultúra, az írástudó és a katonai réteg között fennálló feszültséget. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a pekingi operának nem csupán esztétikai területen kellett navigálnia, hanem nagyrészt a politikában is. Nem sokkal születése után megjelent benne az „össz nemzeti” jelleg, vagyis elkezdett „szétterülni”, átnyúlni Kína számos helyi kultúrájának etnikai és nyelvi határain.

„Egy kínainak legalább két operát kell ismernie: az egyik a saját szülőhelyéé, a másik a pekingi opera” – áll egy fórumon.⁵ A következőkben azt szeretném bemutatni, milyen folyamaton keresztül jutott el a pekingi opera odáig, hogy Kínát mint nemzetet képviselje.

Modernizáció és nemzetépítés

A két ópiumháborút követően a kínai társadalom óriási változásai – iparosodás, urbanizáció, megnövekedett mobilitás – új piacokat is létrehoztak. A pekingi opera Tienccsinen (Tianjin) keresztül eljutott az északkelet-kínai területekre: Harbinba (Haerbin) és Senjangba (Shenyang), és dél felé, a Jangce irányába is terjedt Sanghaj (Shanghai), Hangcsou (Hangzhou) és Nanking (Nanjing) felé. Sanghaj, a kor legnagyobb szerződéses kikötővárosa komoly szerepet játszott a pekingi opera történetében: 1889-re a város színházainak negyötöde kizárólag pekingi operát játszott.⁶ Sanghaj még saját stílusát is kifejlesztette, és a „sanghaji iskola”, ami először lebecsülő minősítés volt, egyre inkább megbecsülésnek örvendett, és összekapcsolódott Sanghaj „merész”, sőt „rebellis” kultúrájával.⁷

Sztárkultusz alakult ki, és a legnépszerűbb színészek szinte folyamatosan turnéztak a nagyvárosokban (Peking, Sanghaj és Tienccsin álltak a lista tetején), kiszolgálva az erősen keveredett identitású új városi népességet. A nemzeti sztárok turnéi politikai tartalmakat is hordoztak, és társadalmon belüli hierarchiákat képeztek le. Egyrészt a sztár fizikai jelenlétén keresztül hozzákapcsolták a közönséget a nemzet kulturális-politikai központjához (1911-ig a császári udvarhoz), másrészt a nézőtér a helyi társadalom metszetét mutatta fel. Ahogy Goldstein írja, a pekingi opera előadásai „társadalmi szöveg”-ként működtek: a 19. század végén létrejött teaház-színházakban számos módja alakult ki annak, hogyan különítsék el magukat a pénz és a hatalom birtokosai a társadalom alsóbb rétegeitől.⁸

A nyugatosodás és a megnövekedett piaci igény a színházépületek zömét a 20. század elején nyugati típusú proscénium-színpadokká alakította át, nagy nézőterekkel. Ugyanezek a háttér folyamatok azonban a színház társadalompolitikai funkcióját is felerősítették, és a színház heves viták tárgyává vált. Az egyik ezek közül a modernizáció körül zajlott, amelynek az ópiumháborúktól kezdődően az egyik sarokpontja a honvédelem volt. Ez a meghatározó diskurzus (amely voltaképp-

5 <http://www.xijucn.com/html/difangxi/20080527/4043.html> (letöltés: 2020. július 22.).

6 Luo, 2005. 80.

7 Li, R., 2010. 205.

8 Goldstein, 2007. 63.

pen a mai napig tart) igen széles spektrumot ölelt fel: voltak, akik csupán technológiai modernizációt, mások viszont teljes körű társadalmi és ideológiai modernizációt kívántak elérni. Az 1910-es évek végén és az 1920-as évek elején virágkorát élő Új Kultúra Mozgalom meghatározó alakjai mind a hagyományos társadalmi berendezkedést okolták Kína gyengeségeért, és nyugati típusú átalakulást propagáltak.

Csen Tu-hszü (Chen Duxiu), a Kínai Kommunista Párt első főtitkára (1921–1927) úgy látta, hogy a színháznak főszerep jut ebben a változásban. Az alábbi szöveg még 1904-ből származik: „Az opera az, amit az emberek a legjobban szeretnek látni és hallani. Ez a művészeti forma könnyen bejut az emberek fejébe, és megérinti a szívüket. (...) Az opera a nagy iskolája mindenkinek a világon; a színészek az emberek fontos tanítói. (...) Mivel a mai [pekingi] opera a közismert standard nyelvet használja, könnyebben szól a közönséghez. Van, aki ezt egyszerűnek és póriasnak találja, de ez a módja, hogy megértessük magunkat az egyszerű pór néppel. (...) Az operának sok előnye van, de a mai gyakorlatának sok hiányossága is akad. (...) Először is, az operának több új darabot kell készítenie, hogy javítsa az erkölcsöt és az értékrendet. (...) Másodszor, az operának muszáj nyugati technikákat is tanulnia. Nagyon hatékony lenne, ha a szereplők vitákat folytatnának, vagy beszédek tartanának, hogy szélesítsék a közönség látókörét. (...) Csak az opera, egy megreformált opera képes felrázni és átalakítani az egész társadalmat – a süketek látják, a vakok hallják. Nincs jobb eszköze a társadalmi reformnak, mint az opera.”⁹

Azért idéztem Csen Tu-hszüet hosszabban, mert több olyan szempontot is felvet, amelyek fontosak a jelen téma körüljárásához. Hadd emeljek ki hármat: 1. A mai magyar olvasó vélhetőleg nem érzékeli a teljes súlyát annak a gesztusnak, amellyel Csen az operát a legalacsonyabb társadalmi státuszból egyszerre a „tanítók” respektált kategóriájába emeli.¹⁰ Ez a hatalommal felruházás radikális gesztusa. Ugyanakkor erős paternalizmus is érzékelhető itt: a közönségnek sürgősen szüksége van oktatásra. 2. Számára a fő értékelési szempont az operák esetében nem a művészi színvonal, hanem a társadalmi hatékonyság. 3. Nem említ szöveget az operák esetében: végig a színpad érzékekkel felfogható jellegéről beszél, amellyel meg lehet szólítani az írástudatlan közönséget is.

Egy másik fontos nyilvános vita a nemzetépítés körül zajlott, mivel – ahogy korábban említettem – Kína számára nehéz feladatot jelentett az integráció a nemzetállamok rendszerébe. Az a teória, mely szerint egy nemzetet meg lehet határozni „nemzeti esszenciáin” keresztül, Japánból érkezett Kínába a 19. század végén,¹¹ és további teret nyert a Nyugaton tanult kínai értelmiség hatására. A Nyugaton járt kínaiak megismerkedtek az ír irodalmi reneszánszszal és annak erős kulturális nacio-

9 Fei, 2002. 117–120. Az idézett szöveget fordításban találtam meg Faye Chunfang Fei angol nyelvű kötetében, részeit azonban kínaiul is vissza tudtam keresni. Az angol szövegben szereplő „színház” szót itt „operának” fordítom, a kínai szöveg ugyanis egyértelműen operáról (tehát nem prózai színházról) beszél.

10 A vidéki színészek vándorló életformája megvetendő volt a letelepedett földművelő népesség körében: gyakorlatilag „törvényen kívülinek” számítottak. A színészetet a kínai társadalom prostitúcióhoz is kötötte. Vegyes, férfi-női társulatok egészen a 20. századig nem jöhettek létre, és a prostitúcióval való asszociáció a női színészet teljes betiltása idején is megmaradt. Colin Mackerras feldolgozta a pekingi opera színészeinek életét a Csing-dinasztia idején. Lásd: Mackerras, 1972.

11 Liu M., 2008.

nalizmusával.¹² A pusztán tény, hogy ez egy beáramló eszmerendszer volt, szintén azt mutatja, hogy a nemzetben és nemzeti kultúrában való gondolkodás újdonságnak számított Kínában. A korszak jelentős gondolkodói – Kang Ju-vej (Kang Youwei), Liang Csi-csao (Liang Qichao) és a legismertebb Szun Jat-szen (Sun Yixian) – mind a nemzetépítés mellé álltak. Az öndefiníció kényszere az új, nemzetközi kontextusban egyúttal létrehozta a „nemzeti színház” iránti igényt is. (Itt nem szívesen írnék „nemzeti operá”-t, holott továbbra is operáról beszélünk.) A két meghatározó diskurzus, a modernizáció és a nemzetépítés metszéspontjában megszületett a „modern nemzeti színház” gondolata.

Az azonban, hogy mi is alkossa a modern nemzeti színházat, vita és kísérletezés tárgya maradt. Az 1920-as évek „nemzeti színházi mozgalma” elképzeléseiben igen heterogén volt. Elkerülhetetlenül alakított rajta a frissen importált prózai színház, amit sok értelmiségi haladónak ítélt (lásd a fenti Csen Tu-hszü szöveget). De akár ebből a kiindulópontból nézve, a „hogyan” továbbra is nehéz kérdés maradt.

Hadd idézzek itt egy kortárs kutatót, Csou Ninget (Zhou Ning): „Egy maroknyi diák, akik Európában vagy Amerikában tanultak, elindította a »nemzeti színházi mozgalmat«, és kísérletezni kezdett a kínai operák esztétikájára alapozva, de összegyúrva azt a nyugati prózai színház realizmusával. Azt akarták elérni, hogy legyen »kínai színház, ami kínai anyagból van, és kínaiak játsszák kínaiaknak« – vagyis »nemzeti színház«. Kár, hogy ez a »nemzeti színházi mozgalom« végül megrekedt az elképzelés szintjén. Ha elkezdjük keresni, mi valósult meg végül ebből az elképzelésből a 20. század folyamán, a »mintaoperákat« találjuk. Sok kritika érte őket politikai tartalmuk miatt, de művészi szinten mégis bizonyos esztétikai koherenciát mutatnak. (...) A kérdés a régi [operák] és az új [prózai színház] küzdelme mögött így hangzott: az új darabok modernnek, de nem kínaiak, míg a régi darabok kínaiak, de nem modernnek. A »nemzeti színházi mozgalom« programját, vagyis azt, hogy nemzetivé alakítsa a prózai színházat és modernizálja az operát, azzal kellett volna kezdeni, hogy megértik a színház lényegét, és elkezdenek vele kísérletezni. Akkor talán megoldották volna a dilemmát, hogyan lehet megvalósítani a kínai modernitást. De a színházkritika, ahogy napjainkban is, ideológiává lett, és a fő kérdés valami egészen mássá alakult át. A művészek állítják, hogy a »nemzeti színház« hajtóereje a művészet, a politikusok pedig állítják, hogy a »nemzeti színház« hajtóereje a politika.”¹³

Hadd emeljek ki ebből a szövegből is három szempontot: 1. A marxista esztétika alapvető dichotómiája – a forma és a tartalom kettőssége – láthatóan hatott a fenti elemzésre. Azzal, hogy a „mintaoperákat” mutatja fel mint legsikerültebb kísérletet a „nemzeti színházra”, a szerző a „kínaiságot” a fizikai/észleleti szinten találja meg. A forma–tartalom dichotómia vélhetőleg erősen jelen volt az utóbbi százhusz év kínai színházi munkájában és színházkritikájában, mivel a fókuszban az a választás áll, vajon a színház nyugati tartalmat válasszon a kínai formához, vagy kínai tartalmat a nyugati formához. A téma további kutatást igényelne. Úgy tűnik, a

¹² Han, 2005.

¹³ Zhou N., 2013. 8., 10.

„modern nemzeti színház” értelmezésében a „modernitás” általában nyugati tartalmat jelöl, míg a „kínaiságot” a hagyományos operaformák hordozzák. 2. Azzal, hogy egyértelműen arról a dilemmáról beszél, „hogyan lehet megvalósítani a kínai modernitást”, a szerző a színházat és a színházi diskurzust a nemzeti (és nemzetről szóló) küzdelem középpontjába helyezi. 3. A szerző még egy dichotómiát észlel, a művészet és a politika szembenállását mint folyamatosan jelen lévő kulcstényezőt a „nemzeti színház” alakításában. A kettő között folyamatos hatalmi harcot lát, mivel mindegyik irányító szerepre törekszik, ám a színház pozíciója mégis gyengébb az ideológiával szemben. Az „ideológiát” a szerző nem definiálja közelebbről, de ezen a ponton nem is kell: ez a külső erő, amely használja (kihasználja) a színházat a „nemzeti színház” csataterén. A „nemzet” létrehozása nem alulról felfelé építkező, hanem erőszakosan, felülről lefelé irányított folyamat. Ez a szempont fontos lesz számunkra a későbbiekben.

Sztárok és a nemzet

Amikor ezek a kísérletek elkezdődtek a nemzetközileg elismert „nemzeti színház” létrehozására, a pekingi opera már pozicionálta magát mint a legjelentősebb városi operafajta Kínában; prominens képviselője, Mej Lan-fang (Mei Lanfang) pedig elérte a „színészkirály” státuszt (1. kép). Ráadásul Mej Lan-fang „kulturális nagykövet” lett mind a kínai, mind az amerikai média szemében, mert szoros kapcsolatokat ápolott Kínában élő nemzetközi elittel.¹⁴ 1930-as amerikai turnéjának sikere ennek ellenére nagy meglepetést okozott Kínában, és hirtelen új szögből engedte látni, mi az, amit a külföld „kínainak” lát és örömmel fogad. Mej 1935-ös szovjetunióbeli útja tovább erősítette a pekingi opera nemzetközi – és ezen keresztül nemzeti – pozícióját mint Kína „nemzeti színháza”. Moszkvában Mejt a két legnevesebb európai színházi szakember fogadta: Konsztantyin Sztanyiszlavszkij és Bertold Brecht, ami a pekingi operát a kínai kultúra legmagasabb globális reprezentánsává avatta. Jelen szempontunkból mindegy, miért és hogyan értette félre Brecht a pekingi opera színészetét – az epikus színház lényegét, a „V-Effekt” néven elhíresült elidegenítési effektust Kínában vélte megtalálni. Írásai és saját legérettebb, nagy ívű darabjai óriási hatással voltak a színházi szakmára. A nemzetközi színházi világ figyelmét felkeltette a pekingi opera: „a” kínai színház.

Az 1930-ban alapított Nemzeti Opera-Zene Intézet csaknem kizárólag a pekingi opera oktatásával foglalkozott. Két vezetője a két nemzeti pekingi operaszta: Cseng Jen-csiu (Cheng Yanqiu) és Mej Lan-fang. Mivel a projekten belül Cseng felelt a Nemzeti Színiakadémiáért, Mej megalapította saját Nemzeti Színházi Társaságát, amelyhez iskola is tartozott. Az intézmények jelentős Kuomintang (Guomindang) (kormány- vagy kormányközeli) támogatást kaptak, ahogy Mej külföldi útjait is a Kuomintang finanszírozta.¹⁵

¹⁴ Goldstein, 2007. 266.

¹⁵ A Kuomintang (szó szerint: Nemzeti Párt) kormányozta Kínát 1927 és 1949 között.

Mej Lan-fang azonban később hátat fordított a Kuomintangnak, és megértette, hogy az idő hamarosan nem a sztárnak, hanem a népet szolgáló művésznek kedvez. A Japán elleni háború idején nyíltan mert demonstrálni a megszállók ellen – bajuszt növesztett, hogy ne tudjon fellépni a női szerepekben, amelyeket játszott –, és ezzel a hazafias cselekedettel nemzeti hős lett.¹⁶ Egészen a háború végéig, 1949-ig nem is lépett fel, majd 1949-ben már Mao Ce-tung (Mao Zedong) mellett állt a Tienanmen (Tiananmen) tribünjén, ahonnan Mao kiáltotta a Kínai Népköztársaságot.

Tajvan és egy név problematikája

A Kommunisták Pártja 1949-es hatalomra kerülését követően a Kuomintang Tajvanra (Taiwan) menekült, és vele számtalan művész és értelmiségi, a társadalom azon tagjai, akik vagy vezető állásban voltak a Kuomintang-kormány idején, vagy egyszerűen féltek a kommunistáktól. Tajvanon egy ideig bizonytalanság volt a szigeten is népszerű pekingi opera elnevezésében, de hamarosan állandósult a „nemzeti színház” elnevezés.¹⁸ Ekkorra a népköztársaságban már a „pekingi opera” (szó szerint „fővárosi opera”) lett az általános, Tajvan azonban jelezni akarta, hogy nem ismeri el Pekinget fővárosként. A „nemzeti színház” azonban még mélyebb jelentést hordozott: Tajvant 1971-ig a nemzetközi kapcsolatokban a legitim Kínaként ismerték el, és a tajvani vezetés sokáig azt tervezte, hogy visszafoglalja a szárazföldet a kommunistáktól. A „nemzeti színház” ezt erősítette: ők a hivatalos nemzet, és ők az autentikus kínai kultúra letéteményesei. A nemzet és a politikai hatalom összefonódása új dimenziót kapott Tajvanon, ahol a Kuomintang azért küzdött, ezúttal már „kívülről”, hogy visszanyerje a nemzet felett a politikai irányítást. Nem szabad lebecsülnünk a színház által játszott szerepet a tajvani igények foganatosításában: a „nemzeti színház” olyannyira az egész nemzetet képviselte, hogy még felügyeletét is a honvédelmi minisztérium biztosította. Ez egyúttal teljes állami dotációt is jelentett a pekingi operának



1. kép. A Színházi Lap Mei Lan-fangot kondoleáló 1961. augusztusi dupla száma¹⁷

¹⁶ Kim, 2006.

¹⁷ A szerző a folyóiratért köszönetet mond Kalmár Évának.

¹⁸ Guy, 1995. 86.

Tajvanon egészen az 1990-es évekig, amikor a tajvani politikai szándékok alább-hagytak.

A nemzetközi viszonyok változásával és a népköztársaság egyre növekedő globális súlyával Tajvan számára nyilvánvalóvá vált, hogy a szárazföld visszavételére nincs reális lehetőség. A függetlenség elérését lehetett célul tűzni, azaz egy erős politikai és kulturális identitású Tajvan nemzetközi elismertetését önálló államként. 1995-ben a honvédelmi minisztérium a négy nemzeti színházi társulattól hármat feloszlatozott, egyet pedig az oktatási minisztérium alá rendelt.¹⁹ Ennek a megmaradt egy társulatnak feladatul szabták, hogy „tajvanizálja” a nemzeti színházat, azaz dolgozzon ki számára tajvani nemzeti identitást. Ekkortól kezdődően az „őshonos” tajvani operafajták is egyre több állami támogatást kaptak, és lassan – mint Tajvan reprezentatív operái – átvették a pekingi opera helyét a nemzetközi színházi rendezvényeken.

A pekingi opera országos terjesztése

Amikor a népköztársaság 1949-ben megalakult, tudható volt, hogy az új kommunista államnak szüksége van a színházra a tömegek ideológiai irányításához. Ezt Mao már 1942-es jenani (Yan'an) beszédében is világosan elmondta: „A mi írni-olvasni tudó aktivistáink, a katonai egységek harcosai, a gyárak és üzemek munkásai, a falu parasztjai könyvet, újságot akarnak olvasni; de az írástudatlanok is akarnak színdarabokat látni, festményekben gyönyörködni, dalokat énekelni, zenét hallgatni. Ők is hozzátartoznak irodalmunk és művészetünk közönségéhez. (...) Bármelyik forradalmi író vagy művész munkájának csak akkor van értelme, ha az illető író vagy művész kapcsolatban van a tömegekkel, ha a tömegek életét ábrázolja, ha a tömegek igaz szószólója. Csak akkor lehet nevelni a tömegeket, ha a nevelő maga is a tömegek képviselője; csak akkor lehet a tömegek tanítójává válni, ha a tanító maga is a tömegek tanítványa. Ha a tömegek urának, arisztokratának képzele magát, aki magasan a »csőcselék« felett áll, akkor – lehet bár nagytehetségű művész – tehetsége nem kell a tömegeknek, munkájának nem lesz semmi perspektívája.”²⁰

Két szempont fontos itt számunkra: 1. a művészetet a tömegeknek kell szólni, 2. oktató-nevelő céllal. Mao folytatja tehát a Csen Tu-hszü-i gondolatot. Az opera a kínai kultúrában az emberek életének egyik alapvető elemét jelentette, egyszerre volt művészet, rituálé és információs forrás, területtől függő kombinációban. Egyértelmű volt, hogy ez a művészeti forma képes a legjobban közvetíteni az új ideológiát. Az opera meg tudta szólítani az írástudatlan tömegeket, és ez stratégiai előnyt adott neki az irodalommal, sőt a festészettel szemben is, mivel a képeken gyakran szerepelt kalligráfia. Ezen túlmenően az új államnak a nemzeti egység erősítésére is szüksége volt, mivel az ország az előző ötven évben politikailag teljesen fragmentálódott.

¹⁹ Guy, 1995; Guy, 2019; Chang, 2009.

²⁰ Mao, 1954. 134., 160.

Óriási népszerűsége mellett a pekingi operának még egy tulajdonsága volt, ami hasznossá tette a politikai vezetés számára: a mandarin kínait használta.²¹ Ez Kína közös beszélt nyelve, amit a maga tiszta formájában talán sehol sem beszélnek, sok területen pedig egyáltalán nem, a nemzeti egység megteremtéséhez azonban ezt szemelték ki mint az ország *lingua francáját*. Az új kommunista vezetés elengedhetetlennek látta, hogy a mandarin kínait az ország legtávolabbi vidékein is elterjesszék, mivel a politikai és nemzeti egységhez szükségesnek találták a nyelvi egységet is. A hivatalnokok írásbeli kommunikációs hálózata, amely a császárkori Kínát adminisztrációs szinten egyben tartotta, nem volt alkalmas a tömegek bevonására – szükségesnek látszott egy egységes beszélt nyelv. A pekingi opera alkalmasnak tűnt arra, hogy a sok apró darabra szakadt – vagy talán soha össze sem állt – nemzet kulturális és nyelvi egységesítésének első lépését megtegye.

Ha megnézzük a helyi pekingiopera-társulatok történeteit országszerte, azt találjuk, hogy a legtöbb tartományi vagy tartományi városi szintű társulat az 1950-es években alakult meg. Ekkorra a „pekingi opera” elnevezés lett általános a „nemzeti színház” helyett, ugyanis a kommunista vezetés ugyanúgy átpolitizálta a színházat, mint tette azt a tajvani, és hangsúlyozni akarta a távolságot a korábbi Kuomintang-kormánytól és kedvelt-szponzorált „nemzeti színházától”. 1949 és 1960 között tartományi szintű pekingiopera-társulat jött létre Kína mind a huszonhat tartományában és autonóm területén (Hajnan [Hainan] akkor még nem volt külön tartomány). Bizonyos helyeken ez nem volt több, mint egy már meglévő társulat átnevezése, de sok tartományban, messze a városi pekingiopera-központoktól és legfőképpen a nem han kínai etnikumú, illetve nem valamely kínai nyelvet beszélő autonóm területeken a társulat létrehozása központi utasításra történt. Ezeken a helyeken a pekingi opera importtermék volt, tehát a társulatokat is importálni kellett. A következőkben két példát mutatok be erre.

Az első a hszincsiangi (Xinjiang) pekingiopera-társulat alapításának története. Az egyik legnagyobb, operákkal foglalkozó weboldalon egy nyolcvanhét éves káder, Jang Ven-jing (Yang Wenying) asszony beszél egy interjúban arról az időről, amikor Hszincsiangba küldték azzal a megbízással, hogy ott honosítsa meg a pekingi operát. Az alábbiakban kicsit bővebb válogatást közlök a szövegből, az ugyanis ritka bepillantást enged az akkori körülményekbe.

„Több mint ötven éve élek Hszincsiangban, tanúja voltam az itteni élet változásainak, nem bántam meg soha, hogy idejöttem. (...) A Kommunista Párt segített felnőni, ahová a Párt küld, ott az otthonom. Hszincsiang most már örökre az otthonom.

Szegény parasztcsaládba születtem Hupej (Hubei) tartományban, tizenhét évesen álltam be katonának. 1958-ban az Új Lendület Pekingi Opera Társulathoz irányítottak Pekingbe, ott lettem párttitkár. Akkor a férjem már két éve Pekingben élt, négy gyerekünk is volt már. Az Új Lendület Társulat privát volt, állandó tagokkal,

21 Nem teljesen tiszta formában használja a pekingi opera a mandarin kínait, archaikus és területi szóhasználat is akad benne, de a mandarin kínait beszélők számára jól érthető.

de külsősökkel is dolgozott. A társulatnál nem volt még párttag, és a Pekingi Városi Kulturális Bizottság engem küldött, hogy megalapítsam ott a helyi pártszervezetet.

1960 elején egy nap behívatott a Kulturális Bizottság vezetője, és azt mondta, hogy az Új Lendület Társulatot, az egész társulatot Hszincsiangba küldik, és megkérdezett, hogy megyek-e. Azt mondtam, katona vagyok, ahová a katona megy, ott van az otthona, követem a parancsot. (...)

Ezek után mobilizáltuk az egész társulatot. A Kulturális Bizottság vezetői mindenkinek azt mondták: »Ahogy vonatra szálltok, állami alkalmazottak vagytok.« Akkoriban Pekingben nagy volt a kereslet a pekingi operára, de a nép körében működő társulatok alapvetően mind magántársulatok voltak, nem kaptak vas rizsesztálat az államtól.²² Ahogy a társulati tagok meghallották, hogy Hszincsiang a vas rizsesztálat jelenti, persze nagyon megörültek, és szívesen készülődtek az útra. [Jang asszony leírja az előkészületeket, családja útját Hszincsiangba, majd folytatja.]

Hamarosan megérkezett a társulat második része, családjaikkal összesen 350 ember. Mindegyik család letelepedett. Hamarosan megalapítottuk a Hszincsiangi Pekingi Opera Társulatot, és elkezdődött a munkánk Hszincsiangban.

1960-ban a három év természeti csapás közepén jártunk [a nagy kínai éhínség idején], még savanyított zöldségünk sem volt. Pekingben az akrobatikus színészek 35 font [17,5 kg] gabonát kaptak havonta, az énekes színészek 32 fontot [16 kg]. Hszincsiangban az akrobatikus színészek csak 32 font [16 kg] gabonát kaptak havonta, az énekes színészek 28 fontot [14 kg], mi, káderek pedig csak 26 fontot [13 kg]. (...)

1963-ban a Hszincsiangi Pekingi Opera Társulat készített egy pekingi operát *Hszi Lin és Parhat* címmel, amely a hszincsiangi életet tükrözte. Az autonóm terület Kulturális Bizottsága megkért bennünket, hogy vigyük el a darabot Pekingbe egy beszámoló előadásra.²³ Mikor indultunk, a Kulturális Bizottság vezetője azt mondta nekem, aki az előadás után vissza akar jönni, az visszajön, aki nem, nem. Hagyjunk mindenkit szabadon választani, hogy Pekingben marad-e, vagy visszajön Hszincsiangba. [Jang asszony leírja, hogy az álláslehetőségek Pekingben még rosszabbak voltak, és a társulat tagjai úgy döntöttek, visszatérnek Hszincsiangba.]

A pekingi beszámoló előadás után mindenki megkönnyebbült. Kicsit lazábban próbáltunk, kimentünk a nép közé a darabokkal. A három év természeti csapás lassan elmúlt, teljes szívvel dolgoztunk, gyakran tájoltunk falvakban is. Pekingben két lábon álltunk: hagyományos és modern. Hszincsiangban ezt megtartottuk. Ha kijött egy új pártrendelkezés, mentünk a falvakba, és bambuszcsattogatók ritmusára kihirdettük a rendelkezést, kultúrát vittünk a tömegeknek, hogy kövessék. (...)

A fejlődéssel aztán egyre gazdagabb lett az emberek kulturális élete. Jött a tévé, az emberek inkább azt nézték, és nem mentek el otthonról. A pekingi opera lassan kikopott az emberek életéből. [A társulatot feloszlatták.] A pekingi opera a mi nem-

22 A „vas rizsesztál” fogalma az állam által nyújtott alapvető juttatásokra vonatkozik (biztos munkára és szociális ellátásra) – olyan rizsesztál, ami soha nem törik el.

23 A „beszámoló előadások” rendszere a mai napig él, kisebb területek előadásai mutatkoznak be a nagyobb területek, vagy a központ politikai és szakmai vezetői előtt, akik ezután véleményezik azokat.

zeti esszenciánk, és Hszincsiang olyan nagy, csak kellene, hogy legyen itt egy pekingi-opera-társulat, amely továbbadja a nemzeti esszenciát.”²⁴

Az idézett szöveg magáért beszél, én csak néhány szempontot szeretnék kiemelni. A narratíva olyan, mintha egy vadnyugati történetet hallanánk: egy maroknyi ember elhagyja a kultúrát (a központot, a civilizációt), és bemerészkedik a vadonba (a perifériára, a civilizálatlan világba). Központi szervezőerő küldi őket egy küldetéssel: vigyék el a központ információit a kormányzott terület végeire. A színpadi munka, a színészek napi feladata összekeveredik a pártideológia közvetlen terjesztésével. A felülről lefelé irány teljesen egyértelmű: a pekingi opera színészei tanítók, az információ birtokosai, ők a kapocs a terület és a központ között. Hszincsiang őshonos művészei nem jelennek meg az interjúban, csupán annyi szerepel erről, hogy készítettek egy darabot, „amely a hszincsiangi életet tükrözte”, ezt mutatták be Pekingben. Hszincsiang tehát egy külső nézőpontból, a nem honos pekingi operán átszűrve jut vissza a központhoz. Úgy tűnik, a pekingi opera az a csatorna, amelyen keresztül a központ és a periféria kommunikál egymással – fontos szerep ez az óriási pártgépezetben.

A másik példám Tibet. Hszü Csang-seng (Xu Changsheng) pekingiopera-színész a *Kínai Pekingi Opera* folyóirat hasábjain mesélt egykori élményeiről, ezt később egy weboldal újrak publikálta.

„1960 őszén néhány művészcsoporthoz Pekingben felajánlották, hogy támogassák a külsős munkát, közülük az Új Lendület Pekingi Opera Társulatot Hszincsiangba küldték, Li Csin-seng (Li Jinsheng) és Csen Csin-hszüan (Chen Jinxuan) társulatát Liucsouba (Liuzhou, Kuanghszi [Guangxi] tartomány); a Negyedik Pekingi Opera Társulatot Vu Szu-csiu (Wu Suqiu) vezetése alatt Senjangba (Shenyang); a Városi Dráma Társulatot Csengcsouba (Zhengzhou). A mi Új Kína Pekingi Opera Társulatunk, amely a pekingi Csungven (Chongwen) kerülethez tartozott, szintén teljes társulati gyűlést tartott, ahol a vezetőnk bejelentette, hogy az egész társulatot Tibetbe küldik, minden elvtárs mobilizálva lesz, mert a Párt felhívásának megfelelően támogatnunk kell a határterületek kulturális építkezését. A gyűlés után Li Van-csun (Li Wanchun) úr volt az első, aki tacepaót készített a felhívás támogatására (és ezzel a döntésével, hogy Tibetbe megy, meg is szabadult a »jobbboldali« jelzőjétől), aztán a párttagok és a többiek lassacskán mind a költözés mellett döntöttek. Megvoltak az orvosi vizsgálatok, elrendeztük a családot, összepakoltuk a holmijainkat, beleértve a jelmezeket, kellékeket és mindenfélét. Jó csapatmunka volt, és két héttel később a társulat [140 fő, beleértve a 40 tanuló] útnak indult. [Öt hetet utaztak, mire Lhászába értek.]

A Mulu-templomban szállásoltak el bennünket, alig pár száz méterre a Jokhang-templomtól és az Oktogon utcától a városközpontban. A templom nagy volt, ötemeletes, a keleti felét a mi pekingiopera-társulatunk kapta meg, a nyugati felét meg egy szecsuan (Sichuan) és egy honani (Henan) operatársulat. A templom udvarán egy próbahelyet építettek a társulatunknak. (...) Február 4-én [1961-ben] Csang Kuo-hua (Zhang Guohua), a Tibeti Katonai Körzet parancsnoka és Pagbalha

24 Chen Y., 2015.

Geleg Namgya, a Tibeti Autonóm Terület Előkészítő Bizottságának helyettes vezetője (...) kellemes fogadást rendeztek az újonnan megalakított Tibeti Pekingi Opera Társulat tagjai számára a Kommunista Párt Tibeti Munkabizottságának nagy konferenciatermében. Csang parancsnok úgy mutatta be nekünk Pagbalha Geleg Namgyát, hogy ő az élő Buddha, a forradalom élő Buddhája. (...)

Autókaravánunk elérte az »Augusztus 1. Új Falu«,²⁵ ahol tiszték és katonák, és a tibeti nép fogadott bennünket. »Augusztus 1. Új Falu« volt a Népi Felszabadító Hadsereg legfőbb egységének a székhelye (...), őket átvezényelték Szecsuanba. Nekik rendeztek búcsúestet »Augusztus 1. Új Falu« rendezvénytermében. (...)

Mialatt a társulat egy része külsős helyszíneken adott elő, a Lhászában maradtak gyakran kaptak meghívást a katonaságtól, szervezetektől vagy üzemeiktől, hogy adjanak ott elő. (...) A Lhászai Nagyszínházban minden szombat és vasárnap előadás volt.²⁶ Ha a Norbulingkában valamilyen kültéri rendezvény volt, a pekingi operát mindig odahívták.²⁷ (...)

A kemény éghajlatot több öreg és gyenge elvtársunk nem tudta megszokni. Volt, aki megbetegedett, egy öreg és egy fiatal elvtárs meghalt. A társulati tagok szanaszét laktak, nagyon nehéz volt az élet. Emiatt a tibeti oldal és a központi kormány felelős szervei hozzájárultak, hogy pekingiopera-társulatunkat áthelyezzék a Belső-Mongol Autonóm Területre, ahol már jobbak voltak a természeti körülmények. (...)

Ugyan a Tibeti Pekingi Opera Társulat története csupán másfél év, mégis sikerült bemutatnunk ezt a nagyszerű művészetet az óriási tibeti területen, ezzel népszerűsítettük a nemzeti esszenciát, felpezsdítettük a kulturális életet, és elősegítettük a nemzeti egységet, valamint a katonaság és a nép egységét.²⁸

A szöveg ismét magáért beszél. Nyilvánvaló, hogy a pekingi operát a Kommunista Párt a kulturális gyarmatosítás eszközeként használta, és azt a szerepet szánta neki, hogy a „kemény” katonai jelenlétet, és ezzel a terület kínai fennhatóságát elfogadhatóbbá tegye. Ebben az értelemben a pekingi operának „puha erőként” kellett volna működnie a helyi lakosság körében, de úgy tűnik, rövid tibeti pályafutása alatt megmaradt a kínai katonatisztek szórakozásának. A szöveg sajnos nem mond semmi többet a másik két operatársulatról, amelyek szintén Lhászában voltak, de Szecsuan Tibet mellett fekszik, és az ottani opera korábban kiterjedt Tibet részeire is.²⁹ A honani opera kicsit korábban, szintén a katonaság mozgásával és annak igényeit kiszolgáló, de nem felső párthatározattal került Tibetbe.³⁰ A központi utasításra érkezett pekingi operának az volt a küldetése, hogy egyesítse a nemzetet, egyesítse a hódítókat és a meghódítottakat – és így törvényszerűen bukásra volt ítélve.

25 1927. augusztus 1-jén alakult meg a Nemzeti Felszabadító Hadsereg, ezért augusztus 1. ünnepnap Kínában.

26 A Lhászai Nagyszínház 1956-ban nyílt meg mint az első színházi rendezvényterem Tibet történetében.

27 Norbulingka volt a dalai lámák nyári palotája 1959-ig, a XIV. dalai láma száműzetésbe vonulásáig.

28 Xu, 2019.

29 Du, 2011. 4.

30 Zhu, 2018. 37.

Aranykor?

A fentiekben a pekingi opera széles körű, központilag irányított terjesztéséről volt szó, de ez csak az egyik fontos jellemzője az operák történetének a röviden csak „tizenhét évnek” nevezett időszakban, azaz 1949 és 1966 között, a népköztársaság kikiáltásától a kulturális forradalomig. Az időszak másik jellemzője, hogy az egész operavilágot át kellett szabni a kommunista ideológia szükségletei alapján. A folyamat azonban nem volt – nem is lehetett – egyenletes, sokkal inkább kampányok, harcok és kompromisszumok végtelen sorát látjuk.

A népköztársaság megalakulása után egy éven belül létrejött egy hivatal, egy bizottság, majd egy intézet is az operák reformjára. Legfelső szinten Csou En-laj (Zhou Enlai) 1951. május 5-i direktívájában hármass cselekvésre szólította fel az operatársulatokat, ami röviden a „megváltoztatni a darabokat, az embert és a rendszert” összefoglalásban vált ismertté.³¹ A „megváltoztatni a darabokat” annyit tett, hogy a tartalmat a kommunista ideológiához kell igazítani; a „megváltoztatni az embert” a színészképzésre vonatkozott, vagyis arra, hogy írástudó és a forradalomhoz hű színészeket kell képezni; míg a „megváltoztatni a rendszert” a társulatok szervezeti működésének átalakítását tűzte célul.

Óriási nyomás nehezedett ezzel az operatársulatokra, amelyek legtöbbje nem állami támogatásból, hanem a piacról élt. A városi, nagy pekingiopera-társulatok különös figyelmet kaptak, azokat tekintették ugyanis mintának, és az eszközeik is megvoltak a változtatásokhoz. Miután elkezdődött a kísérletezés, gyakorló színházi emberek igyekeztek felszólítani a mértéktartásra,³² és maga Csou En-laj is kiállt emellett 1959-es, művészekhez intézett beszédében.³³ Egy 1960-as minisztériumi rendelkezés az operákat végül három csoportba sorolta: „hagyományos darabok”, „újonnan írott történelmi darabok” és „kortárs darabok”.³⁴ A felosztás nem volt teljesen új, hiszen a színdarabok század eleji modernizációs igényével együtt megjelentek az új kategóriák is. A minisztériumi rendelkezés most azt tűzte célul, hogy a három kategória legyen egyensúlyban. Az operák hármass csoportosítása a mai napig használatos, benne a „kortárs darab” megjelölés kortárs témát jelent, míg az „újonnan írott történelmi darab” kortárs szerző történelmi témájú (tehát „kosztümös”) darabjára utal.

A központi reformigények leginkább a „hagyományos darabokat” viselték meg. Azok ugyanis ki voltak téve az úgynevezett „átrendezés és adaptáció” követelményének, vagyis alaposan át kellett dolgozni őket az új ideológiai elvárásoknak megfelelően. Néhány művet teljesen érdemtelennek találtak az új színpadra, ezeket egyszerűen törölték a repertoárból. Az egész operavilágnak alkalmazkodnia kellett, az addigra súlyosan átpolitizált pekingi opera azonban különös figyelmet kapott. Az volt ugyanis a feladata, hogy irányt mutasson a többi operának, ráadásul a tartalmi tisztítás folyamata párhuzamosan zajlott a pekingi opera központilag irá-

31 Zhou E., 1951.

32 Lásd például Tian Han neves színdarabíró 1959 elején publikált cikkét. Tian, 1959.

33 Zhou E., 1959.

34 Qi-Zhou, 2005.

nyitott, össznemzeti terjesztésével. Azt is látnunk kell, hogy a hagyományos darabok „átrendezése és adaptációja” nem szövegek könyvek átírását vagy átértelmezését jelentette. A munka nem a szövegek könyveken zajlott, hanem az előadásokon, amelyek színészgenerációkon keresztül átöröklődtek. Ha egy darabot töröltek a repertoárból, az gyakorlatilag halálos ítéletet jelentett: a színhagyományozás rendszerében egy darab addig él, amíg az utolsó színész, aki játszani tudja. Másrésről, ahogy Si Hszü-seng (Shi Xusheng) bemutatja, ugyanez az „átrendezés és adaptáció” mentette meg például a *kun* operát, amely ebben az időben a kihalás szélén állt. Az utolsó kunopera-társulat 1956-ban a *Tizenöt füzér pénz* című darab adaptációjával olyan sikeres lett, hogy hamarosan öt új társulat jött létre erre az operafajtára.³⁵

Ez a zűrzavaros időszak viták forrása lett a kínai színházi szakemberek körében is az utóbbi három évtizedben. 2000-ben jelent meg a jelentős, háromkötetes, *A pekingi opera története* utolsó, dupla kötete az 1949-től kezdődő fél évszázadról a pekingi és a sanghaji Művészeti Intézet kooperációjaként.³⁶ A komoly szakmai háttérű mű az 1949 és 1964 közötti időszakot a pekingi opera „aranykorának” minősíti. Megjelenése után éles kritika jelent meg róla a Hupej (Hubei) Tartományi Művészeti és Irodalmi Szövetség folyóiratában, Szun Huan-jing (Sun Huanying) szerkesztői véleményeként. Szun lépésről lépésre leszámol az időszak idealizálásával: ezekben az években, írja, egyetlen „pekingiopera-iskola” (azaz egyéni művészi stílus) sem jött létre; az új pekingi operáknak az „osztályharcot mint vezérelvet” kellett követniük, és előkészítették a talajt a kulturális forradalom szolgálatába állított „mintaoperáknak”; a „megváltoztatni a darabokat” irányelv csúcsideszakában a „változtatni” annyit jelentett, hogy „központi határozatra megtámadni a darabokat, és lemészárolni őket”.

Fontosnak tartom idézni azt is, amit a „megváltoztatni a rendszert” direktíváról ír: „Mindaz a rossz gyakorlat, amit a pekingi operák működési rendjében ma megreformálni igyekszünk, alapvetően ennek a tizenhét évnek, a »megváltoztatni a rendszert« utasításnak a terméke: először is, a pekingi opera mint szellemi termék a piaci kontroll alól átkerült egy tervezési kontroll, a tervgazdaság kontrollja alá; másodszor, a pekingi opera kénytelen volt saját alkotási törvényeit a tervezett termelés törvényeinek alárendelni: az üzenet áll mindenek felett, a [párt]titkár parancsol, kollektív alkotás van, teljesen elfeledkeztünk arról, hogy az alkotás az egyéni esztétikai érzéken múlik; harmadszor, egy versenyrendszerből átkerültünk a nagy rizsestálba, a vas rizsestálba [az állami támogatás rendszerébe]; negyedszer, a művészek élethosszig káderek lettek, az operatársulatok adminisztratív szervezetek.”³⁷

Szun egyértelműen kiáll az egyéni kreativitás és a szabadpiaci szabályok mellett a pekingi opera munkájában, és azzal a gondolattal zárja esszéjét (egyúttal Marxra hivatkozva), hogy a művészet működési mechanizmusai mások, mint a társadalomé, és *A pekingi opera története* szerzői részéről hibás az a feltételezés, hogy

35 Shi, 2004. 33.

36 Zhongguo, 2020.

37 Sun, 2000.

Kína társadalmi átalakulása a kapitalizmusból a szocializmusba automatikusan segítette a pekingi opera fejlődését.

Rövidesen megjelent a válasz a *Sanghaji Színház* folyóirat hasábjain, szerzője Csen Pej-csung (Chen Peizhong), *A pekingi opera története* második kötetének szerkesztője. Írása háromszor olyan hosszú, mint Szun Huan-jing cikke, itt csak néhány rövid részt közlök belőle: „Ez a cikk [Szun Huan-jingé] nem csupán egy könyv értékelése körül forog, nem is tudományos kérdés körül. A lényege az egész színházi reform értékelése, és még azon túl is, azt értékeli, milyen volt az ötvenes évek vezető ideológiája, milyenek a politikai alapelvei, irányelvei és rendelkezései. Ezért szükséges, hogy tisztán lássunk ebben az alapvető, helyes-helytelen pólusú kérdésben. (...)”

Az úgynevezett »aranykor« csupán jelző, a pekingi opera új megjelenésére, új fejlődésére utal az új Kína megalapítása után. Azt mondja el, hogy ez a korszak az egyik legjobb a pekingi opera történetében. (...)

[Csen hosszan idézi Csou En-laj 1951. május 5-i direktíváját a színházi reformról.] A fentiekből látni lehet, hogy a »színházi reform« elvei, követelményei, módszerei, folyamatai stb. tisztán szabályozva voltak. A »május 5-i direktíva« szellemében az egész ország neki tudott látni az irányított, tervezett és szisztematikus »színházi reform« munkának. A rossz tartalmak és a rossz játékformák szükséges és helyes kijavítása után, és a színpad rendbetételével az operák, beleértve a pekingi operát is, új fényben ragyoghattak.

Egészében véve Szun úr nem veszi figyelembe a »három változtatás« komoly vívmányait, az egyéni hiányosságokat keresi ki, alaptalanul vádaskodik, és teljesen megtagadja a színházi reform munkáját. Egyszerűen eltorzítja a »Határozatot«, ³⁸ és a Párt ötvenes évekbeli vezető ideológiáját, politikai irányvonalát és színházi reformpolitikáját vádolja. Ez tűrhetetlen. (...)

Az ötvenes évek óta kanyargós volt a pekingi opera útja: néha rögzös, néha sikerekkel teli. Még a legjobb időszakokban is lehet itt-ott fogyatékoságokat találni, ez nem meglepő. Az 1960-as évek után [sic!], főleg a kulturális forradalom alatt, a »balos« elhajlás, és főleg a »négyek bandája« pusztítása következtében a pekingi opera művészete komoly károkat szenvedett – ez volt a művészeti világ egyik legnagyobb katasztrófája. Ezt a fájdalmas történelmi leckét soha nem szabad elfelejtenünk. (...)

Ahol hiányosság mutatkozik, örülünk a kritikának – de tartanunk kell magunkat az elveinkhez. A színházi reform, beleértve a pekingi operáét is, egyike a legnagyobb sikereknek a kultúra és a művészet területén a Kínai Kommunista Párt vezetése alatt. Eredményei világszerte elismerést kaptak, hatásuk messze mutat. Nincs joga senkinek ahhoz, hogy megbélyegezzon és rágalmazzon embereket, hogy mocskos hazugságokat és alaptalan vádakokat terjesszen, hogy eltorzítsa és befekettítse a Kínai Kommunista Párt történelmének valós képét.” ³⁹

38 Azt a határozatot, amelyet a KKP adott ki saját történelméről 1981-ben, hogy elhatárolja magát a kulturális forradalomtól.

39 Chen P., 2000.

Az idézett utolsó mondat, egyben a cikk zárómondata a legsokatmondóbb: Csen A *pekingi opera története* védelmében ír – és a Kínai Kommunista Párt védelmével összegzi mondandóját. Ez az a szempont, ahol a két szerző elbeszél egymás mellett: Szun Huan-jing a pekingi operát autonóm területnek tekint, amelyet a politika eszközként használ, és történetét is ebbe a keretbe helyezi; Csen Pej-csung számára a pekingi opera története a párt története. Ő normatív perspektívából beszél, és magától értetődőnek veszi, hogy a pekingi opera átpolitizált: Csou En-laj direktívája a haladást szolgálja, és keretet ad az „irányított, tervezett és szisztematikus »színházi reform« munkának”.

A modernizáció rendkívül erős narratíva volt Kínában már a 19. század végi önmegegyesítési programtól kezdve a kommunista átalakításig, de az 1978-as nyitás óta is ez hajtja a változásokat. Ez az egyik legfontosabb politikai cél, amely arra hivatott, hogy Kínát a világban vezető helyzetbe hozza (Csen Pej-csung is beszél az elismerésről „világszerte”), ugyanakkor felülről lefelé működő tervezési és szervezési rendszert követel, ami az élet minden területére kiterjed. E logika szerint elképzelhetetlen, hogy a pekingi opera (vagy általában a művészet) ne legyen az egész része: ebben az ontologikus viszonyban a pekingi opera politika és a politika pekingi opera. Ezért válik a pekingi operáról folytatott vita a történelem értékeléséről folytatott vitává.

A mintaoperák

Mindkét szerző említi a mintaoperákat, amelyek a kulturális forradalom (1966–1976) alatt készültek. Voltaképp nem mind volt opera: 1966-ban, a kulturális forradalom kezdetén az összesen nyolc mintaműből kettő balett volt, egy szimfónia és öt pekingi opera. A „színházi reformot” követően könnyen megtehető következő lépés volt, hogy mintákat kell létrehozni az új színház számára, és a pekingi opera volt a legértelműbb választás. 1964-ben a *Nemzeti Pekingi Opera Kortárs Darabjait Tanulmányozó Fesztiválon*, Pekingben, ahol szerte az országból felléptek pekingioperatársulatok, Csiang Csing (Jiang Qing), Mao felesége és a kulturális forradalom egyik legfőbb irányítója beszédet tartott *A pekingi opera forradalma* címmel, amelyben a színház további politizálását tűzte célul.⁴⁰ Kiválasztották és tovább finomították azokat a darabokat, amelyeket a vezető káderek, és főleg Csiang Csing, a legalkalmasabbnak ítélték a forradalmi eszme közvetítésére.

A „forradalmi modern pekingi operák” váltak a meghatározó csoportjává a fent említett nyolc mintaműnek, amelyek életben maradhattak az országban. A *Zsenmin Zsipao (Renmin Ribao)*, a Kínai Kommunista Párt központi napilapja 1967 májusában így ír róluk: „Ezek a darabok nemcsak a pekingi operának, de a proletár művészetnek is kiváló mintái, sőt azon túl is: kiváló mintái a »harcolj, bírálj, újíts« [felszólításnak] a nagy proletár kulturális forradalom minden frontján.”⁴¹ Ezek

⁴⁰ King, 2011. 199.

⁴¹ Huanhu, 1967.

a pekingi operák erősen stilizált, de kortárs színpadképpel mutattak be történeteket háborús és forradalmi témákról, így gyakorlatilag a kommunista Kína történetének adtak audiovizuális „testet”.

Az összes többi színházi produkciót betiltották, a társulatok szétszéledtek, ahogy az ország belesüllyedt a vörösgárdisták terrorjába, és a városi lakosság jó részét vidékre küldték munkatáborokba. Kevésbé ismert, hogy az ismét csak a *Zsen-min Zsipaó*-ban megjelent 1970-es felszólítást követően mégiscsak akadt néhány vidéki operatársulat, amely megpróbálta az új elvárásokhoz igazítani saját operafajtáját és előadni a mintaoperák történeteit saját operája stílusában. Ezeket be is mutatták 1974-ben Pekingben az újévi gálán – az ország politikai központjában, a legnagyobb kínai ünnepen – mint a nemzeti egység üzenetét. A vidéki operatársulatok, hogy a politikai vezetők kedvében járjanak, erősen „pekingi operásították” ezeket a darabokat.⁴² Ekkorra a mintaművek száma már tizenhatalra nőtt, ebből tíz volt színházi produkció, és ismét mind pekingi opera.

Li Szung (Li Song) irodalomtörténész statisztikája alapján 1978-ra, azaz két évvel a kulturális forradalom után már kétszáz, mindenféle műfajú színpadi mű volt az országban.⁴³ Az élet kezdett lassan visszatérni a területi operafajtákba is, bár náluk komoly veszteség jelentkezett. Ha azonban megnézzük a mintaoperákról folytatott mai diskurzust, azt találjuk, hogy a legtöbb szerző zenei újításairól ír. A kérdés, hogy miért vált ennyire dominánssá a pekingi opera mint operafajta, gyakorlatilag soha nem merül fel. A zenére koncentráló kutatók általában dicsérik a minta pekingi operák művészi teljesítményét.⁴⁴ Ezt saját élményem is alátámasztja. 2015-ben Pekingben megnéztem *A Tigris-hegy bevétele* című mintaopera felújítását két barátommal. Mindketten pekingiopera-színészek, és nem győzték dicsérni főszereplő kollégájuk egyik áriáját, mivel az „annyira nehéz, hogy csak bravúros technikájú énekesek tudják kiénekelni”. Paradox módon ezek a pekingi operák technikai szinten valóban innovatívak: készítőik óriási nyomás alatt voltak, hogy megnyerjék a legszélesebb közönséget a legtisztább forradalmi üzenethez. A nyugati zene elemeit is beépítették a pekingi opera hagyományos zenei mintázatába, a színpadon pedig át kellett menteniük a szükséges akrobatikus és táncelemeket a hagyományos jelmezek és kellékek nélkül.

A mintaoperák készítése jellemzően hosszú ideig tartott – az *Azálea-hegy* című darabot 1964-es bemutatója után 1973-ig kétszer is teljesen újraírták –, nem pusztán a fenti nehézségek miatt, hanem inkább azért, mert mindent az egyetlen elvárt értelmezés szolgálatába kellett állítaniuk.⁴⁵ Barbara Mittler ezt „szemantikai túlrögzítésnek” hívja, a mintaművek ugyanis „nem adnak teret a szabad interpretációnak, tagadják a szöveg határozatlanságát, és előírják, hogy »interpretációs közösségük« minden részletben egy és ugyanazon interpretációra jusson”.⁴⁶

42 Chen X., 2018.

43 Li S., 2011.

44 Lásd például: Ludden, 2013. 450.

45 Uo. 339–441.

46 Mittler, 2003. 74.

A mintaoperák ugyanakkor uniformizált tömegkultúrává is váltak, mivel a dallamokat és a színpadképeket a legkülönbözőbb médiumokban (könyv, képregény, poszterek stb.) tovább propagálták a legszélesebb közönség számára, amelynek nem is volt hozzáférése semmi máshoz. (A kulturális forradalom elején volt egy mondás, amely szerint „nyolcszázmillió ember néz nyolc darabot”). Tematikusan a darabok szinte kizárólag „a háborús élménnyel és emlékezettel” foglalkoztak, legitimitást adtak a forradalomnak, gyakorlatilag népszerű történetírásként működtek.⁴⁷ Kialakítottak egy sztereotipizált, de igen meghatározó Kína-képet és Kína-önképet: a mintaoperák maguk lettek a legitimált kulturális emlékezet, és ezzel alakították, miként látja Kína magát, miben találja meg különösségét.⁴⁸

A hierarchia, ami a kulturális forradalmat megelőzően a pekingi opera és a többi operafajta között már fennállt, az 1970-es évek végére így csak tovább erősödött. A „forradalmi modern pekingi opera” lett a forradalom hangja és látványa – nem csupán egy kommunista forradalomé, hanem egy sajátosan kínai forradalomé. Elmondható, hogy a pekingi opera segített sinizálni a forradalmat, és tette ezt össznemzeti léptékben. És mivel egyesítette magában a forradalmat és a nemzetet, egyértelműen dominanciát nyert az összes többi operafajta fölött. A kulturális forradalom után a helyi operafajták lassan magukhoz tértek, ezzel együtt a pekingi opera is újra kezdte játszani a hagyományos darabokat. Újonnan írott történelmi darabokból is egyre több született, és nem csupán a pekingi operában. A pekingi opera központi szerepe azonban megkérdőjelezhetetlen: továbbra is képviselője a nemzetnek és a nemzeti emlékezetnek – sőt, ezek aktív létrehozója is.

Mai irányok

A 2003-as „két ülészakon” (az Országos Népi Gyűlés és a Népi Politikai Tanácskozó Testület együttes ülésén) javaslatot nyújtottak be a pekingi opera bevezetésére a nemzeti tantervbe. 2008 februárjában az Oktatási Minisztérium közleményt adott ki „a pekingi opera bevezetése az általános és középiskolákba kísérleti projektjéről” tíz tartományban.⁴⁹ A projekt később „az egész országra ki lesz terjesztve”. A közleményt alig két hét múlva követte egy helyesbítés: „A pekingi opera bevezetése a tantervbe »javaslat«, nem »elvárás«.”⁵⁰

Kína történetében az utóbbi négy évtizedet az is meghatározta, hogy miként pozicionálja magát az ország a világban. Az ország gyors gazdasági fejlődése ellenére nemzetközi megítélése nem javult jelentősen, és a „puha erő” fogalma a Hu Csin-tao-korszak (Hu Jintao) elejére nagy népszerűségegre tett szert a pártvezetésben. A pekingi opera mint „nemzeti esszencia” az egyik legalkalmasabb eszköznek tűnt, hogy Kína nemzetképét közvetítse a külföld felé.

47 Chen, X., 2002. 77.

48 Uo. 74.

49 Oktatási Minisztérium Központi Hivatala, 2008.

50 Oktatási Minisztérium, 2008.

Írásom zárásaként hadd idézzem röviden Jü Kuj-cse (Yu Kuizhi) pekingiopera-színészt. Jü részt vett a Kínai Irodalmi és Művészeti Körök Szövetsége X. Kongresszusán 2016 novemberében, ahol meghallgatta Hszi Csin-ping (Xi Jinping) beszédét. Benyomásait a *Zsenmin Zsipao* weboldalán a KKP-híreknek szentelt oldal közölte.

„A kultúra sorsa összefonódik a nemzet sorsával, a kultúra erei a nemzet ereibe futnak bele. Főtitkár úr kiemelte, hogy minden művésznak meg kell tartania kreativitását, újítnak kell lennie, magasra tartania a nemzeti lelkület fáklyáját, megfűjnia a haladást éltető kürtöket, jobban reflektálnia az idők szavára, felmutatnia az emberek küzdelmét, erősítenie a nemzeti szellemet, nemes érzéseket közvetítő nagyszerű munkákon keresztül kell tanítania, és arra törekednie, hogy eljusson a kínai nemzet nagy megújulásának művészi csúcsaira.

Főtitkár úr szavai után úgy érzem, küldetésem és felelősségem van. Főtitkár úr aggódik a pekingi opera miatt, már sokszor látott pekingi operát. Buzdított bennünket, hogy a pekingi opera a nemzeti esszenciánk, el kell mondania Kína történetét a világnak.⁵¹ Hogy elérjük ezt a célt, nem elég, akármilyen fáradhatatlanul tárjuk fel a pekingi operát, arra is figyelünk kell, hogy erősítsük a megjelenését, kiterjesszük a hatását. A 2017-es Holdújév idején a kanadai nemzeti televízióban (...) lépek majd fel, hogy hirdessem Kína nagyszerű kultúráját, és megismertessem Kínát a világgal.”⁵²

A nemzet fogalma rendkívül hangsúlyos a szövegben, a képek a nemzetet az emberi testhez (ér) és a természetfeletti erőkhöz (sors) kötik. Töretlennek látszik a modernizációs narratíva, amely nemzeti megújulást ígér. Fontos szerep jut a pekingi operának is: harcolnia kell, alakítania Kína képét külföldön, hogy az előre-bogó országot befogadja a világ. Amikor a pekingi opera színésze fellép Kanadában, ott maga Kína áll a színpadon.

Összefoglalás

A fentiekben azt igyekeztem bemutatni, milyen szerep hárult a pekingi operára a kínai nemzetpolitikában. A 19. század közepétől kezdődően Kína folyamatosan küzd azzal, hogy miként fogalmazza meg magát nemzetként. Az 1978-as nyitást követően a kérdés még élesebben jelent meg,⁵³ a mai Hszi Csin-ping-i politika pedig tudatosan kapcsolja össze a nemzetet, a pártot és a modernizációt. Mivel a nemzet egyik legfőbb tartóeleme a kultúra, elkerülhetetlen volt, hogy az opera (ami Kínában gyakorlatilag a színház) beépüljön a politikába, mivel népszerűségéből adódóan a lehető legszélesebb rétegeket képes megszólítani.

Mondhatjuk, hogy a pekingi opera jókor volt jó helyen. Országos növekedése egybeesett a nemzetkérdés felmerülésével, majd legnagyobb sztárja, Mej Lan-fang külföldi sikerei hirtelen rálátást adtak arra, hogy mit lát a külföld „kínainak” – és ebből a külső nézőpontból formálták a kínai nemzetképet. 1949 után a kor-

51 Hszi Csin-ping 2014-től kezdődően rendszeresen használja ezt a kifejezést, elsősorban a médiára értve.

52 <http://theory.people.com.cn/n1/2017/0112/c83855-29018284.html> (letöltés: 2020. július 21.).

53 Lásd például: Gries, 2004.

mányzatiilag szervezett országos terjesztés összekapcsolta a pekingi operát a politikai központtal, majd a kulturális forradalom idején mindehhez új szempont társult a mintaoperák által, amelyek a forradalmat mint nemzeti tradíciót rögzítették a köztudatban. Az utóbbi négy évtizedben pedig már a kulturális diplomácia területén is egyre jobban felhasználják a pekingi operát. Ez az operafajta – eredetileg egy a sok közül – tehát rendkívül sokrétű módon vált eszközévé, sőt alakítójává a kínai nemzetképnek. Mindez nem kicsinyíti a művészek munkáját, nem csökkenti a művek élvezetét. A pekingi opera története és mai mozgástere azonban elválaszthatatlan a kínai nemzetpolitikától.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Chang

2009 Chang, Bi-Yu: Taiwanese Identity Shift and the Struggle for Cultural Hegemony in the 1990s. In: *Cultural Discourse in Taiwan*. Eds.: Cheng, Chin-Chuan et al. Kaohsiung, 2009. 30–51.

Chen P.

2000 Chen Peizhong: Ping „1949–1964: „Jingju de huangjin shidai”?” [Az „1949–1964: »A pekingi opera aranykora«?” kritikája]. In: *Shanghai xiju* [Sanghaji Színház], 2000. 6. sz. 34–37.

Chen X.

2018 Chen Xiaojuan: Difang juzhong yizhi jingju „yangbanxi” de ge’an yanjiu: Yuju „Hongdeng ji” changqiang fenxi [Területi opera „pekingi operásítása”. Esettanulmány a „Vörös lámpás” című honani operához]. In: *Yishu keji* [Művészet, Tudomány és Technika], 2018. 1. sz. 79–80.

Chen, X.

2002 Chen, Xiaomei: *Acting the Right Part: Political Theater and Popular Drama in Contemporary China*. Honolulu, 2002.

Chen Y.

2015 Chen, Ying: Xinjiang jingjutuan jishi [Az egykori Xinjiangi Pekingi Opera Társulat története]. In: *Xijuwang* [Színház], 2015. február 6. <http://www.xijucn.com/html/jingju/20150206/65763.html> (letöltés: 2020. július 26.).

Du

2011 Du Jianhua: Chuanju de wenhua jiazhi yu shengtai huanjing [A szecsuan opera kulturális értéke és ökológiai környezete]. In: *Sichuan xiju* [Szecsuan Színház], 6. (2011) 144. sz. 4–7.

Fei

2002 *Chinese Theories of Theater and Performance from Confucius to the Present*. Ed.: Fei, Faye Chunfang. Ann Arbor, 2002.

Goldstein

2007 Goldstein, Joshua: *Drama Kings: Players and Publics in the Re-creation of Peking Opera, 1870–1937*. Berkeley, 2007.

Gries

2004 Gries, Peter Hays: *China's New Nationalism: Pride, Politics and Diplomacy*. Berkeley, 2004.

Guy

1995 Guy, Nancy: Peking Opera as „National Opera” in Taiwan: What's in a Name? In: *Asian Theatre Journal*, 12. (1995) 1. sz. 85–103.

2019 Guy, Nancy: Peking Opera and Politics in Taiwan Revisited. In: *Taiwan Studies Revisited*. Eds.: Fell, Dafydd – Hsin-Huang, Michael Hsiao. London, 2019. 160–177. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429259937>.

Han

2005 Han Lili: Aierlan wenyi fuxing shiqi de huaju yu woguo „guoju yundong” [Az ír reneszánsz drámája és Kína „nemzeti színházi mozgalma”]. In: *Anqing shifan xueyuan xuebao* [Az Ankingi Tanárképző Főiskola Folyóirata], 24. (2005.) 1. sz. 34–37.

Huanhu

1967 Huanhu jingju geming de weida shengli [Üdvözöljük a pekingi opera forradalmának nagyszerű győzelmét]. In: *Renmin Ribao* [Népi Napilap], 1967. május 10.

Kim

2006 Kim, Suk-young: From Imperial Concubine to Model Maoist: The Photographic Metamorphosis of Mei Lanfang. In: *Theatre Research International*, 31. (2006) 1. sz. 37–53. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0307883305001896>.

King

2011 King, Richard: Typical People in Typical Circumstances. In: *Words and Their Stories: Essays on the Language of the Chinese Revolution*. Ed.: Wang, Ban. Leiden–Boston, 2011. 185–204.

Li, R.

2010 Li, Ruru: *The Soul of Beijing Opera: Theatrical Creativity and Continuity in the Changing World*. Hong Kong, 2010.

Li S.

2011 Li Song: Yangbanxi Shumu kaobian xinlun [Új megközelítés ahhoz, hány mintaopera volt]. In: *Zhongguo xiandai wenxue* [Modern Kínai Irodalom], Tajvan, 12. (2011) 153–166.

Liu M.

2008 Liu Mengxi: Guoxue yu „guocui” [Nemzeti tanulmányok és a „nemzeti esszencia”]. In: *Guoxue zixun* [Nemzeti Tanulmányok Tájékoztatója], 2008. június 6. 10. <http://news.guoxue.com/article.php?articleid=16453> (letöltés: 2020. július 26.).

Liu W.

2006 Liu Wenfeng: Xiqu de shengcun xianzhuang he yingdui cuoshi – „Quanguo juzhong jutuan xianzhuang diaocha” zongshu [Az operák életkörülményei és rájuk adott válaszaik – A „Felmérés az ország operatársulatainak helyzetéről” összjegyzése]. In: *Zhongguo xiju* [Kínai Színház], 2006. 1. sz.

Ludden

2013 Ludden, Yawen: *China's Musical Revolution: From Beijing Opera to Yangbanxi*. [PhD Thesis, School of Music, University of Kentucky.] Lexington, 2013. https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=music_etds (letöltés: 2020. július 26.).

Luo

2005 Luo, Suwen: Gender on Stage: Actresses in an Actors' World (1895–1930). In: *Gender in Motion: Divisions of Labor and Cultural Change in Late Imperial and Modern China*. Eds.: Goodman, Bryna – Larson, Wendy. Lanham, 2005. 75–96.

Mackerras

1972 Mackerras, Colin: *The Rise of the Peking Opera, 1770–1870: Social Aspects of the Theatre in Manchu China*. Oxford, 1972.

Mao

1954 Mao Ce-Tung: *Válogatott művei*. 4. köt. Bp., 1954.

Mittler

2003 Mittler, Barbara: Cultural Revolution Model Works and the Politics of Modernization in China: An Analysis of „Taking Tiger Mountain by Strategy”. In: *The World of Music*, 45. (2003) 2. sz. 53–81.

Oktatási Minisztérium

2008 Oktatási Minisztérium: *Jiaoyubu: Jingju jin ketang shi „tuiguang” bing fei „yaoqiu”* [Oktatási Minisztérium: A pekingi opera bevezetése a tantervbe „javaslat”, nem „elvárás”]. 2008. február. 26. http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_fbh/moe_2069/moe_2070/moe_2126/moe_1968/tnull_33093.html (letöltés: 2020. július 26.).

Oktatási Minisztérium Központi Hivatala

2008 Oktatási Minisztérium Központi Hivatala: *Jiaoyubu bangongting guanyu kaizhan jingju jin zhongxiaoxue ketang shidian gongzuo de tongzhi* [Az Oktatási Minisztérium közleménye a pekingi opera bevezetése az általános és középiskolákba kísérleti projektjéről]. 2008. február 13. http://www.moe.gov.cn/srcsite/A17/moe_794/moe_624/200802/t20080213_80578.html (letöltés: 2020. július 26.).

Qi-Zhou

2005 Qi Xiangyan – Zhou Shiyuan: Qi Yanming zai Wenhua bu [Qi Yanming a kulturális minisztériumban]. In: *Yan Huang Chunqiu* [Jen Huang Krónika], 2005. 2. sz.

Shi

2004 Shi Xusheng: *Xiandaihua yu jingdianhua: 20 shiji Zhongguo xiqu de wenhua xuanze* [Modernizálás és klasszicizálás. A 20. századi kínai opera kulturális választója]. In: *Xiju yishu* [A Színház Művészete], 2004. 3. sz. 25–35.

Sun

2000 Sun Huanying: 1949–1964: „Jingju de huangjin shidai”? [1949–1964: „A pekingi opera aranykora”?] In: *Xiju zhijia* [Színházmesterség], 2000. 1. sz. 28–29.

Tian

1959 Tian Han: Cong shoudu xinnian yanchu kan liangtiaotui zoulu [A fővárosi újévi előadás rámutatott: mindkét irányt tartanunk kell]. In: *Xijubao* [Színházi Lap], 1959. 1. sz.

Xu

2019 Xu Changsheng: *Huiyi Xizang Jingjutuan chengli yinianban de yanchu qingkuang* [Színjátszási körülmények a Tibeti Pekingi Opera Társulat másfél éves története alatt]. In: *Guocui Jingju* [Pekingi opera: a nemzeti esszencia], 2019. március 3. <http://www.guocuijingju.com/jjwz/html/?28095.html> (letöltés: 2020. július 23.).

Yang

2017 Wenhua bu fabu quanguo difang xiqu juzhong pucha chengguo [A kulturális minisztérium beszámolója a területi operák országos felmérésének eredményéről]. In: *Kulturális minisztérium honlapja*. Szerk.: Yang Qian. 2017. december 26. https://www.mct.gov.cn/whzx/whyw/201712/t20171226_830165.htm (letöltés: 2020. július 26.).

Zhao

2004 Zhao Zhizhong: „Manzu yu jingju” [„A mandzsuk és a jingju”]. In: *Manzu yanjiu* [A mandzsuk népi kutatása], 2004. 1. sz. 49–54.

Zhongguo

2000 *Zhongguo jingju shi* [A pekingi opera története]. III/1–2. köt. Szerk.: Sanghaji Művészettudományi Intézet és Pekingi Művészettudományi Intézet. Beijing, 2000.

Zhou E.

1951 Zhou Enlai: Zhengwuyuan guanyu xiqu gaige gongzuo de zhishi [Az Adminisztratív Tanács direktívája az operareform munkájáról (1951)]. In: *Xiju gongzuo wenxian ziliao huibian* [Színházi dokumentumok gyűjteményes kötete]. Szerk.: Hua Jia – Hai Feng. Changchun, 1984. I. köt. 24–26.

1959 Zhou Enlai: Guanyu wenhua yishu gongzuo liangtiaotui zoulu de wenti [Arról, hogy a kulturális és művészeti munkában mindkét irányt tartanunk kell (1959)]. In: *Xiju gongzuo wenxian ziliao huibian* [Színházi dokumentumok gyűjteményes kötete]. Szerk.: Hua Jia – Hai Feng. Changchun, 1984. I. köt. 335–338.

Zhou H.

2014 Zhou Hanping et al.: Liuzhu women de wenhua jiyin – guanyu tuidong quanguo xiqu juzhong chuancheng fazhan de diaoyan baogao [Tartsuk meg kulturális génjeinket – kutatási beszámoló a területi operák továbbadásának fejlesztéséről]. In: *Guangming Ribao* [Guangming Napilap], 2014. március 18. http://epaper.gmw.cn/gmrb/html/2014-03/18/nw.D110000gmrb_20140318_1-11.htm (letöltés: 2020. július 26.).

Zhou N.

2013 Zhou Ning: Xiandaihua yu minzuhua: xiju guannian de tantu huo mitu – 20 shiji Zhongguo xiju piping de jiben wenti zhi er [Modernizáció és nemzetiesítés: a színház sztrádái vagy tévútjai – a 20. századi kínai színházkritika két alapvető kérdése]. In: *Yiyuan* [Művészetek Kertje], 2013. 3. sz. 6–12.

Zhu

2018 *Zhongguo xiqu juzhong yanjiu* [A kínai operafajták]. Szerk.: Zhu Hengfu. Beijing, 2018.

ÁGOTA RÉVÉSZ

BEIJING OPERA AND NATION-BUILDING IN CHINA

The article discusses the role Beijing opera has acquired in the process of nation building in China. Starting from the mid-19th century, China has been struggling with the task to establish and articulate itself as a nation. As the concept of the nation is, in turn, strongly dependent on culture, it was inevitable for opera (i.e. “theatre” in China, the art form being able to address the widest audiences) to be drawn into the area of politics.

Beijing opera happened to be at the right place at the right time. It reached popularity in the urban centres as the idea of nation building was becoming prominent. The huge successes of the overseas tours of Mei Lanfang, its biggest star, offered an insight into what is perceived as “Chinese” by foreign audiences – and helped shape the national image of China. After 1949, the centrally organized dissemination of Beijing opera to every region of the country was meant to be a step towards national cultural unification. Beijing opera’s close relationship to the political centre was further strengthened by the “model operas”, which assisted greatly in defining the revolution as a national tradition. The past four decades have seen Beijing opera emerge as a means for cultural diplomacy. The history and current status of Beijing opera – one of the many operas of China – are inseparable from its political significance as a carrier and co-creator of Chinese national identity.

A Japán-ellenes háború emlékezete mint a hatalmi legitimáció forrása a Kínai Népköztársaságban

A kínai nemzeti identitás erősítésének máig egyik legfontosabb tartalmi eleme a japán megszállókkal szemben tizennégy éven át folytatott, súlyos áldozatokkal járó ellenállás és háború, valamint az agresszió felett aratott végső győzelem. E korszak az általános iskolától a felsőoktatásig meghatározó tananyag Kínában, megrázó élmény a kisdíjaknak, hallgatóknak. A történelmi emlékhelyek, múzeumok országszerte a háborús megemlékezések állandó színhelyei; a filmek, tévésorozatok, regények a hétköznapi történelmi emlékezet ébren tartói.

Kína megbocsátott – hangsúlyozza a hivatalos politika –, de nem felejt, mert nem teheti. A japánok ellen 1945-ben győzelemre vitt, nemzetközileg is sokszereplős harcban szerzett érdemeit a külvilág számára nem győzi hangsúlyozni, miközben az 1949 óta hatalmon lévő Kínai Kommunista Párt (KKP) számára legalább ennyire fontos a korszak történéseinek felhasználása odahaza a hazafiságra nevelésben, a nemzeti erő és méltóság megerősítésében, szükség esetén tömegek mozgósításában. Ezért is kezeli az emlékeket önbizalmat és büszkeséget tápláló öröklánként.

Az elmúlt évtizedekben példák sorozata bizonyította szemléletesen, hogy a kínai emberek szót kérnek és utcára mennek, ha úgy érzik: kísért a múlt. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy egy olyan országban, ahol a vonat végében nem azt firkálják filctollal a falra, hogy „Hajrá Fradi!”, hanem azt, hogy „Le a japánokkal!”, hogyan, milyen sikerrel és hatásfokkal dolgozik az új idők emlékezetgyára, és hogyan szolgálja a történelmi emlékezet, benne a múzeumok és a rendszeres hivatalos megemlékezések koncentrált ismeretterjesztése a KKP uralmát.

A háború borzalmai, az egység és a győzelem

Kelet-Ázsia és a világ feltörekvő nagyhatalma, a Kínai Népköztársaság (KNK) csakis úgy érkezhett el gazdasági erejének és kulturális befolyásának mai állapotához, hogy a KKP mindenkori vezetői tudták, hogy az építkezés, a felzárkózás legalap-

* Trebitsch Péter: újságíró, az MTI volt pekingi tudósítója, Feng Lijuan: a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete oktatója (1088 Budapest, Reviczky u. 4., feng.lijuan@kre.hu).

vetőbb feltétele a társadalmi stabilitás. Ennek legfőbb garanciája pedig a folyamatosan változó belső és külső körülmények között az alaptörvénybe foglalt egypárti hatalom fenntartása.

Japán a kínai történelemben játszott szerepével végső soron nemcsak a KKP hatalomra jutását segítette elő, de a hatalom mindig hasznos eszközének bizonyuló modern kínai nacionalizmus kialakulását is.¹ A japán imperializmus és agresszió meghatározó módon felerősítette a kínai nemzeti öntudatot és hatott a nemzeti identitásra, mivel az egység szükségével integrálta a kínai embereket. Csu Csienzsung (Zhu Jianrong) történész szerint végső soron az első világháború idején Kínának átnyújtott japán követelések váltották ki a függetlenség melletti kiállást számonkérő – 1919-ben indított – kínai május negyedike mozgalmat.² Santung (Shandong) tartományt ugyanis a korábbi japán igénynek megfelelően az első világháborút lezáró versailles-i szerződés tárgyalásain Japánnak ítélték. A hatalom gyengeségét, az érdekérvényesítés kudarcát látva, a történetek haragra gerjesztették az egyetemistákat, és a Santungot visszakövetelő diáktüntetésekkel elindult a mozgalom. A tömegek a konfuciánus értékekben való csalódottság kifejezése mellett az imperialista Nyugattól való elfordulást hirdették. Az új közhangulatnak meghatározó szerepe volt a KKP 1921-ben történt megalakulásában, a mozgalom összességében pedig fontos mérföldköve a kínai nacionalizmus erősödésének.

Az 1920-as évek antiimperialista tüntetéseinek fő célpontja – más nyugati államok mellett – elsősorban Japán volt. A szigetország legmeghatározóbb hozzájárulása a kínai nacionalizmus felerősödéséhez mégis Mandzsúria 1931. évi megszállása és az 1937-ben kezdődött második japán–kínai háború, amelyek a kínai átlagemberben is felébresztették az egyébként területileg, etnikailag és ideológiai-lag is mélyen megosztott Kína egyesítésének a vágyát. Amint azt Csu megállapítja, annak ellenére, hogy a nyugati nagyhatalmak Kínát engedményekre, nemzeti szuverenitásának és területi integritásának feladására kényszerítve súlyos károkat okoztak az országban, vagy például a cári orosz hadsereg a 19. század végén kegyetlen vérengzések sorát követte el az északkeleti ország részben, a döntő tényező a modern kínai nacionalizmus megszületésében a japán imperialista terjeszkedés és Kína későbbi megszállása volt.³

A Japán elleni küzdelem 1937 elején a kínai nemzeti egységet is elhozta. A Kínai Köztársaságot kormányzó Kuomintang (Guomindang, Nemzeti Párt – KMT), Csang Kaj-sek (Jiang Jieshi) vezetésével, és a kommunisták Mao Ce-tunggal (Mao Zedong) az élükön 1927 óta vívták háborújukat. Csang a kommunistákat nagyobb veszélynek tartotta, mint a japán megszállókat, ám a polgárháború tizedik évében, 1936 decemberében az úgynevezett „hsziani incidenst” követően arra

1 Zhu, 2008. 180–189.

2 1915-ben Japán az antant oldalán visszafoglalta a németektől a santungi Csingtao várost, majd „huszon-egy követelés” néven további területek átadására kényszerítette (Mandzsúriában és Santungban) az első világháborúban akkor hadviselő félként még nem részt vevő Kínát.

3 Zhu, 2009. 181.

kényszerült, hogy velük együtt próbálják meg kiűzni a japán betolakodókat.⁴ Csangnak akkor nem volt más választása, mint összefogni a kommunistákkal. Abban, hogy a nemzeti egységfront létrejött, sokat nyomott a latban Sztálin üzenete, amelyben azt ígérte Csangnak, hogy a Szovjetunió támogatni fogja a Japán-ellenes harcot.⁵

Amikor 1937. július 7-ének éjszakáján Peking Fengtaj (Fengtai) kerületében a Lukou hídnál (Lugou híd, Marco Polo híd) egy provokatív akció keretében Japán ürügyet teremtett a Kína elleni újabb háborúra, a KKP Központi Bizottsága már az incidens másnapján kiáltványt tett közzé, amelyben kijelentette: „Az egész nemzet ellenálló háborúja az egyetlen kivezető út!” Felhívta az ország népét és a fegyveres erőket az egységre, egyúttal a japán agresszióval szembeni ellenállás „szilárd Nagy Falát” jelentő egységfront létrehozására.⁶ Bár az ellenálló háborúban azután a KMT csapatai és a KKP egységei lényegében külön-külön vették fel a harcot a megszállókkal, az úgynevezett „második egységfront” működött, egészen 1941-ig.

Japán 1945-ös kapitulációja, illetve a második japán–kínai háború befejezése után 1945 augusztusa és októbere között a KMT és a KKP között tárgyalások kezdődtek Csungkingban (Chongqing). Kezdetben még Csang Kaj-sek és Mao Ce-tung is leült egymással egy vacsorára. A 43 napos tárgyalássorozat végeredményeként a KKP elismerte a Kuomintangot legitim kormányzó erőként, a KMT pedig a kommunista pártot legitim ellenzékként, és mindkét hadsereget Csang parancsnoksága alá rendelték. Céljuk az volt, hogy koalícióra lépjenek, és ezzel megelőzzenek egy újabb polgárháborút. 1945 novemberére azonban mindkét fél számára világossá vált, hogy a polgárháború folytatása elkerülhetetlen. Csaknem négy éven át tartó harc következett, amelynek végén a vesztes Csang Kaj-sek és a Kínai Köztársaság kormánya Tajvan (Taiwan) szigetére menekült, Mao Ce-tung pedig 1949. október 1-jén a Tienanmen (Tiananmen) kapubástyájáról kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot. Japán legyőzését a KKP – a Kuomintang szerepét háttérbe szorítva, vagy évtizedekig inkább elhallgatva, a sajátját pedig általánosságban túlhangsúlyozva – hatékony eszközként használta és használja a mai napig a párt vezető szerepének legitimálására.

Japán segítő keze, fátyol a múlton

A nacionalista érzelmek felkorbácsolása Kínában az 1980-as évek végéig nem volt jellemző. A nacionalizmus előtérbe kerülése az 1989-es események nyomán a gazdasági fejlődés, modernizáció terén magára hagyatott KNK kiszolgáltatottságával hozható összefüggésbe egy olyan nemzetközi viszonyrendszerben, amelyben Peking sem a Nyugatra, sem Moszkvára nem támaszkodhatott.⁷ A kínai vezetés érdekei

4 1936. december 12-én a KMT két lázadó tábornoka elrabolta Csang Kaj-seket, és arra kényszerítették, hogy kössön fegyverszünetet a kommunistákkal.

5 Tsang, 2015.

6 *Introduction*, 2009. 126.

7 Kína nemzetközi helyzetéről és az 1989-es diáklázadások leverésének hatásáról a kínai külpolitikára lásd: Harding, 1990.

tehát különösen a Teng Hsziao-pinghez (Deng Xiaoping) köthető korszakban azt kívánták, hogy az iparilag fejlett Japánnal egyfajta konszolidált együttműködést folytasson. A „nagy proletár kulturális forradalom” (1966–1976) utáni lassú, de tudatos nyitás ráébresztette a kínaiakat elmaradottságukra, s ebben a frusztrált és dühös állapotban a politika nem látta helyesnek az akkor még közelmúlt történelmi sebeit feltépni, Japán-ellenes indulatokat gerjeszteni. 1972-ben a két kelet-ázsiai szomszéd elérkezett a kapcsolatok normalizálásának idejéhez.

A diplomáciai kapcsolatfelvétel előkészületeinek utolsó fázisáról elsősorban japán dokumentumok állnak rendelkezésre, amelyeket kutatva Kanda Jutaka (Kanda Yutaka) arra a következtetésre jutott, hogy Tanaka Kakuei (Tanaka Kakuei) miniszterelnök kínai partnerével, Csou En-lajjal (Zhou Enlai) tárgyalva többször is kifejezésre juttatta: odahaza nehezen tudja meggyőzni a Liberális Demokrata Párton belüli KNK-ellenes, Tajvan-párti lobbistákat arról, hogy fogadják el a diplomáciai kapcsolat felvételét Pekinggel.⁸ (A Reuters hírügynökség jelentése szerint Tajvanon „hátba szúrásként” értékelték Tokió szakítását a Kínai Köztársasággal, s annak minden következményéért a japán vezetést tették felelőssé.)⁹ Japán külügyi feljegyzések szerint a japán fél bízott abban, hogy a diplomáciai kapcsolatfelvétellel, illetve az ez alkalommal kiadott közös nyilatkozattal a kétoldalú viszonyt zavaró történelmi kérdések, köztük a háborús korszak sérelmei miatti viták lezárhatók lesznek. A japán kormány ugyanis érezte, a múlt súlyos terhei potenciális problémaforrást jelentenek. Kanda megállapítja: a japán vezetőknek utólag be kellett látniuk, hogy túlértékelték a közös nyilatkozatot mint a diplomácia jogi dokumentumát, s nem mérték fel kellőképpen a japán–kínai kapcsolatok erkölcsi, érzelmi elemeinek súlyát.¹⁰

A hangulatot jól illusztrálja, hogy Tanaka 1972-es pekingi pohárköszöntőjében kifejezte: mélyen megatódott a baráti hangvételtől, amely megbeszéléseit jellemezte Csou En-lajjal és egyórás találkozásánál Mao Ce-tunggal. Az akkor 79 éves Mao úgy fogalmazott: „a harc után az emberek barátságosabbá válnak egymással”, ezzel is jelezve: áldását adta a kétoldalú megállapodásra.¹¹

Az 1970-es évek második felében gyakoriak voltak a kölcsönös látogatások Kína és Japán legfelső vezetői között. Teng Hsziao-ping 1978-ban járt Japánban. A kínai reform és nyitás atyja Tokióban kifejezte országa érdeklődését a japán technológia iránt és igényét japán hitelekre. Az út során azt is megjegyezte, azért ment Japánba, hogy megtalálja a „titkos csodagyógyszert”, vagyis hogy miként lehet modernizálni a gazdaságot.¹² Teng útja után egy évvel Ōhira Maszajosi (Ōhira Masayoshi) japán miniszterelnök volt Peking vendége, és ez alkalommal hivatalosan is beleegyezett a kormány által nyújtott fejlesztési segély folyósításának megkezdésé-

8 Kanda, 2017.

9 China and Japan agree to resume diplomatic ties. In: *The New York Times*, 1972. szeptember 29. <https://www.nytimes.com/1972/09/29/archives/china-and-japan-agree-to-resume-diplomatic-ties-premiers-sign.html>. Az összes internetes hivatkozás utolsó letöltése: 2020. szeptember 29.

10 Kanda, 2017.

11 China and Japan agree to resume diplomatic ties. In: *The New York Times*, 1972. szeptember 29. <https://www.nytimes.com/1972/09/29/archives/china-and-japan-agree-to-resume-diplomatic-ties-premiers-sign.html>. Tanaka pekingi látogatásáról lásd: Vogel, 2019. 327–333.

12 Teng Japánban tett látogatásáról lásd: Vogel, 2019. 337–343.

be. 1982 nyarán Csao Ce-jang kínai miniszterelnök Tokió vendégeként a kínai-japán kapcsolatok elmélyítését szorgalmazta, és további nagy összegű hiteleket kért a japán kormánytól.¹³

Nem sokkal Csao hazatérte után olyan hírek láttak napvilágot, amelyek szerint a japán történelemkönyvekben tartalmi változtatásokat akarnak végrehajtani. Peking a részletek ismeretében ezt történelemhamisításnak minősítette, s hivatalosan is tiltakozott. A bírálatok célpontjai azonban „egyes militaristák” voltak.

1983 végén, tehát a két ország közötti viszonylag békés és kiegyensúlyozott időszakban Teng Hsziao-ping utasítást adott egy új emlékhely megépítésére Nankingban (Nanjing), ahol az 1937-es tömegmészárlás áldozatainak terveztek emléket állítani. Nankingban 1937. december közepétől 1938 februárjáig folyt a rombolás, a gyűjtogatás és az öldöklés. A japán katonák fegyvertelen kínai katonák és civilek, nők és gyerekek tömegével végeztek kegyetlen módon. Kínában széles körben ismert, hogy a megszállók a kivégzéseket helyenként egymással vetélkedve hajtották végre, kínaiak ezreit fejezték le, szúrták le bajonettel. Sokakat élve temettek el, kibeleztek, másokat benzinnel lelocsoltak és felgyújtottak. Nők tízezreit kínozták, erőszakolták és ölték meg.¹⁴ A háború utáni tokiói perben született ítéletekben a nankingi rémtettek között mintegy 200 ezer ember meggyilkolását tartották bizonyítottnak, de ezek között nem szerepeltek azok, akiknek holttestét elégették vagy a folyókba dobták. Utóbbiak számát 150 ezerre tették.¹⁵ Ebből adódik össze a mészárlás áldozatainak gyakran emlegetett, több mint 300 ezres száma.

A múzeumot 1985-ben ugyanazon a napon (a háború befejezésének 40. évfordulóján) nyitották meg, amikor Tokióban Nakaszone Jaszuhiro (Nakasone Yasuhiro) a háború utáni japán kormányfők közül elsőként hivatalos minőségében kabinetje tizennyolc miniszterének társaságában a második világháború több elítélt háborús főbűnösének is emléket állító Jaszukuni-szentélybe látogatott. Nakaszone látogatásának hírét kezdetben nem fűjték fel, de napokon belül a kínai álláspont határozottan elutasítónak vált.¹⁶ A KKP egyértelművé tette: mélyen ellenzi az effajta szimbolikus aktusokat. Az ezt követő hasonló eseményekre Peking már azonnal és sokkal hevesebben reagált.

Múzeumot kap a japán agresszió elleni háború

1987. július 7-én, a japán–kínai háború kitörésének 50. évfordulóján Pekingben, a Marco Polo híd közelében megnyílt *A kínai nép japán agresszióval szembeni ellenálló háborújának múzeuma*. A KKP vezetésének rendelkezésére álló politikai tőke, akár a belpolitikai fejleményeket nézzük, akár a vezérszemélyiségeket, erre az idő-

13 Uo. 346–349. A japán–kínai kapcsolatok rendezéséről lásd: Garver, 2016. 450–460.

14 Hua-ling-Zhang, 2010. 35–62.

15 Denis and Peggy Warner: The Vicious Orgy of Nanking: Still Vivid After 60 Years. In: *The New York Times*, 1997. december 12. <https://www.nytimes.com/1997/12/12/opinion/IHT-the-vicious-orgy-of-nankings-till-vivid-after-60-years.html>.

16 Saito, 2017. 65–66.

1. kép.
Egy látogató Pekingben
a Nagy Győzelem című
állandó kiállítás
címfalánál



szakra szinte teljesen kifogyott. A leghitelesebbnek tartott példakép és jelkép, Mao Ce-tung munkásságának és szerepének megítélését kikezdte a kulturális forradalom, a pragmatikus reformer Teng Hsziao-ping pedig nem volt a karizmatikus Maóhoz mérhető. Logikusnak tűnt tehát, hogy az új egységhez szükséges kohéziót a párt vezetése a még hatalomra kerülése előtti tragikus történelmi korszak felidézésével teremtheti meg.¹⁷

A Peking városszéli Vanping (Wanping) kerületben található, röviden Az *Ellenállás Háborújának Múzeuma* néven ismert épület harmincezer négyzetméteren terül el (1–2. kép). Az első tíz évében több mint hétmillió látogatót fogadott. Állandó kiállítását négy fő részre osztották: az első, fő csarnokban a japán megszállás (1931–1945) kronológiai összefoglalójával ismerkedhet a látogató, a japán hadsereg által elkövetett atrocitások csarnokában statisztikák, leírások és fényképek dokumentálják a háborús történéseket, a népi háború csarnokában a KKP által vezetett gerillaháborút mutatják be, az ellenálló háború mártírjainak csarnokában pedig egy emlékmű található. 1997. július 7-én fejeződött be a múzeum bővítésének második szakasza, amit Csiang Cö-min (Jiang Zemin) pártfőtitkár, államelnök saját kézírásával üdvözölt.¹⁸

2005. július 7-én nagyszabású kiállítással emlékeztek meg „a kínai népnek a Japán elleni háborúban és a világ antifasiszta háborújában aratott nagy győzelmeiről”.¹⁹ Az alkalomra kiadott, kiállítást bemutató könyv többek között azt is részletesen leírja, hogy az előtérben szereplő hatalmas dombormű „azon kínaiak által épített dicső történelmet szimbolizálja, akik húsukból és vérükből építettek Nagy Falat az 1931 szeptembere és 1945 augusztusa közötti 14 évben, a japán imperializmus elleni háborúban a nemzeti függetlenségért és felszabadulásért, a világbékéért és

17 Mitter, 2000. 280.

18 Kínában hagyomány, hogy az ország első számú vezetője kalligráfiával tisztel meg ünnepélyes alkalmakat, ami azt jelenti, hogy kézírását maradandó módon megörökítik. Csiang különösen kedvelte ezt a műfajt, és az országban sok helyütt otthagya keze nyomát.

19 *Introduction*, 2009.



2. kép.
Kínai érdeklődő
a nankingi mészárlást
illusztráló
korabeli fotók előtt

fejlődésért”.²⁰ Az előcsarnok két oldalán négy kínai vezető, Mao Ce-tung, Teng Hsziao-ping, Csiang Cö-min és Hu Csin-tao (Hu Jintao) kőbe vésett felirata olvasható. Az akkor regnáló vezetőnek, Hu Csin-taónak a 60. évfordulóra írt üzenete a következőképpen szól: „Tartsd emlékezetedben a történelmet, sose felejtsd a múltat, becsüld meg a békét és alkossd a jövőt!”

Kirk A. Denton amerikai Kína-kutató három – a Mao-korszak után épült – történelmi múzeum kiállítási anyagát elemezve megállapítja, hogy ezek új formában, a kegyetlenség és a horror plasztikus bemutatásával, dokumentumokkal, eredeti tárgyakkal, fényképekkel, modern audiovizuális eszközök felhasználásával tálalják a japán imperializmus második világháborús bűneit. Üzenetüket tekintve lassú fordulatot fejeznek ki a Kínában korábban uralkodó, osztályharcot hangsúlyozó történelmi emlékezetben, és bizonyos fokig termékei a KNK-ban erősödő – különösen a Japán-ellenes – nacionalizmusnak.²¹ A három múzeum: Az Ellenállás Háborújának Múzeuma Pekingben, a nankingi vérengzés áldozatainak emlékhelye Nankingban és a japán császári hadsereg 731-es egysége által elkövetett bűncselekmények bizonyítékait bemutató kiállítóhely az északkelet-kínai Harpinban (Harbin). E múzeumok – fogalmaz Denton – tüzelik a nacionalista érzelmeket, és a múlt hazafias dühvel kifejezett traumáját egy ellenség irányába terelik. Összekötik a kínai nép által elveszített területeket és a fizikai szenvedést.²²

A nankingi emlékhelyet 1985-ben a város délnyugati negyedében, egy tömegsír felett létesítették. Az első olyan múzeum volt a szárazföldi Kínában, amely a második világháború eseményeire emlékeztetett (3. kép). 1994–1995-ben és 2005–2007-ben kibővítették, majd a tömegmészárlás kezdetének 70. évfordulóján újra megnyitották a nagyközönség előtt. Az emlékhely hetvennégyezer négyzetméteren terül el. Több mint százötvenezer tárgy látható a múzeumban (dokumen-

²⁰ Uo. 106.

²¹ Denton, 2014.

²² Uo. 137.

3. kép.
Anyja után síró gyermek.
Szobor
a nankingi múzeumban



tumok, kulturális emlékek). Az emlékhely része a helyben feltárt, tízezer áldozat földi maradványait tartalmazó tömegsír.²³

Harpinban, az egykori titkos rendeltetésű gigantikus japán katonai telepen bolhatenyészeteket tartottak, bubópestis-baktériumok előállítására alkalmas technológiákat alkalmaztak, konténerekben vegyi és biológiai anyagokat tároltak. A kutatók kísérleteik nagy részét élő emberekön végezték. Nem ritkán altatás, érzéstelenítés nélkül operáltak, boncoltak. A feljegyzések szerint főztek, centrifugáltak és mélyhűtöttek is embereket, de volt, hogy transzfúzióval lovak vagy más állatok vérért juttatták áldozataikba. Több ezer ember pusztult el itt, köztük kínai, szovjet, mongol és koreai civilek, valamint nyugati hadifoglyok.²⁴ Miután a Szovjetunió 1945-ben hadat üzent Japánnak, majd elfoglalta Harpint, a visszavonuló japán hadsereg tokiói parancsra felrobbantotta az 1933-ban létrehozott, a biológiai és vegyi hadviselés szolgálatába állított mandzsúriai 731-es egység épületeit, megsemmisítették a berendezéseit, elégették az iratait, legyilkolták a még élő kísérleti alanyokat, embereket és állatokat, minden nyomot eltüntettek. A területen 150 épület állt, és körülbelül háromezren éltek bennük, köztük 300–500 orvos, kutató. Az ott dolgozók többsége vonaton és külön-repülőgépekkel visszatért Japánba, a személyzet kis része a Vörös Hadsereg fogságába esett.

E tanulmány szerzői többször is jártak Az Ellenállás Háborújának Múzeumában, és együtt felkeresték a 731-es egység harpini épületének romjai között helyet kapott kiállítást (4. kép). Meggyőződéssel állítható, hogy valamennyi helyszínen a tárgyi illusztrációk mellett a berendezés, az alkalmazott technika, a fények, a kiállítás dramaturgiája olyan hatást fejt ki a látogatóra, aki érti, amit lát, hogy amit kap, az szinte befogadhatatlan. A lefejezéseket, a bajonettel végrehajtott gyilkosságokat, az élve temetést, a tömegsírokat, az égési sérült vagy megcsonkított embereket megmutató kinagyított korabeli fekete-fehér fotográfiák, a háború helyszíneinek

²³ Uo. 139–143.

²⁴ Lásd például: Gold, 1997; Felton, 2012.



4. kép.
Épületrom a japán
császári hadsereg
biológiai és kémiai
kísérleteket folytató
731-es egységének
egykori telepén

térképei az áldozatok számaival, az egyes háborús történések közel életnagyságban megmintázott jelenetei, a monitoron feltűnő – újra és újra ismétlődő – diák, illetve dokumentum- vagy játékfilmrészletek a hangos narrációval mind-mind hatásfokozó elemei az egyébként is lehangoló tárlatoknak. Csak egy ilyen tömény, koncentrált információk megemésztésére indító környezetben érthető meg a készítés az ilyen fokú borzalom tagadására. Amikor az ember nem akar hinni a szemének, nem tudja elfogadni a látottakat, a tényeket, fizikai rosszullét környékezi és ösztönösen hárít.

Erősödő hazafias nevelés mellett még takarékon a Japán-ellenesség

Az 1980-as évek végére kialakuló társadalmi elégedetlenség, a csalódottság a kommunista ideológiában, s mindezek következményeként az 1989-es Tienanmen téri diáklázadások, majd azok erőszakos leverése, ennek nemzetközi visszhangja már sokkal inkább arra indították az akkori pártvezetést Csiang Cö-min főtítkárral az élén, hogy felerősítse a történelmi emlékezetbe gyökereztetett nacionalizmust és a kommunista párt örökségének előtérbe tolásával a patriotizmust.²⁵ Az oktatásban nagyobb hangsúlyt kapott a hazafias nevelés. A gazdasági reformoknak köszönhetően megerősödőben lévő középosztály tekintélyt, elismerést követelt az országnak, halatni akarta a szavát. A gyerekek mindeközben úgy nőttek fel, hogy az iskolákban a történelmi leckékkel a japán imperialisták kegyetlenségeit részletezve a japánok elleni gyűlölet érzését ültették el bennük. A nemzetközi események miatt azonban az 1990-es években a politika és a közvélemény inkább az Egyesült Államokat támadta.

1989 után Japán elsőként nyitott a Nyugat által szankciókkal fenyegetett Kína irányába. Alig több mint egy évvel később újraindították hitelszerződéseiket, s

25 Zhao, 1998. 287–302. A nacionalizmus és patriotizmus kérdéséről magyarul lásd: Vámos, 2005. 213–234.

kezdettől azt hirdették, hogy ellenzik a Nyugat szándékát Kína elszigetelésére.²⁶ Ebben a helyzetben a kínai vezetés takarékon tartotta, vagy éppen megtiltotta a Japán-ellenesség megnyilvánulásait. Az 1988 augusztusában, Noburu Takesita (Noburu Takeshita) kormányfő pekingi látogatása alkalmával aláírt beruházásvédelmi egyezmény folyamánként 1990-ben mindkét országban beruházásösztönző szervezetet hoztak létre. Japán támogatta Kína tagságát az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködésben (APEC) és közreműködött felvételében 1991-ben.²⁷ Ezek az évek sem múltak el kisebb-nagyobb diplomáciai összeütközések nélkül, de mindkét oldalon fontosnak ítélték a gazdasági kapcsolatokat, a japán beruházások bővülését.

Amikor japán politikusok újra és újra felkeresték a Jaszukuni-szentélyt, vagy nyilvános megszólalásaikban a nankingi vérengzést a kínaiak kitalációjának nevezték, Pekingben hivatalosan mindig tiltakoztak, a kínai közvéleményt pedig igyekeztek a barátság és együttműködés ígéretes trendjével leszerelni. Gilbert Rozman amerikai szociológus szerint az 1989-től 1993-ig terjedő időszakban a japán oldalt terheli nagyobb felelősség azért, mert nem tudta a kínaiak bizalmatlanságát megfelelően kezelni. Úgy véli azonban: azért viszont, hogy aztán, 1994 és 1998 között a Japánról alkotott kép nagyon „besötétedett”, elsősorban a nacionalista érzelmek felkorbácsolásával operáló kínai vezetés a felelős. Hozzáteszi, a kínai vezetés kísérlete 1999 és 2001 között arra, hogy visszafogja az indulatokat, nem volt sikeres, mert egyrészt a hazai közvélemény körében már túlságosan intenzívvé vált a Japán-ellenesség, másrészt a „túloldalon” a japán vezetés és közvélemény sem volt vevő a közeledésre.²⁸

Közeleg a mélypont, utcára hív az sms, beszáll az internet

A második világháború után Kelet-Ázsiában nem volt nehéz megjövendölni, hogy az államközi kapcsolatokban nyoma marad a múltnak, és tízmilliók erőszakos halála hosszú évtizedekre árnyékot vethet az országok és polgáraik viszonyára. Hogy ennek mértéke mekkora lesz és mitől függ majd, nehezen volt előre megjósolható. Kína és Japán vonatkozásában leginkább az volt a meghatározó, hogy konfliktushelyzetek egyrészt akkor keletkeztek, ha gazdasági érdekek sérültek, vagy ha főleg a japán belpolitikai változások nyomán Kínában úgy ítélték meg, hogy a szigetországban a kínaiak által megszenvedett múlt, a kitörölhetetlen történelmi örökség meghamisítására, relativizálására, elhallgatására, az úgynevezett militarista szellem újraélesztésére történik kísérlet.

A pekingi vezetés tudta, hogy a fejlődéshez békés környezetre van szüksége, s azt is, hogy az óriás lépésekhez a hazai muníció elégtelen. Az ország talpra állításához, éledező piacterének építéséhez Japánban partnerre találtak. A tokiói kor-

26 Japan has granted \$35 million to China. In: *Los Angeles Times*, 1989. december 25. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-12-25-fi-873-story.html>.

27 Burns, 2000.

28 Rozman, 2002. 95–129.

mánynak azonban komplex stratégiát kellett követnie annak érdekében, hogy miközben választóinak piacot szerez, adott esetben hazai piacát meg is védje.

2001-ben Japán éppen a piacvédelemre hivatkozva vezetett be ideiglenes kereskedelmi korlátozásokat három kínai agrártermékre. Erre válaszul a pekingi kormány idegesen reagált, és sértődöttségét kifejezve több más válaszintézkedés mellett a felére csökkentette a japán autók importját.²⁹ A konfliktus kilenc hónapon át tartott, míg miniszteri szintű egyezményrel végül megállapodtak abban, hogy a tokiói kormány nem alkalmaz kereskedelmi szankciókat a szóban forgó kínai agrártermékek esetében.³⁰ 2003 júliusában egy úgynevezett hazafias internetes portál, a *china918.cn* – immár a kínai piac védelmében – újszerű, internetes aláírásgyűjtést kezdeményezett a japán vállalatok kizárására és a hazaiak bevonására a nagy értékű Sanghaj–Peking (Shanghai–Beijing) gyorsvasúti beruházásban.³¹ E rendkívül sikeresnek és hatékornak bizonyult forma próbájával az úgynevezett kibernetizmus új fejezetét nyitották meg; tíz nap alatt több mint 100 ezer támogatót szereztek, a petíciót pedig hivatalosan is benyújtották a projektért felelős vasútiügyi minisztériumnak.³²

2003 augusztusában az északkelet-kínai Heilungcsiang (Heilongjiang) tartományban azért vonultak utcára az emberek, mert súlyos szenvedések közepette meghalt egy harmincegy éves férfi egy építkezésen talált, ócskavasként eladott fémhenger szétszerelése közben. A japán hadsereg által hátrahagyott vegyi fegyverből elszabadult mustárgáz testének 95 százalékát megégette. A család jóvátételt követelt a japán kormánytól.³³ A kínai külügyminiszter-helyettes az eset után hivatalába kérte a japán nagykövetet, és tiltakozását fejezte ki.³⁴ Vang Ji (Wang Yi) hangsúlyozta, hogy a kínai emberek érzéseit és méltóságát meg kell védeni, országa nem engedheti meg, hogy hasonló tragédia ismét megtörténjen. Úgy fogalmazott, a kínai fél határozottan követeli a japán kormánytól, hogy maradéktalanul hajtsa végre az 1997-ben hatályba lépett nemzetközi vegyifegyver-tilalmi egyezményt (Chemical Weapons Convention – CWC) és a többi kapcsolódó kétoldalú megállapodást, továbbá felelős hozzáállással tisztítsa meg a maradék vegyi fegyverektől a kínai területeket. Japán hivatalos becslések szerint az annak idején visszavonuló hadsereg mintegy 700 ezer vegyi fegyvert hagyott a kínai szárazföldön, míg Kína e számot kétfélmillió körülire teszi. A japán sajtó arról is beszámolt, hogy a kínai kor-

29 China–Japan trade war worsens. In: CNN, 2001. június 5. <https://edition.cnn.com/2001/BUSINESS/asia/06/05/china.tradewar/index.html>.

30 China–Japan End Trade Dispute. In: *Voice of Amerika*, 2001. október 27. <https://www.voanews.com/archive/china-japan-end-trade-dispute-2001-12-21>.

31 A *china918.cn* a „hazát szeretők weboldala” (aj kuo vang). Magánszemélyek által 2000-ben Sanghajban alapított nonprofit honlap, amely azért jött létre, hogy ne merüljön feledésbe a nemzeti megaláztatás, a történelem, és meghirdetett célja, hogy utakat keressen az ország megerősödéséhez. Feladatának tekinti a Japán-ellenes háborúval kapcsolatos dokumentumok gyűjtését és közzétételét.

32 Beijing–Shanghai Rail Project Bidding War. In: *China Internet Information Center*, 2003. augusztus 7. <http://www.china.org.cn/english/MATERIAL/71858.htm>.

33 Wu Nanlan: Last Days of Recent Mustard Gas Victim Li Guizhen. In: *China Internet Information Center*, 2003. szeptember 3. <http://www.china.org.cn/english/2003/Sep/74172.htm>.

34 China Protests over Death of Mustard Gas Victim. In: *China Internet Information Center*, 2003. augusztus 23. <http://www.china.org.cn/english/2003/Aug/73091.htm>.

mány szerint 1945 után a Kínában maradt japán vegyi fegyverek több mint kétezer ember sebesülését vagy halálát okozták.³⁵

Kínai aktivisták hét weblapon összesen 1,12 millió aláírást gyűjtöttek egy hónapon belül azzal a követeléssel, hogy Japán kérjen bocsánatot azoktól az áldozatoktól, akiket a második világháborúból visszamaradt vegyi fegyverekkel mérgezték meg, és fizessen nekik kártérítést. Az ezt tartalmazó levelet az északkelet-kínai megszállást elindító, úgynevezett mukdeni incidens 72. évfordulóján adták át a japán nagykövetségnek a kínai fővárosban.³⁶ A hivatalos reakciók elmaradásából, illetve abból, hogy az állami média nem jelentette az eseményt, arra lehetett következtetni, hogy a pekingi vezetés nem akarta fokozni a feszültséget Japánnal. Ennek okát Vu Csia-hsziang (Wu Jiaxiang), a BBC által akkor megszólaltatott szakértő abban látta, hogy „Japán nagy tengeren túli piac Kína számára, és fontos forrása a beruházásoknak és a (fejlett) technológiának”.³⁷

A kínai közvélemény azonban nem mérlegelt ennyire körültekintően. Amikor 2003 szeptemberében fény derült arra, hogy 380 japán turista 500 kínai örömlányt fogadott fel egy kétszer egynapos orgiára a délkelet-kínai Csuha (Zhuhai) üdülőközpontban, s ezt felkapták az interneten, ismét elszabadultak az indulatok. Az eset pillanatok alatt „a nemzeti megaláztatás botrányos cselekménye” minősítést kapta.³⁸ Sokan ráadásul szándékosságot sejtettek abban, hogy az ízléstelen partit a mukdeni incidens 72. évfordulójának napjaiban követték el. A kínai külügyminisztérium kénytelen volt hivatalosan is elítélni a történeteket, a hatóságok körözést adtak ki a három japán állampolgár ellen, akik az orgiát szervezték, a két kínai kerítőt pedig életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. A *sina.com* hírportálon e témában nyitott fórumon három hónap alatt 27 ezer bejegyzés született. Ezek között a leggyakoribbak olyan dühkitörések voltak, mint például: „Ezt a szállodát fel kell égetni!”, „A nemzet dupla megalázása!”, „Fel kell adnom a kínai állampolgárságomat, mert ez elviselhetetlen!”, „Öljétek meg a kínai árulókat!”, vagy „Bojkottáljuk a japán árukat!”. 2003-ban a kínai pártlap, a *Zsenmin Zsipao* (*Renmin Ribao*) online változata a kínai-japán kapcsolatok tíz legfontosabb eseménye közé sorolta mind a hátrahagyott vegyi fegyverek ügyét, mind a csuhaji szexbotrányt.³⁹

2003 második felében annyira felfokozódott a Japán-ellenes hangulat, hogy kisebb problémás esetek is lavinaszerű tiltakozást válthattak ki. Ősszel a hsiziani (Xi'an) Északnyugati Egyetemen egy kulturális fesztiválon három japán hallgató olyan obsz-

35 Nao Shimoyachi: Court finds Japan responsible for abandoned arms. In: *The Japan Times*, 2003. szeptember 30. <https://www.japantimes.co.jp/news/2003/09/30/national/court-finds-japan-responsible-for-abandoned-arms/>.

36 A mukdeni incidens 1931. szeptember 18-án az északkelet-kínai Senjanghoz (Shenyang) tartozó Mukden közelében végrehajtott katonai akció volt. A japánok által épített dél-mandzsúriai vasútvonal egy szakaszát itt katonák felrobbantották, majd az esetet ürügyül felhasználva megindították támadásaikat a mandzsúriai területek elfoglalására.

37 Luard, Tim: Anti-Japan protests worry China. In: *BBC News Online*, 2003. szeptember 18. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/3118850.stm>.

38 Riben „maichun tuan” shi dui women de xinli lingru, Hua Shang Chen Bao [A japán örömlányvásárlás mélyen sért minket]. In: *sohu.com*, 2003. szeptember 28. <http://news.sohu.com/51/61/news213786151.shtml>.

39 Wan, 2006. 146–149., 398.

cén kabaréjelenetet adott elő, amely bármilyen kultúrközegeben sértő lett volna. Hszianban tiltakozásul több ezer felháborodott egyetemista demonstrált az utcákon, néhány japán éttermet megrongáltak.⁴⁰ A szóban forgó előadás szereplői végül bocsánatot kértek az egyetem weboldalán, mondván: nem ismerték kellőképpen a kínai gondolkodást, kultúrát és viselkedési szokásokat.⁴¹

2005-re a kínai-japán gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok a csúcson voltak, immár nem az Egyesült Államok, hanem Kína lett a szigetország legnagyobb kereskedelmi partnere. A japán export 2002 közepétől évi 40 százalékos növekedést mutatott, az import volumene meghaladta az Egyesült Államokból származóét. Ezzel együtt 2006 elejére a politikai, diplomáciai kapcsolatok olyan szintre jutottak, ahonnan a megegyezés szinte elképzelhetetlennek látszott. Michael Heazle és Nick Knight 2005-öt a „veszélyes együttélés” éveként értékelték. Régi sebek szakadtak fel – fogalmaztak –, a két ország viszonyának normalizálása óta a politikai kapcsolatok mélypontra jutottak. A nacionalista retorikával felszínre hozott történelmi gyökerű sérelmek a két ország között felerősítették az elkeseredett adok-kapokot, és gyakran erőszakos Japán-ellenes megmozdulások sorát idézték elő.⁴²

2005 márciusában Kofi Annan ENSZ-főtitkár a világszervezet reformjának jegyében elmondott beszédében kitért az ENSZ Biztonsági Tanács állandó tagságának bővítésére. Jelezte, az ENSZ költségvetéséhez való hozzájárulásukat tekintve Németország és Japán lehetnének a bővítés első számú jelöltjei. A felvetésre azonnal reagált egy Los Angeles-i, ALPHA nevű kisebb civil szervezet, és online petíciót indított a weblapján. Mivel azonban ennek célközönsége az amerikai ázsiai közösség volt, eredményessége korlátozottnak ígérkezett. Azt követően azonban, hogy a *china918.cn* portállal partnerségre lépett, átütő sikert ért el. A kínai oldalt nyomban olyan mértékben megterhelték a csatlakozni kívánók, hogy az összeomlott és úgynevezett tüköroldalakat kellett létrehozni. Erre három nagy portál is vállalkozott. A *sina.com* hírszerkesztőségének főnöke azt nyilatkozta, hogy kezdetben ők sem tudtak megbirkózni a nyomással, mert másodpercenként 100–200, tíz percen belül pedig több mint 10 ezer aláírással jelentkező klikkelt. 24 órán belül elérték az egymillió aláírást. Végül összesen 286 weboldal közreműködésével szűk két hónap során az aláírók száma meghaladta a 40 milliót. Az ALPHA képviselői június 30-án benyújtották a Japán ENSZ BT-tagságát ellenző – összesen 41 ország állampolgárait képviselő – 42 millió aláírást Kofi Annannak.⁴³

Csak olaj volt a tűzre, hogy Tokióban 2005 tavaszán az oktatási tárca egy olyan középiskolai tankönyv bevezetéséről döntött, amely finoman szólva is elhallgatta a második világháború során elkövetett japán borszalmakat, illetve jelentéktelennek tüntette fel azokat. Köztük a nankingi mézszárlást, a szexrabszolgaként használt,

40 Hao yang de! Xi da de xiongdí jiemei men! [Helyes cselekedet! Fivérek és nővérek az Északnyugati Egyetemen!] In: *tian.ya.com*, 2003. november. 3. <http://bbs.tianya.cn/post-no04-158256-1.shtml>.

41 She weixie biaoyan riben xuesheng daoqian [A japán hallgatók bocsánatot kértek az obszcén előadás miatt]. In: *BBC News Chinese*, 2003. november 1. http://news.bbc.co.uk/chinese/simp/hi/newsid_3230000/newsid_3233400/3233491.stm.

42 Heazle–Knight, 2007.

43 Wu, 2007. 83.

ügynevezett „komfortnők” („vigasznők”) erőszakos befogását, vagy a hírhedt 731-es egység létét. A japán tankönyv tartalmát elemezve Pekingben úgy értékelték, hogy a japán vezetés nem hajlandó szembenézni a múlttal, és az erre adott hivatalos diplomáciai tiltakozást megtámogatandó, hétvégenként utcai demonstrációk kezdődtek országszerte.⁴⁴ Összesen több mint egy tucat kínai városban tüntettek, törtek-zúztak nemcsak a japán külképviseleteknél, nagyköveti rezidenciánál, de éttermeknél, japán márkákat forgalmazó áruházaknál is tört ablak, kirakat, portál.

Május 1-jén Nankingban vonultak fel tömegek, aminek az ott 1937–1938-ban elkövetett vérengzések miatt külön szimbolikus ereje volt. Május 4-én, a modern Kína – már említett – első nagy tömegdemonstrációjának évfordulóján Pekingben zajlott tüntetés. A tüntetők ezeken az alkalmakon kifejezték egyet nem értésüket a tokiói kormány azon törekvésével kapcsolatban is, hogy Japán az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja legyen. A sanghaji megmozdulásról készült helyszíni újságírói beszámoló kiemelte, hogy a résztvevők közül néhányan a himnuszt énekeltek, voltak, akik Japán-ellenes sértő szavakat skandáltak, mások azt kiáltották, hogy akár az életük árán is megvédik Kínát.⁴⁵ Néhányan olyan pólót viseltek, amelyen Koizumi japán kormányfő véres portréja volt látható. Sokan szórólapokat osztottak, ezeken a bojkottra javasolt japán termékek listája szerepelt. A transzparensekben azt követelték, hogy Japán nézzen szembe háborús bűneivel, az egyik felirat pedig azt állította: „Ha a kínai népet feldühítik, mindig nagy baj lesz belőle.” A Husankuan (Hushanguan) úton vandálok egy csoportja egy biciklit dobott a japán ételeket kínáló Okonomiyaki étterem kirakatába. A környékbeli bevásárlónegyedben a tüntetők számos japán tésztalevest vagy hasonló ételeket áruló – többségükben kínai tulajdonban lévő – üzlet ablakait törték be. A japán gyártmányú autókat sem kímélték. A sanghaji japán konzulátusnál a rohamrendőrök „felügyelete mellett” dobálták meg kövekkel és üvegpalackokkal az épületet. A falakat fekete és piros festékkel csúfították össze, a tetőn lévő napelemeket összetörték. „Japán disznók, takarodjatok!”, kiáltották órákon át. A felvonulók között tizenévesek is voltak – jegyezte meg a *The Guardian* sanghaji tudósítója.⁴⁶

Sanghajban a városi közbiztonsági iroda sms-üzenetben hívta fel a helyieket, hogy a törvények betartásával fejezzék ki hazaszeretetüket. A helyi rádió is beszámolt a felvonulásról, közölve, hogy azt hivatalosan nem engedélyezték. A pekingi tiltakozásokról szólva a kínai külügyminisztérium szóvivője, Csin Kang (Qin Gang) úgy fogalmazott: „Ez a tüntetés azon pekingi emberek spontán megmozdulása volt, akiket feldühített Japán helytelen hozzáállása és cselekvése Kína egykori megszállásával kapcsolatban és más kérdésekben.”⁴⁷ A megfigyelőknek

44 Ribben zhengfu tongguo xin jiaokeshu cuangai lishi bijiang zishiqiguo [A japán kormány arra fogja használni az új tankönyveket, hogy meghamisítsa a történelmet]. In: *Beijing Qingnian Bao*, 2005. április 6. <http://news.sina.com.cn/w/2005-04-06/07395568598s.shtml>.

45 Watts, Jonathan: Violence flares as the Chinese rage at Japan. In: *The Guardian*, 2005. április 17. <https://www.theguardian.com/world/2005/apr/17/china.japan>.

46 Uo.

47 Kahn, Joseph: China Is Pushing and Scripting Anti-Japanese Protests. In: *The New York Times*, 2005. április 15. <https://www.nytimes.com/2005/04/15/world/asia/china-is-pushing-and-scripting-antijapanese-protests.html>.

ugyanakkor nem volt kétséges, hogy az interneten közzétett és népszerűsített felhívás a japán áruk bojkottjára a tüntetések szervezésével együtt a hatóságok jóváhagyásával, helyenként közreműködésével zajlott. A demonstrációkat a rendőrség engedélyezte, miközben voltak jelek arra is, hogy a korábbi radikálisabb Japán-ellenes megmozdulások szervezőit igyekeztek távol tartani a tüntetésektől. A távolmaradásra – a *The New York Times* tudósítójának információja szerint – mobiltelefonon szólították fel őket.⁴⁸ A pekingi tüntetéseket megelőzően a hallgatók egy részét a kollégiumokban tartották, a Tienanmen térre igyekvőket igazoltatták. A fővárosban tehát a létszámot tekintve valamelyest igyekeztek kordában tartani a megmozdulást. A dél-kínai Kantonban (Guangzhou) viszont egyenesen betiltottak egy stadionba tervezett tüntetést.

Cui prodest?

A történeteket megfigyelve ugyan arra lehetett következtetni, hogy az ország több részén, nagyobb városaiban szerveződött demonstrációk a kormány hivatalos diplomáciai törekvéseivel összehangolt, a hatalom által elvárt vagy támogatott, de mindenképpen tűrt akciók, lehetett érezni, hogy a hatóságoknak helyenként nehéz az eseményeket mederben tartani, a tömeget, az indulatokat kezelni, esetlegesen takarékra állítani. Sőt sokszor éppen hogy úgy tűnt: a közvélemény a KKP-t olyan morális nyomás alá helyezte, amivel nem számolt, s azt már nem is lehetett figyelmen kívül hagyni.

Ezekben és a hasonló helyzetekben felmerül, vajon a kellőképpen felkészített vagy megdolgozott, esetleg provokált közvélemény reakciói nem éppen a kormány, a párt, a döntéshozók érdekeit szolgáló, lépéseiket hitelesítő hivatkozások-e. Valószínűsíthető viszont, hogy a politikusok boszorkánykonyhájában még egy szigorúan szabályozott, fegyelmezett, korlátozott, ellenőrzött rendszerben sem tudnak minden egyes helyzetet modellezni, még ha meg is szokták: majdnem mindig kézben tarthatják az események folyását. Mindenesetre a nemzetközi porondon, a diplomáciában még egy demokratikusnak egyáltalán nem mondható rendszer képviselői is joggal hivatkozhatnak a néptömegek kinyilvánított erejére, különösen, ha azok megnyilvánulásai olyan ideológiai támaszt képeznek, amelynek lényegi elemei a nemzeti egységet, az összefogást, a büszke önérzetet, a haza védelmét, a nemzet iránti lojalitás mindenekelőttiségét hirdetik. Ezek együttes kifejeződése pedig akkor lehet igazán pregnáns, ha adott esetben a tömegek valamivel, valakikkel szemben lépnek fel, mint például egy idegen hatalom vagy a történelmi örökség démona, az egykori megszálló, amely emberi ésszel szinte felfoghatatlan mértékű és kegyetlenségű brutalitással irtotta felmenőiket, honfitársaikat.

Nem kétséges, hogy nem nagyon van ma olyan kínai ember, aki ne lenne tisztában azzal, hogy milyen szerepük volt országuk történelmében a japánoknak, s kevesen lehetnek azok, akiknek szívében nincs ott valahol az ösztönné mutáló-

⁴⁸ Uo.

dott japángyűlölet. Ennek aktiválása pedig – szükség esetén – a nyilvánosság erejével a maga módján kiválóan bántó politikának, a szájbarágós propagandamédiának nem gond. A kínai hatalom ugyanakkor tudja, hogy az indulatok, különösen a szabadjára eresztett indulatok sokszor nehezen vagy egyáltalán nem fékezhetők meg; előfordulhat, hogy egy-egy tömegmegmozdulás nem ott és nem úgy ér véget, ahogy azt tervezték, mi több: az eredeti üzenet gellert kaphat, a követelések, jelszavak nem várt és nem remélt módon alakulhatnak át szinte észrevétlenül.

Mégis, a 2000-es évek Japán-ellenes megmozdulásai során a politika szinte biztosra mehetett, amikor arra számított, hogy az utcára magától vonuló vagy kivezényelt, busszal szállított feltüzelt eszköztömeg demonstrációjának végül több lesz a hozadéka, mint az esetlegesen okozott anyagi kár, nemzetközi imázsvesztés. A világ legnépesebb országában és legnagyobb piacán, ahol már Porschéval viszik a gyereket a sarki óvodába, a (száz)milliók összetartozását kifejező tízezrek masírozása a nemzetközi közösség számára is nagyon zavaróan dübörög, kiáltásai meszszi-re hallatszanak.

A kínai emberek tisztában vannak a maguk befolyásának potenciális erejével. És noha a mai kínai rendfenntartók, a rohamrendőrök, a fegyveres rendőrség mind-mind jól fel vannak már szerelve, a pajzsos, sisakos, s ha kell, vízágyús és gumilövedékes biztonságiak csak korlátozottan tudják visszatartani a népharagot, ha az szabadjára indul. Ven Csia-pao (Wen Jiabao) miniszterelnök a belső nyomás hatására volt kénytelen a nyilvánosság előtt Japán ENSZ BT-tagjelöltségére utalóan kijelenteni: „Csakis olyan ország vállalhat nagyobb felelősséget a nemzetközi közösségben, amely tiszteli a történelmet, vállalja történelmi felelősségét, és kivívja Ázsia és a világ lakóinak tiszteletét.”⁴⁹ Amikor 2005-ben a demonstrálók magukat patrióta tüntetőkként definiálták, a KKP nem tehette meg, hogy gyengének vagy hazafiatlannak mutakozzon – írja Karl Gustafsson svéd politológus. Nem arról volt szó, hogy a kínai kormány legitimitást teremt Japán bírálataival, hanem sokkal inkább arról, hogy a KKP kockáztatja legitimitásának elvesztését, ha nem mutatkozik kellőképpen hazafiasnak.⁵⁰

Az eseményeket követve arra lehet következtetni, hogy a modern kínai nacionalizmus nem egyértelműen vagy kizárólag a KKP politikai, ideológiai váltása, hanem legalább ennyire egy rejtett áramlat újraéledése. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a maguk történelmi örökségével küzdő japánok fel-feltörő nacionalizmusa minden esetben előre látható, kiszámítható válaszra készíti Pekinget. A kínai vezetés mindig is gyanakvó maradt Japánnal szemben, a kínai közvélemény (a többség) pedig kategorikusan ítélező. A KKP ugyan sosem deklarálta nyilvánosan, de Vu Hszü (Wu Xu), az Egyesült Államokban élő kínai politológus-médiakutató úgy véli, a párt egyfajta „identitás-transzformáción” esett át, és az 1990-es évek elején kommunista pártból nacionalista párttá változtatta magát. „Ez az átmenet segítette megtartani és megerősíteni politikai legitimitását és hitelességét” – fogal-

49 Hong Fincher, Leta: China Against Japan Getting a Permanent Seat on UN Security Council. In: *Voice of America*, 2009. október 28. <https://www.voanews.com/archive/china-against-japan-getting-permanent-seat-un-security-council>.

50 Gustafsson, 2014. 10.

maz.⁵¹ Megjegyzi, hogy a volt Szovjetunió és Kelet-Európa azon kommunista pártjai, amelyek képtelenek voltak történelmi szerepüket újragondolni, gyorsan eltűntek a színtérről. Mindeközben a KKP a világ legnagyobb pártjaként átvezette a földkerekség legnépesebb országát az új évszázadba. Vu úgy látja, a KKP sosem volt igazán kommunista párt; legitimitását a Kína függetlenségéért és fejlődéséért meghirdetett és vívott harc jelentette. A nyertes polgárháborút követően 1949–1989 között négy, más állammal vívott háborúban volt érintett: a koreai háborúban (1950–1954), az Indiával (1962) és a Szovjetunióval (1969) lezajlott határvillongásokban, továbbá az ugyancsak határvitából eredő konfliktusban Vietnámmal (1979). Bár mely első számú politikai vezetőt is nézzük ezekben az időszakokban, függetlenül attól, hogy milyen ideológiai vonalat, gyakorlati politikát követett vagy politikai intézményeket működtetett, döntéshozatalában a nacionalizmus volt a hajtóerő.⁵²

A KKP alkalmazkodik, talonban a nacionalizmus

Miközben a nacionalista érzelmek ébren tartása a párt támogató elfogadásában tagadhatatlan, hiba lenne azt gondolni, hogy a mára bőven több mint 90 milliós tagságú KKP főképpen ennek köszönhetően élte túl az elmúlt évtizedeket.⁵³ Azt a népszerű feltevést, miszerint a nacionalizmus a KKP legitimitációját biztosító ideológia, s azt szolgálja, hogy elterelje a lakosság figyelmét a hazai, belpolitikai, társadalmi problémákról, a kínai hivatalos körökben elutasítják. A Francia Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének (Institut français des relations internationales, IFRI) kutatói által készített tanulmány szerint is a nemzeti egység, amely a „közös japán ellenséggel” szembeni összekovácsoló erő, mint a KKP legitimitásának kulcsa ma már nem létezik.⁵⁴ Érveik szerint ugyanis a párt legitimitását az olyan hazai problémák kezdték ki, mint a korrupció, a kisajátítások, a környezetszennyezés, az infláció, a lakáshoz jutás helyzete vagy a nem kielégítő egészség- és nyugdíjbiztosítás. A párt legitimitását tehát e problémák orvoslásával tudja helyreállítani – vélik. A japán militaristák elleni propaganda ezekre nem válasz.

A folyamatos változásban lévő kül-, bel-, gazdaság-, kultúr- és társadalompolitikai folyamatok kérdéseire a párt kész, komplex válaszokra, de legalábbis válaszkísérletekre kényszerült és kényszerül. És habár a leegyszerűsített üzenetek még mindig részei a hatalmi kommunikációnak, a világot járó, nyelveket beszélő, interneten csüngő mai modern kínai társadalom nagy része már nem elégszik meg – például a hazafiasságra buzdító – jelszavakkal akkor sem, ha azokat már nemcsak molinókra festik, hanem online klipeken közvetítik. A KKP, a „sajátosan kínai színezetű szocializmus” építésének vezető ereje a modernizációt, a gazdasági fejlődést, a népjólét megteremtését a reform és nyitás elindításával alapvető célként határo-

51 Wu, 2007. 125.

52 Uo. 126.

53 [Xinhua] CPC members exceed 90 million. In: *China Daily*, 2019. június. 30. <http://www.chinadaily.com.cn/a/201906/30/WS5d1825c6a3103dbf1432b08f.html>.

54 Ekman–Pajon, 2015.

ta meg, hangsúlyozva az ehhez nélkülözhetetlen belpolitikai stabilitás mindenkifelettiségét. Mindazonáltal a „fő csapásirány” mentén számíthatott és a mai napig számíthat arra, hogy adott esetben a kínai közvélemény csendes vagy hangos partnere lesz az ország érdekeinek, szuverenitásának, területi integritásának, a nemzet méltóságának és büszkeségének védelmében.

A számos társadalmi konfliktus, a fejlődés eltérő szintjéhez és az elosztás aránytalanságaihoz köthető esélykülönbségek, a hatalmi rétegek mindegyikét behálózó korrupció, a drága és szintén korrump egészségügy, a környezetszennyezés és élelmiszer-minőség okozta súlyos gondok, az átlagembernek megfizethető lakások hiánya megannyi forrása az elégedetlenségnek. Amikor azonban kisebb-nagyobb kiabáló tömegek öklüket rázva vonulnak fel ezek valamelyike miatt, vagy a feje tetejére állítják a helyi párttitkár Audiját, sosem arra gondolnak, amire a nyugati átlagszemlélő. Nem, ők nem akarják a kommunista párt hatalmát megdőteni. Eszükbe sem jut. Amikor a pekingi Tienanmen teret is átszelő Csangan (Chang'an) sugárúton fegyveres, sisakos egyenruhások állnak őrt, akkor a mellettük elhaladó átlagkínai sosem arra gondol, amire a nyugati média által megdolgozott hírfogyasztó. A kínaiak ugyanis odaállnak a biztonságukra (vagy vezetőik biztonságára) vigyázók mellé fényképezkedni, míg a golyóálló mellényben álldogáló kétméteres gyakorlóruhásokról készült sajtófotókkal a világ többi részén azt illusztrálják, hogy a kínai embereket rettegésben tartó, elnyomó diktatúra semmilyen eszköztől nem riad vissza, hogy fenntartsa hatalmát. A nyugati demokráciákban megfordult, a tengerentúlon tanult, idegen nyelveket beszélő fiatalok és a tízmilliók, akik már ízelítőt kaptak Európából és Amerikából, vagy bejárták azokat keresztbe-kasul, többnyire nem azzal az érzéssel térnek haza, hogy odahaza a szabad világ megteremtése érdekében le kellene váltani a KKP-t.

Ezek azért fontos példák, mert rávilágítanak: a mai Kínában zajló folyamatoknak – csakúgy, mint a kínai történelem alakulásának – pontos megértését sokszor nemcsak a kellő információ és komplex ismerethalmaz hiánya, vagy a szubjektív, esetenként szándékosan torzított tálalás, megközelítés nehezíti, de legalább ennyire az is, hogy egy külső szemlélőnek még a tények értelmezése, az ottani események, történések okainak megfejtése is nehéz feladat a helyi kultúra „érzete” nélkül, még ha erre őszinte is a szándéka. A KKP számol azzal, hogy a kínaiak jelentős rétege kritikusan, esetenként rendkívül kritikusan gondolkodik és foglal állást nyilvánosan is a helyi vagy országos politikájával, egyes intézkedéseivel, nemzetközi szerepléseivel kapcsolatban. Utóbbi esetében nemritkán határozottabb fellépést követelve, vagy éppen visszafogottságra intve. A szelepek azonban nyomban zárnak, ha a KKP uralkodó párti szerepét kérdőjeleznék meg.

Az elmúlt évtizedek bizonyították, hogy a Japánnal kapcsolatos diplomáciáról egyelőre lehetetlen lehántani az érzelmeket. A legapróbb, gyanúsaként ítélt „mozdulatokra”, kijelentésekre is jeleznek a kínai szenzorok; a hivatalos reakciók pedig annyira lehetnek kimértek, hogy abban a kínai közvélemény egy pillanatig se érezzen megalkuvást. Az egykori agresszor minőségében tett, ellenségesnek tartott megnyilvánulások szinte reflexszerűen a kegyetlen megaláztatás kínjainak emlékét hozzák felszínre. Egyrészt azért, mert még csak alig két emberöltőnyi idő telt el a

háború óta, másrészt a japán belpolitika nem mentes a jobboldali konzervatív militarista attitűdtől, s ezek megnyilvánulásait nem hagyják reflexió nélkül.

Átmeneti konszolidáció, hosszan tartó békétlenség

2006 elején Tokióban a Liberális Demokrata Párt vezetői arra az elhatározásra jutottak, hogy kísérletet tesznek a kapcsolatok javítására, és ennek érdekében Jacsi Sótáró (Yachi Shōtarō) külügyminiszter-helyettes, Abe Sinzō (Abe Shinzō) miniszterelnök bizalmasa előkészítő tárgyalásokba kezdett. Jacsi visszaemlékezéseiben utal rá, hogy kínai kollégájával, Taj Ping-kuóval (Dai Bingguo) folytatott informális megbeszélésein azzal igyekezett nyomást gyakorolni a kínai vezetésre, hogy ha nem fogadnák Abét Kínában, semmi nem tartaná vissza attól, hogy miniszterelnökként felkeresse a Jaszukuni-szentélyt.⁵⁵ A kínaiak végül elfogadták az érvelését. A konzervatív, jobboldali nacionalistaként jellemzett Abe nyilvánosan sosem beszélt arról, hogy szándékozik-e felkeresni a Jaszukunit, de egy ízben kijelentette, Pekingben nem tett ígéretet arra, hogy ezt nem teszi meg. Mindenesetre 2007 szeptemberéig, amikor egészségügyi okokra hivatkozva váratlanul lemondott, nem járt a szentélyben. Itt jegyezzük meg, hogy pártja nagyarányú győzelme után Abe 2012-ben ismét visszaült a miniszterelnöki székbe, s a 2014-es és a 2017-es választáson megerősítve 2020 augusztusának végéig, amikor ismét egészségügyi okokból lemondott, ő volt a japán kormány feje. Második terminusa kezdetén, 2013 decemberében élő televíziós közvetítés számolt be Abe látogatásáról a Jaszukuni-szentélyben. Kifejezte ugyanakkor, hogy nem volt célja a kínai és a koreai emberek érzéseinek megsértése.⁵⁶ Pekingben és Szöulban ezt akkor máshogy látták: tiltakoztak és elítélték a demonstratív lépést.

2007 áprilisában a japán kormány meghívására Ven Csia-pao kínai miniszterelnök Tokióba látogatott. Huszonkét év után ő volt az első magas rangú kínai vezető, aki felszólalt a japán parlamentben. Beszéde és az erről szóló hivatalos kínai sajtójelentés a nézetkülönbségeket félretevő, jövőre összpontosító kapcsolatok építését hangsúlyozta, miközben a történelmi örökségre is bő terjedelemben tért ki.⁵⁷ „A japán agresszió súlyos szenvedéseket, óriási emberi és gazdasági veszteséget okozott a kínai népnek” – mondta, majd hozzátette: „A kínai emberek szívében ejtett mély sebek leírhatatlanok.” A látogatásról kiadott közös közlemény aztán, amelyben a térségi és a nemzetközi együttműködés területeit is megszabták, számos ponton rögzítette az együttműködés szándékát, konkrét formáját, hogy, mint fogalmaztak, „új magaslatoakra emeljék a két ország közötti kapcsolatokat”.⁵⁸

55 Cheung, 2013. 36.

56 Japan PM Shinzo Abe visits Yasukuni WW2 shrine. In: *BBC*, 2013. december 26. <https://www.bbc.com/news/world-asia-25517205>.

57 [Xinhua] Chinese premier calls for future-oriented Sino-Japanese ties. In: *People's Daily Online*, 2007. április 12. http://en.people.cn/200704/12/eng20070412_365952.html.

58 Japan-China Joint Press Statement. 2007. április 11. <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/china/pv0704/joint.html>.

2008 májusában Hu Csin-tao államelnök, pártfőtitkár is Tokió vendége volt. Találkozásán Akihito császárral kifejezte, hogy Kína kész közös erőfeszítéseket tenni a japán féllel egy új kezdet érdekében a kínai–japán stratégiai és kölcsönösen előnyös kapcsolatok fejlesztéséért.⁵⁹

Mindezek a legfelső vezetők által szentesített közlemények és a diplomácia bikkfanyelvén megfogalmazott üzenetek pragmatikus kapcsolatépítő törekvéseket, jól átgondolt, vállalható szándékokat fejeztek ki. Hivatalos hivatkozási alapokká váltak az utókor számára, nyilvánosan hozzáférhető dokumentumok, ám a hétköznapi politika vagy egy-egy esemény egy szempillantás alatt írott malasztá degradálhatja azokat.

A 2011-es fukusimai földrengés és cunami okozta károk láttán és hallatán Kína és a kínaiak gyorsan léptek. Az együttérző, segítséget ajánló és küldő diplomáciai lépések mellett civilek is nagy számban fejezték ki részvételüket. Japán pekingi nagykövetségét több kínai civil is felhívta, hogy együttérzéséről biztosítsa a diplomátákat, s maga Hu Csin-tao államelnök-pártfőtitkár is felkereste a diplomáciai képviselőket.⁶⁰ Azok, akik azt hitték, hogy a két ország kapcsolataiban egyfajta enyhülésnek alapozott meg a természeti katasztrófa okozta helyzet, túlértékelték a gesztusokat, illetve nem számoltak azzal, hogy a viszonyt alapvetően a történelmi emlékezet bázisára épített kommunikáció határozza meg. 2012-ben enyhén szólva megdöbbenek Nanking város küldöttségének tagjai, amikor testvérvárosukban, Nagojában (Nagoya) a polgármester, Kavamura Takasi (Kawamura Takashi) őket fogadva megjegyezte, a nankingi mészárlás „valószínűleg sosem történt meg”. Erről akkor a Hszinhua (Xinhua) hírügynökség is beszámolt. A hír pedig rövid időn belül indulatos visszhangokat váltott ki az interneten, a mikroblogokban. A felháborodott kínaiak internetes bejegyzéseikkel támadták a nankingi városvezetést, majd a városi kormányzat szóvivője közölte, Nagoja első embere „rendkívül felelőtlen” megjegyzésével meghamisította a történelmi tényeket, „súlyosan megsértette a nankingi emberek érzéseit”, s ezért a város felfüggeszti hivatalos kapcsolatait a településsel, amely 24 éve volt testvérvárosa.⁶¹

59 President Hu Jintao Meets with Japanese Emperor Akihito, 2008. május. 7. <https://www.fmprc.gov.cn/zd/jn/eng/zxxx/t450822.htm>.

60 Mu Chunshan: China's Earthquake Response. The reaction to the earthquake and tsunami in Japan has been mostly sympathetic. In: *The Diplomat*, 2011. március 29. <https://thediplomat.com/2011/03/chinas-earthquake-response>.

61 Youhao chengshi duanjiao, Zhong Ri dou ying sikao [A baráti városok megszakították a kapcsolatot. Kínának és Japánnak egyaránt el kell gondolkodnia]. In: *Xinhuanet*, 2012. február 24. http://www.xinhuanet.com/world/2012-02/24/c_122748226.htm.

A Hszi-korszak és a kínai nemzet álmához vezető hazaszeretet

2012 novemberében Hszi Csin-pinget (Xi Jinping) választották a KKP főtitkárává, és hónapokkal később, 2013 tavaszán ő lett az ország elnöke. Az azóta eltelt hét évben a világ második gazdasága, katonailag is látványosan izmosodó regionális hatalma és az Egyesült Államok potenciális vetélytársa gazdasági és politikai befolyásának kiterjesztését tűzte ki célul, és súlyának megfelelően mind több beleszólást követel a világ ügyeibe.

2014 februárjában a kínai Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága, vagyis a kínai törvényhozás úgy döntött, hogy december 13-át a nankingi mészárlás áldozatainak nemzeti emléknapjává nevezi ki. A döntés szerint évente megemlékeznek a nankingi vérengzés áldozatairól és mindazokról, akiket a japán megszállók megöltek, továbbá felidézik a japánok által elkövetett bűntetteket. A hivatalos közlés szerint e lépéssel azokra a borzalmakra is emlékeznek, amelyeket a kínai népnek és a világon másoknak is el kellett szenvedniük, egyúttal közvetítik a kínai emberek határozott kiállását az agresszió ellen, az emberi méltóság és a világbéke mellett. „A mészárlás az emberi civilizáció történelmének egyik legembertelenebb fasiszta rémtette volt” – fogalmaztak a döntéshozók.⁶²

A másik, ugyanakkor elfogadott nemzeti emléknap szeptember 3., a japán agresszió elleni háborúban aratott győzelem emléknapja. „Az emléknapoknak nem lehet közük a gyűlölethez vagy a bosszúhoz, azoknak a nemzeti emlékezetet kell szolgálniuk, hogy a nemzet erősebbé váljon – hangoztatta a *Global Times* című lapban Csou Jung-seng (Zhou Yongsheng), a pekingi Diplomáciai Egyetem Japán Tanulmányok Intézetének igazgatóhelyettese. Az újságban idézett kínai kutatók egyetértettek abban, hogy az emléknapok hivatalossá tétele egyben figyelmeztetés a japán jobboldaliaknak, akik „kifehéritnék” a történelmet.⁶³ A Hszinhua hírügynökség kapcsolódó kommentárjából érdemes két mondatot kiemelni. Az egyik megállapítja, hogy azok, akik az úgynevezett „kínai nacionalizmus erősödését” hirdetik, azt fogják hinni, hogy ez alkalommal újabb bizonyítékra leltek, de tévednek. A másik megjegyzés: „A fasiszta agresszió megszépítésével, a militarizmus erősödésének utat engedve a jelenlegi japán vezetőknek a jelek szerint eltökélt szándékuk, hogy Japánt veszélyes útra vezessék.”⁶⁴ Peking tehát immár nem az „egyes japán militaristákat” bírálta, hanem a hivatalban lévő tokiói kormányt. A kínai politikai vezetés 2013–2014-ben – Japán kapitulációjának 70. évfordulója közeledtével – látta elérkezettnek az időt arra, hogy ezeknek az amúgy is mindig megtartott évfordulóknak a korábbinál nagyobb jelentőséget adjon, az egyébként már korábban is

62 [Xinhua] NPC agrees dates to celebrate victory, commemorate tragedy. In: *Shanghai Daily*, 2014. február 28. <https://archive.shine.cn/nation/NPC-agrees-dates-to-celebrate-victory-commemorate-tragedy/shdaily.shtml>.

63 Massacre date to be marked. In: *Global Times*, 2014. február 26. <http://www.globaltimes.cn/content/844799.shtml>.

64 [Xinhua] China's planned memorial days respect history, uphold peace. In: *Qiushi [English Edition]*, 2014. február 26. http://english.qstheory.cn/opinion/201402/t20140226_324905.htm.

többször felmerült javaslatot magáévá tegye, a két dátumot a nemzeti emléknapok sorába illessze.

2015 augusztusában kiadták a japán háborús bűnösök vallomásainak gyűjteményét. Az addig sosem publikált, katonák által kézzel írt dokumentumokat az állami archívumok központi hivatala tette közzé japán és kínai nyelven, angol összefoglalóval. A kínai média nyomban meg is kezdte ezek kivonatos ismertetését. A harmincegy részes vallomássorozat részletei elsősorban a japán megszállás idején a kínaiakkal szemben elkövetett gyilkosságok, atrocitások, mérgezések, az élő emberekén végzett biológiai és vegyifegyver-kísérletek személyes, megélt történetei.⁶⁵ 2015 őszén jelentette a kínai állami média, hogy külön adatbázis létrehozását tervezik a nankingi mészárlás dokumentumaiból, miután az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) világemlékezet-programja ezekből a listájára vett több sorozatot, köztük 1937–1948 között készült filmeket, fényképeket és írott szöveget, feljegyzéseket.⁶⁶ Erre válaszlépésként a japán kormány fontolóra vette az UNESCO-nak folyósított anyagi támogatás felfüggesztését vagy csökkentését.⁶⁷

A második világháború végének és a Japán felett aratott győzelemnek a 70. évfordulójára a megszokottnál jóval nagyobb dózisban tárták a nyilvánosság elé a háború emlékének lenyomatait, amivel egyszerre szolgálták ki a hazai közvéleményt, hívták fel a világ figyelmét a történelmi tényekre és üzentek Tokiónak. Hszi Csin-ping államelnök-pártfőtitkár évfordulós beszédében így fogalmazott: „A kínai nép ellenálló háborúja a japán agresszióval szemben és a világ antifasiszta háborúja az igaz és a gonosz, a fény és a sötétség, illetve a fejlődés és a haladást gátló erők döntő csatája volt. E pusztító háborúban a kínai nép japán agresszió elleni háborúja kezdődött leghamarabb, és ez tartott legtovább. (...) Ez a nagy diadal megghiúsította a japán militaristák tervét Kína gyarmatosítására és leigázására, egyben véget vetett a kínai nép megaláztatásainak, amelyeket a modern időkben a külföldi agresszoroktól elszenvedett egymást követő vereségek okoztak.”⁶⁸

A pártfőtitkár még 2012 novemberében a Kínai Nemzeti Múzeum kiállításán az akkori friss pártvezetés társaságában nyilvánosan megfogalmazta azt a mai napig sokat idézett és időközben programmá minősült gondolatot, amely a „kínai álmóról” szól: „Mindenki beszél a kínai álmóról. Úgy gondolom, a kínai nemzet megújulása a legnagyobb álom a nemzet számára a modern időkben.”⁶⁹

65 [MTI] Japán háborús bűnösök vallomásait adják ki Kínában. In: *Infostart*, 2015. augusztus 14. <https://infostart.hu/kulfold/2015/08/14/japan-haborus-bunosok-vallomasait-adjak-ki-kinaban-749740>.

66 Külön adatbázisba kerülnek a nankingi mészárlás dokumentumai. In: *Hír.ma*, 2015. október 12. <https://hir.ma/18-2/kulon-adatbazisba-kerulnek-a-nankingi-meszarlas-dokumentumai/576794>.

67 [MTI] Egyre feszültebb a nankingi mészárlás kapcsán kirobbant japán–kínai vita. In: *Múlt-kor*, 2015. október 13. <https://mult-kor.hu/egyre-feszultebb-a-nankingi-meszarlas-kapcsan-kirobbant-japan-kinai-vita-20151013>.

68 [Xinhua] Full text: Xi's speech at commemoration of 70th anniversary of war victory. In: *China Daily*, 2015. szeptember 3. https://www.chinadaily.com.cn/world/2015victoryanniv/2015-09/03/content_21783362.htm.

69 [Xinhua] Xi Jinping pledges 'great renewal of Chinese nation'. In: *China Internet Information Center*, 2012. november 30. http://www.china.org.cn/china/2012-11/30/content_27269821.htm.

Hszi szavainak későbbi hivatalos értelmezői és magyarázói általában a kínai emberek jólétének megteremtését tekintették a „kínai álmoknak”, míg a tágabb összefüggésekben gondolkozók, valamint a nyugati kommentátorok és elemzők Kínának a világban elfoglalt gazdasági, katonai, kulturális és politikai szerepének, globális hatalmi pozíciójának erősítését látják bele a pontosan sosem definiált kínai álomba.

Hszi mindenestre már az elején leszögezte, a „kínai álom” megvalósításában a hazaszeretetnek kulcsszerepe van. Ezt később sem mulasztotta el hangsúlyozni. 2015 végén a KKP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága kifejezetten a hazafiasság kínai történelmének szentelt egy ülést.⁷⁰ Hszi egy ezen elhangzott filozófiatörténeti előadás után kiemelte a hazafiasság népszerűsítésének fontosságát „a kínai nemzet nagy megújulásának” sikere érdekében. Mint fogalmazott, a hazafiasság érzése a kínai nemzet lényegi jellemzője, amely mélyen gyökerezik az emberek agyában, megvalósítva a különböző etnikai csoportok egységét, szolidaritását. Hszi kiemelte, hogy a KKP a legállhatatosabb támogatója és gyakorlója a hazafiasságnak; a párt arra hív fel, hogy a hazafiasság az oktatás örök feladata legyen, annak érdekében, hogy minden egyes kínai személynek szilárd hitévé és lelki támaszává válhasson, s hogy generációról generációra átörököthető legyen. Azt is mondta, hogy csak az ország, a párt és a szocializmus együttes szeretetével lehet a hazafiasság friss és valódi.⁷¹

2019-ben kiváló alkalom mutatkozott a hazafiasságra buzdításra a kínai Népi Gyűlés Házában, ahová mintegy 3500 fiatalt hívtak. Az 1919-es antiimperialista diáktüntetés-hullám kezdete 100. évfordulójának alkalmából tartott központi megemlékezésen Hszi egyórás beszédet tartott, amit a televízió is közvetített, majd később könyv formájában is kiadták. A május negyedike mozgalom szellemiségének középpontjában a hazafiasság, a haladás, a demokrácia és a tudomány állt, de a lényege a hazafiasság volt – jegyezte meg a pártfőtitkár, hozzátéve: a hazafiasság a nemzet összetartó ereje. „Az új idők fiataljainak szeretniük kell a szülőföldjüket (...), számukra a hazafiasság a siker alapja” – fogalmazott. „Tisztáznunk kell a párt és a fiatalok mozgalmi közötti kapcsolatot, meg kell erősítenünk a fiatalok politikai irányítását, abba az irányba kell vezetnünk őket, hogy önként ragaszkodjanak a párt vezetéséhez, hallgassanak a pártra, és kövessék azt” – hangzott el ugyanott.⁷²

Ennél direkter módon megfogalmazni a párt célját talán már nem is lehet. A kínai vezetés, pontosabban az első számú kínai vezető és a kommunista párt üzenetei világosak. Csakúgy, mint a világon minden pártnak, a KKP-nak is a tartós hatalmon maradás az „álma”. Kínában potenciális vetélytársak nélkül, a választási lehetőségek kizárásával ennek az esélyei látszatra mindenképpen nagyobbak, mint a nyugati demokráciákban. Ez azonban közel sem jelenti azt, hogy a KKP-nak ne kellene megküzdenie a legitimitásáért, és azt sem, hogy – különösen a 21. század-

70 [Xinhua] Xi Calls for Patriotism in Achieving Chinese Dream. In: *China Daily*, 2015. december 30. https://www.chinadaily.com.cn/china/2015-12/30/content_22874547.htm.

71 Uo.

72 Xi Jinping: Zai jinian wusi yundong 100 zhounian dahui shang de jianghua [Hszi Csin-ping beszéde a május negyedike mozgalom 100. évfordulója alkalmából tartott emlékülésen]. In: *Xinhuanet*, 2019. április 30. http://www.xinhuanet.com/politics/2019-04/30/c_1124440193.htm.

ban – százmilliókat az orruknál fogva lehetne vezetni. A kínai népakarat, népharag és népítélet számos példája, megnyilvánulási formája bizonyítja, ha a kisebb-nagyobb tömegek úgy érzik, hogy betelt a pohár, annak hangot is adnak. Legyenek azok fiatalok, a helyi hatalmasságoknak kiszolgáltatott parasztok vagy utcára tett munkások.

Országépítés az emlékezetpolitika védőbástyája mögött

A kínai nacionalizmus rendkívül összetett jelenségében csupán egy, de meghatározó tényező a japán agresszió és a japán megszállók ellen sikerre vitt küzdelem. A több mint egy évtizedes kegyetlen pusztításnak és megaláztatásnak, a megszállás mintegy 35 millió áldozatának, illetve sebesültjének az emléke nem fakul.⁷³ A japán demokrácia nacionalizmusának és a kínai autoriter rendszer nacionalizmusának párhuzamos megnyilvánulásai egymást gerjesztve időről időre verbális összetűzésekhez vezetnek. A máig fennálló történelmi gyökerű nézeteltérések, területi viták orvoslásához az elmúlt évtizedekben sem a diplomácia, sem a vitákat helyenként kísérő tömegdemonstrációk nem vittek közelebb. A KKK és Japán közötti friss diplomáciai pengeváltások, illetve azok fejleményei továbbra is azt jelzik: a hamu alatt ott izzik a történelem parazsa, a rendezetlen múlt; a nagy- és középhatalmi geopolitikai, gazdasági, biztonsági érdekek, a félelem és a presztízs bármikor újra-lobbanthatják a tüzet. Mindazonáltal a közelmúltban sem mutatkoztak és ma sem látszanak jelek arra, hogy Kínának érdekében állna konfliktust gerjeszteni szomszédjával.

Azt a történelmi tény, hogy a kínai polgárháborúban a KKK diadalmaskodott, és hogy döntő szerepe volt a japán megszállók kiűzésében, sem ma, sem a jövőben nem lehet vitatni. A KKK jogát arra, hogy tőkét kovácsoljon történelmi szerepéből, ugyancsak nem lehet elvitatni. Az jól látható, hogy a párt milyen eszközökkel igyekszik hatalmi befolyását fenntartani, de a hatalom logikáját értelmezni csak látszatra könnyű, ugyanis hasonló történelmi, kulturális, földrajzi, politikai berendezkedési adottságok között zajló országépítő kísérletek nincsenek a világban.

A KKK legitimitását nem kis részben alapozta történelmi szerepére, de ma már csak ebből nem tudna megélni. Még akkor sem, ha politikájának központi eleme a hazafiasság, ha arra törekszik, hogy a felnövekvő generációkat sokat szenvedett hazájuk szeretetére neveljék. Ez nem is kínai sajátosság. Az már igen, ha a hazaszeretetet majdhogynem azonosítják, de legalábbis összekötik a párt szeretetével és a társadalmi berendezkedés feltételek nélküli elfogadásával. A hazafiasság

73 A 35 milliós szám Csiang Cö-min pártfőtítkárállamelnök 1995. szeptember 3-án, a Japán fölött aratott győzelem 50. évfordulóján mondott beszédében hangzott el. Azóta a hivatalos kínai álláspont szerint ennyi a háború kínai halottainak és sebesültjeinek a száma. Lásd: Zai shoudu gejie jinian kangri zhanzheng ji shijie fan faxisi zhanzheng shengli wushizhounian dahuishang Jiang Zemin tongzhi de jianghua [Csiang Cö-min elvtárs beszéde a japánellenes háborúban és a világméretű fasizmus ellen aratott győzelem 50. évfordulója alkalmából a fővárosban megtartott megemlékező nagygyűlésen, 1993. szeptember 3.]. In: *Renmin Ribao*, 1995. szeptember 4. 1.

és a nacionalizmus közötti különbségeket sokan kutatják; az értelmezésekben a definíciók gyakran összerosódnak. A külső ítélező hol szándékosan, hol felületes-ségből, hol ismeretek híján gyakran és kategorikusan minősít sokkal inkább pejoratív hangzó nacionalistának olyan jelenségeket, amelyek lényegüket tekintve hazafias cselekmények, azok elkövetői nem tartják magukat felsőbbrendűnek másokkal szemben. Mindenesetre a történelmi emlékezet egyszerre lehet a hazafias-ság és a nacionalizmus közös nevezője, így lényegét tekintve szerepe közvetve vagy közvetlenül meghatározó a hatalom, a párt iránt megnyilvánuló lojalításban.

A nemzeti megújítás „kínai álmának” ma már sokat hangoztatott programja deklaráltan nem irányul mások ellen. Mindazonáltal egy nem túl bonyolult strukturált világképben könnyen értelmezhető potenciális veszélyként egy álmát megvalósítani akaró Kína, vagy ha úgy tetszik, a kínai kommunisták megerősödése. Hiszen egy gazdaságilag és katonailag erős hatalom stabil, kiszámítható kormányzással, viszonylagos jólétben él, mi több: a KKP-val elégedett társadalmi többséggel biztonsági kihívást jelenthet, átrendeződést kényszeríthet ki a világ országainak hierarchiájában, az erőviszonyokban.

Az elmúlt évtizedek világ gazdasági trendje Kínát meghatározó világpolitikai tényezővé tette. Ebben nem kis szerepe volt a társadalmi stabilitásnak, annak, hogy a KKP nemcsak a biztonságfenntartó erőszakszervezetek működését tökéletesítette, hanem magára vállalta a belpolitikai feszültségek forrásainak kezelését is. A nyugati világnak tehát, amely arra számított, hogy a kínai nyitás, a turizmus, az internet, a filmek ráébresztik a kínai átlagembereket a belső ellentmondásokra, és lázadni kezdenek, továbbá a pluralista demokrácia hívévé válnak, majd a tüntetők pedig előbb-utóbb a párt ellen fordulnak, azzal kellett szembesülnie, hogy mindezek az elképzelések csupán az úgynevezett vágyvezérelt gondolkodás termékei.

A Harvard Egyetemen működő Ash Center közelmúltban közzétett kutatásának eredménye szerint 2016-ban a megkérdezett kínaiak 93,1 százaléka volt „viszonylag elégedett” vagy „nagyon elégedett” a központi kormánnyal.⁷⁴ A kiterjedt, alapos, személyenként elvégzett kérdőíves felmérést 2003 és 2016 között nyolc alkalommal ismételték meg, összesen mintegy 32 ezer ember körében. Az eredményeket a frissebb kutatások is alátámasztják.

A tanulmányban ismertetett példák is igazolják, hogy a kívülről érkezett kritikák és támadások esetében, vagy például egy offenzív pekingi diplomácia meghirdetésekor a kínai társadalom összezár. Ha mozgósítani kell, arra mindig rendelkezésre áll a történelmi emlékezetből táplált érzelmi muníció: a külföldi hatalmak által elszenvedett megaláztatás korszakai, a japán agresszió. A mai twitteres világban viszonylag jól nyomon követhető a közvélemény megnyilvánulása, s azok, akik a hazájukat nyilvánosan védelmükbe vevő kínai fiatalokat kategorikusan a fizetett posztoló sereg katonáinak tartják, megint csak kisiklatják a kínai folyamatok megértésére törekvők gondolkodását.

Hogy a mai kínai vezetést szorongató nemzetközi helyzetben mekkora szerepe lehet a generációkon keresztül átörökölt, latensen mindig ott szunnyadó kínai-

74 Cunningham–Saich–Turiel, 2020.

japán, japán–kínai konfliktusnak, nehéz megítélni. Kínában a japánokkal szembeni ellenérzés nem hatja át a mindennapokat, de szükség esetén éppen elég évforduló és aktuális konfliktus élesítheti a gyanakvó gyűlöletet annak ellenére, hogy a történelmi szembenállás mellett akadálytalanul bővültek, illetve bővülnek a mindkét részről pragmatikus megfontolások, érdekek alapján kezelt gazdasági kapcsolatok.

Az utóbbi időkből megfigyelhető hidegháborús amerikai–kínai viszonyt számos olyan esemény jellemzi, ami indulatokat gerjesztett a politikában, a sajtóban és a közösségi médiában is. Aki azonban arra fogadna, hogy a Kínai Kommunista Pártot nyíltan és naponta bíráló, vádló és elítélő magas rangú külföldi – leginkább amerikai – politikusi megnyilatkozásokra Kínában a szélsőséges nacionalista lázadás az egyetlen és a legnépszerűbb válasz, az minden bizonnyal téved. A közösségi médiában jelentős számban jelentek meg mérsékelt, a válaszcsapások sürgetését visszautasító, az indulatokat lehiggasztani szándékozó, józanabb hangok.

2020 nyarán a hongkongi nemzetbiztonsági törvény elfogadása miatt a japán legfelső vezetést egyszerre érte belpolitikai és amerikai nyomás annak érdekében, hogy Japán is csatlakozzon a Kínát demonstratívan bírálók táborához. A kormányzó Liberális Demokrata Párt épp a hongkongi történésekre hivatkozva már arra kérte a kormányt, hogy gondolja meg, fogadja-e Hszi Csin-ping államelnök-pártfőtítkárt, akinek a cseresznyevirágzás idejére tervezett hivatalos útját a vírusjárvány miatt meghatározatlan időre elhalasztották. Miután a Kyodo hírügynökség a kínai külügyminisztérium szóvivőjét a helyzet kommentálására kérte, a szóvivő egyszerűen közölte: „Néhányan Japánban régóta politikai ügyet csinálnak más országok belügyeiből, és jogosulatlanul megjegyzést fűznek azokhoz. Szeretnék rámutatni, hogy ezek Kína-ellenes előadása semmit nem jelent a számunkra. Kommentálásukra nincs időnk, és érintettségünket sem érezzük ebben.”⁷⁵ Mindebből jól látszik, hogy az edzésben tartott kínai diplomácia stílusában, szóhasználatában immár merészebben fejezi ki elutasító határozottságát Japán irányában is.

2020 szeptemberében a KKP Központi Bizottsága, az Államtanács, valamint a Központi Katonai Bizottság, vagyis a legfelsőbb kínai vezetés veteránok jelenlétében szimpóziumot tartott a japán megszállás elleni háborúban aratott győzelem 75. évfordulója alkalmából. A Hszi Csin-ping által hangsúlyozott gondolatok közül az állami média azt emelte ki, hogy a kínaiaknak tovább kell vinniük az erőszakkal szembeni ellenállás szellemét, és törekedniük kell a nemzeti megújulásra. Mint a főtítkár fogalmazott: 75 évvel korábban a kínai embereknek az emberiség többi részével a megingathatatlan akarat és bátor harc révén végül sikerült teljes győzelmet aratniuk a fasiszmus felett. „Ez egy nagy győzelem volt a gonoszság, a sötétség és a reakció ellen” – mondta. Az évforduló alkalmával üzenve a tengeren túlra közzétette azt az öt tételt, amely, úgy mond, „megengedhetetlen” a kínaiak számára. Eszerint a kínai nép „soha nem fogja megengedni egyetlen magán-személynek vagy bármely erőnek, hogy eltorzítsa a KKP történelmét, vagy félremagyarázza a párt természetét és küldetését; hogy eltorzítsa, megváltoztassa a kínai

75 Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian's Regular Press Conference on July 3, 2020. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1794629.shtml.

színezetű szocializmus útját, vagy tagadja, becsmérelje a kínai népnek a szocializmus építésében elért hatalmas eredményeit; hogy elválassza a KKP-t a kínai emberektől, vagy szembeállítsa őket egymással; hogy erőszakkal ráerőltessék Kínára az akaratukat, megváltoztassák a kínai fejlődés irányát, vagy akadályozzák a kínai emberek erőfeszítéseit arra, hogy jobb életet éljenek; hogy veszélyeztessék békés életüket és jogukat a fejlődéshez, akadályozzák kapcsolataikat és együttműködésüket másokkal, aláássák az emberiség nemes célját a békére és fejlődésre.”⁷⁶

Az „öt megengedhetetlen” kinyilatkoztatása a japán hadsereg felett aratott győzelem 75. évfordulóján magabiztosságot, határozott kiállást sugall a modern Kína történelmének egy, a kínai politikai vezetés számára rendkívül frusztráló élményekben bővelkedő időszakban. A feltörekvő nemzet nagyravágyó vezetői nem engedhetik, hogy a megaláztatásként értelmezett nemzetközi támadások és sorozatos szankciók belpolitikai válsághoz vezessenek. Ezért az ilyen helyzetben születő válaszok ismét a történelmi sérelmekből fájdalommal gyógyuló, de példátlan ütemben és méretekben fejlődő társadalom egyre szilárduló nemzeti önérzetének bázisán születnek.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Burns

2000 Burns, Katherine G.: China and Japan: Economic Partnership to Political Ends. In: *Economic Confidence-Building and Regional Security*. Eds.: Krepon, Michael – Gagné, Chris. Washington, 2000. 27–58. (Report [Henry L. Stimson Center], 36.) <https://www.stimson.org/sites/default/files/file-attachments/china-japan-economic-partnership-political-ends.pdf> (letöltés: 2020. szeptember 22.).

Cheung

2013 Cheung, Mong: Japan's Domestic Politics and China Policy: The Yasukuni Controversy (2006–07). In: *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 2. (2013) 2. sz. 25–46. DOI: <https://doi.org/10.1080/24761028.2013.11869061>.

Cunningham–Saich–Turiel

2020 Cunningham, Edward – Saich, Tony – Turiel, Jesse: *Understanding CCP Resilience: Surveying Chinese Public Opinion through Time*. Cambridge, Mass., 2020. https://ash.harvard.edu/files/ash/files/final_policy_brief_7.6.2020.pdf (letöltés: 2020. szeptember 26.).

Denton

2014 Denton, Kirk A.: *Exhibiting the Past Historical Memory and the Politics of Museums in Postsocialist China*. Honolulu, 2014.

⁷⁶ Xi Focus: Xi stresses carrying forward great spirit of resisting aggression. In: *Xinhuanet*, 2020. szeptember 4. http://www.xinhuanet.com/english/2020-09/04/c_139340869_2.htm.

Ekman–Pajon

2015 Ekman, Alice – Pajon, Céline: *Nationalism in China and Japan and Implications for Bilateral Relations*. Paris, 2015. (Ifri Center of Asian Studies. Asie Visions, 74.) https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/av74_ekman_pajon_nationalism_china_japan_couvint_2.pdf (letöltés: 2020. szeptember 26.).

Felton

2010 Felton, Mark: *The Devil's Doctors: Japanese Human Experiments on Allied Prisoners of War*. Barnsley, 2010.

Garver

2016 Garver, John W.: *China's Quest: The History of the Foreign Relations of the People's Republic of China*. Oxford, 2016.

Gold

1997 Gold, Hal: *Unit 731 Testimony*. Tokyo, 1997.

Gustafsson

2014 Gustafsson, Karl: *Is Patriotism Distinct from Nationalism? The Meaning of "Patriotism" in China in the 2000s*. Lund, 2014. (Lund University, Centre for East and South-East Asian Studies. Working Papers in Contemporary Asian Studies, 42.)

Harding

1990 Harding, Harry: *The Impact of Tiananmen on China's Foreign Policy*. Washington, 1990. (NBR Analysis, vol. 1. no. 3.) <https://www.nbr.org/publication/the-impact-of-tiananmen-on-chinas-foreign-policy/> (letöltés: 2020. szeptember 26.).

Heazle–Knight

2007 Heazle, Michael – Knight, Nick: *China–Japan Relations in the Twenty-first Century: Creating a Future Past?* Cheltenham, 2007.

Hu–Zhang

2010 *The Undaunted Women of Nanking: The Wartime Diaries of Minnie Vautrin and Tsen Shui-fang*. Ed. and trans. by Hu, Hua-ling – Zhang, Lian-hong. Carbondale, 2010.

Introduction

2009 *Introduction to the Permanent Exhibition of the Museum of the War of Chinese People's Resistance against Japanese Aggression*. Beijing, 2009.

Kanda

2017 Kanda, Yutaka: New Discoveries and Implications from the Records of the Historic Sino–Japanese Meetings in 1972. In: *Sources and Methods. A Blog of History and Public Policy Program*, 2017. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/new-discoveries-and-implications-the-records-the-historic-sino-japanese-meetings-1972> (letöltés: 2020. szeptember 26.).

Mitter

2000 Mitter, Rana: Behind the Scenes at the Museum: Nationalism, History and Memory in the Beijing War of Resistance Museum, 1987–1997. In: *The China Quarterly*, 161. (2000) 279–293. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0305741000004033>.

Rozman

2002 Rozman, Gilbert: China's Changing Images of Japan, 1989–2001: The Struggle to Balance Partnership and Rivalry. In: *International Relations of the Asia-Pacific*, 2. (2002) 1. sz. 95–129. DOI: <https://doi.org/10.1093/irap/2.1.95>.

Saito

2017 Saito, Hiro: *The History Problem: The Politics of War Commemoration in East Asia*. Honolulu, 2017.

Tsang

2015 Tsang, Steve: Chiang Kai-Shek's "Secret Deal" at Xian and the Start of the Sino-Japanese War. In: *Palgrave Communications*, 2015. <http://dx.doi.org/10.1057/palcomms.2014.3> (letöltés: 2020. szeptember 26.).

Vámos

2005 Vámos Péter: Nemzet és azonosságtudat. Megjegyzések a kínai külpolitika értelmezéséhez. In: *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet Ázsiában*. Szerk.: N. Rózsa Erzsébet. Bp., 2005. 213–234.

Vogel

2019 Vogel, Ezra F.: *China and Japan: Facing History*. Cambridge, Mass., 2019.

Wan

2006 Wan, Ming: *Sino-Japanese Relations: Interaction, Logic, and Transformation*. Washington, D.C., 2006.

Wu

2007 Wu, Xu: *Chinese Cyber Nationalism: Evolution, Characteristics, and Implications*. Lanham, 2007.

Zhao

1998 Zhao, Suisheng: A State-Led Nationalism: The Patriotic Education Campaign in Post-Tiananmen China. In: *Communist and Post-communist Studies*, 31. (1998) 3. sz. 287–302.

Zhu

2008 Zhu, Jianrong: Japan's Role in the Rise of Chinese Nationalism: History and Prospects. In: *East Asia's Haunted Present: Historical Memories and the Resurgence of Nationalism*. Eds.: Hasegawa, Tsuyoshi –Togo, Kazuhiko. Westport, Conn. – London, 2008. 180–189.

PÉTER TREBITSCH – LIJUAN FENG

THE MEMORY OF THE WAR OF RESISTANCE AGAINST JAPAN AS A SOURCE OF POWER LEGITIMATION IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

In our study, we seek to answer the question: how nationalism and patriotism have been incorporated into the ideology of the world's largest political party, the Communist Party of China; how, with what success and efficiency the "memory factory" works in the new age, and how historical memory, including museums, regular official commemorations and education serve the CPC's rule. We argue that although one of the key legitimating factors of the CPC is its historical role in the war against Japanese aggressors, reference only to this fact would not be enough to maintain support of the public. Patriotism is still a focal point of the Party's ideology, which seeks to raise the new generations to the love of their much-suffered homeland, while the CPC can safely expect the Chinese masses to stand by the party leadership if their country engages in diplomatic conflict with Japan.

We also explore whether the historical heritage-born vigilance against Japan is the result of mass manipulation or a much deeper-rooted emotional-based conscious self-defence reflex. As we explore the memories of real horrors that rising Chinese generations must live with, we also follow a process in which the Chinese political leadership does not always consider it appropriate to emphasize the grievances of the past. We apply a dual approach (both foreign and Chinese) to analyse and explain how the reactions of Chinese society to historical memory are based on an increasingly solidified national self-esteem.

Az Angkori Birodalom emlékezete és a khmer nemzeti identitástudat alakulása

2020. június 29-én az egyik kambodzsai ellenzéki párt, a League for Democracy Party¹ ünnepi gyűlése után a tagok csoportképeket készítettek Angkorvat (Angkor Wat)² falai között, amelyeket nyilvánosságra is hoztak. Az angkori műemlékegyüttesért felelős hatóság, az APSARA (Authority for the Protection of the Site and Management of the Region of Angkor) azonnal elítélte az angkori szentély propagandacélból történő felhasználását. Közleményében kijelentette, hogy Angkorvat az államhatalom, a szolidaritás és a nemzeti egység egyedülálló szimbóluma, és ezért nem használható semmilyen politikai érdekből.³

A nemzet, nemzetiség és nacionalizmus fogalmak definiálása, a nacionalizmus jellegének, funkciójának meghatározása – a világ bármely közösségéhez hasonlóan – Kambodzsában is komoly tudományos viták visszatérő tárgya, egyben az állami ideológiaépítés meghatározó eleme. Utóbbi egyre következetesebben és hangsúlyosabban követeli meg a khmer nemzeti kultúrához fűződő érzelmi elkötelezettséget a politikusoktól a művészeti és kulturális élet szereplőin át egészen a hétköznapi emberekig. A nacionalizmus fogalmának tisztázása nem új keletű problémafelvetés, mint ahogy a fogalom nem európai „használatával” is régóta foglalkozik a tudományos világ. Benedict Anderson *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*⁴ című művének 1983-as megjelenését követően a délkelet-ázsiai népek sajátosan formálódó nacionalizmusa is a figyelem középpontjába került.

Mindenképpen fontos leszögezni, hogy Délkelet-Ázsia különböző népeinél egyáltalán nem azonos sémára alakult ki sem a nemzeti identitástudat, sem a nacionalizmus mint ideológia.⁵ Kambodzsában Meas Sokeo kambodzsai és Tania Miletic

* A szerző PhD, Délkelet-Ázsia-kutató.

1 A 2005-ben alapított párt neve khmer és angol nyelven is hivatalos, jelen szövegben a könnyebb érthetőség kedvéért az angol verziót használom.

2 A khmer és thai földrajzi és tulajdonnevek esetében – a *Keleti nevek magyar helyesírása* című kötet (főszerk.: Ligeti Lajos. Bp., 1981) átírásait alapul véve – a magyar kiejtéshez legközelebb álló átírást használom, zárójelben feltüntetve az általánosan elfogadott, úgynevezett angolos formát is. A hivatkozott művek címeiben az eredetileg ott alkalmazott átírást változtatlanul hagyom.

3 Pech, 2020.

4 Anderson, 1983; magyarul: Anderson, 2006.

5 Lásd részletesebben: Tarling, 2004. A modern délkelet-ázsiai identitástudatokra lásd például: Horst, 2008; Jönsson, 2010; Vu, 2013.

1. kép.
Angkorvat
főszentélye. A szerző
felvétele, 2018



ausztrál kutatók 2006–2007-ben végzett közös felmérésük során a nacionalizmus etnikai, kulturális, vallási és ideológiai aspektusait vizsgálták.⁶ Kérdésfeltevésük arra vonatkozott, hogy a kambodzsai ember miként értelmezi saját nemzeti identitását. Kutatásuk rávezette őket arra a még fontosabb kérdésre, vajon nemzeti identitás, vagy inkább nemzettudat az, ami jelenkorunkban kialakulóban van Kambodzsában. Vizsgálataik erősítik a megállapítást, miszerint a khmer identitástudat jelentős mértékben a hajdani Angkori Birodalom dicsősége és az azt szimbolizáló Angkorvat épületegyüttes „nagysága” iránti tiszteletre, valamint büszkeségre támaszkodik. Egyértelműen érzelmi elkötelezettség, amely jelentésmódosulásai ellenére igen következetes. Úgy tűnik, hogy a 19. század közepe, vagyis a francia gyarmatosítás óta minden politikai erő Angkorvat képét és a köré megrajzolt, idealizált nagy khmer birodalmat kívánja felhasználni saját hatalmának és törekvéseinek legitimálása érdekében. Angkorvat a független Kambodzsá – ma már egyedülálló módon a nemzeti lobogón is megjelenő⁷ – szimbóluma, büszkeségének alapja – legalábbis első látásra. Valójában azonban Angkor nem a nemzet, sokkal inkább a hatalom szimbóluma, ami történelmi szerepéből, mi több, eredeti funkciójából is következik. Angkorvat, a nyugati értékelés szerint is egyedülálló jelentőségű épületegyüttes a 19. század vége óta ismert, mára már a nemzetközi kulturális örökség ikonikus épületévé vált (1. kép).

Jelen tanulmány célja bemutatni a folyamatot, melynek során Angkorvat, a 12. századi hindu (majd később buddhistává átalakított) templom a kambodzsai nemzeti egység szimbólumává vált, miközben a hozzá kapcsolt nemzet, identitás, nemzeti lélek és nacionalizmus fogalmak újra és újra átértelmeződtek a 19. század végétől napjainkig. A tanulmány bevezető része röviden vázolja a jelenlegi iskolai

⁶ Sokeo–Miletic, 2007. 102.

⁷ Angkorvat sziluettje 1863, vagyis a francia gyarmati uralom kezdete óta szerepel Kambodzsá – azóta már többször módosított – nemzeti lobogóján.

oktatásnak a nemzeti identitástudat alakításával is összefüggő módszertani és tartalmi problémáit. Ezt követően összefoglalja, hogy a francia gyarmatosítás időszakában hogyan alakult ki a nemzet és identitás fogalma Kambodzsában, és hogyan kapcsolódott össze Angkor emlékezete a khmer nemzettudattal. Számba veszi azokat a fázisokat, amelyek során az 1953-ban függetlenné váló országban az alkotmányos monarchia idején, majd az ezt követő demokratikus időszakban Angkor képe és emléke átalakult az éppen hatalmon lévő politikai erők céljainak megfelelően, hogy végül mindez a Vörös Khmer-vezetők által megálmodott idealisztikus agrártársadalom hivatkozási alapjául szolgáljon.

Birodalomból világörökség

Az Angkori Birodalom Délkelet-Ázsia legnagyobb kiterjedésű szárazföldi államaként a 9–14. század között élte fénykorát. Területe Kambodzsa mellett a mai Thaiföld, Laosz és Vietnám egy részére is kiterjedt, központja a mai Sziemreap (Siem Reap) város környékén volt. Kambodzsában összesen több mint ezer, a birodalom időszakából származó, történelmi jelentőségű műemlék építményt regisztráltak, amelyek közül mintegy 200 található Sziemreap közvetlen közelében. A szétszórtnan elhelyezkedő épített emlékek között vannak hindu és buddhista szentélyek, világi célra emelt épületek, utak, hidak, víztározók, gátak, védőfalak, valamint számtalan egyéb, ismeretlen funkciójú építmény romjai. Itt található a világhírű Angkor Műemlék Terület, amelyet az UNESCO 1992-ben felvett a világörökségi helyszínek listájára.⁸ E területen olyan kiemelkedő emlékcsoportok helyezkednek el, mint például a leghíresebb, eredetileg a hindu Visnu isten tiszteletére épült templomegyüttes, Angkorvat, amely II. Szurjavarman (Suryavarman) uralkodó emlékét őrzi, és egyben a világ legnagyobb kőből épített vallási létesítménye. VII. Dzsajavarman (Jayavarman) hozta létre a korabeli világ egyik legnagyobb kiterjedésű, fallal körülvett városát, amelyet ma Angkorthomnak (Angkor Thom) nevezünk. Nevéhez fűződik az „arctornyairól híres” Bajon (Bayon) temploma és a mára gyökerekkel átszőtt Taprom (Ta Prohm); uralkodásának több száz látványos emléke található Kambodzsa és Thaiföld számos vidékén szentélyek, világi épületek és mérnöki műtárgyak: töltések, folyó- és vízszabályozó rendszerek és utak formájában. Kambodzsa számára ez a felbecsülhetetlen értékű műemlékegyüttes jelenti az egyik legfontosabb forrást gazdasági-turisztikai és kulturális-vallási értelemben egyaránt. Az európai középkorral nagyjából azonos időszakban virágzó birodalom gyengülésének, hatalomvesztésének és területi széthullásának okai összefüggéseikben még feltáratlanok, kutatások tárgyát képezik.

Angkor utolsó négy uralkodójának idején a birodalom területe egyre zsugorodott, mind a mai Közép-Vietnám területe felől előrenyomuló csam (cham), mind a határvidékekre betelepült thai csapatok szinte állandósuló támadásainak kitéve. A támadások mellett számtalan egyéb gazdasági és társadalmi oka feltételezhető annak,

⁸ *The World Heritage List*, 2008. <http://whc.unesco.org/en/list/668> (letöltés ideje: 2020. szeptember 29.).

hogy a 15. század közepén végül az uralkodói udvar délebbre költözött. A valaha virágzó Angkort követően új történelmi korszak kezdődött Kambodzsában.

A 16. század közepén az egyik uralkodó, I. Barom Racsza (Reachea) király visszaköltöztette udvarát Angkorthom területére, fia és utóda, Szata (Satha) pedig felújíttatta és tovább építtette Angkorvatot és környezetét, talán ekkor alakították át az eredetileg hindu szentélyt buddhista templommá. Udvarukban európai misszionáriusok is megfordultak, akik már ekkor tudomást szereztek a valaha volt birodalom emlékeiről.⁹ Az egyre erősödő thai királyság, Ajutthaja (Ayutthaya) fenyegető katonai akciói miatt azonban a kambodzsai királyi udvar végleg elhagyta az angkori területet, és a többségükben homokkőből épített angkori városi épületek állaga feltehetően azonnal romlani kezdett, a következő évszázadok során pedig az épület-együtteseket a trópusi növényzet már szinte teljesen elrejtette. Ennek ellenére Angkor sohasem vált teljesen elfeledetté, Angkorvat továbbra is fontos buddhista zarándokhely maradt, amelyet elvértve külföldiek (japánok, portugálok) is meglátogattak, ám a templomról hírt adó feljegyzéseik nem keltettek nagy érdeklődést szülőföldjükön.¹⁰ Sziemreap és környéke központi területe 1794 óta a thai állam, Sziám megszállása alatt állt. Jóllehet, I. Norodom kambodzsai király 1863-ban aláírta a francia protektorátusi szerződést, és ennek egyik ígérete az angkori központi terület visszaszerzése volt, Sziemreap és környéke 1907-ig Sziám fennhatósága alatt maradt.

Angkort Európa és a nyugati világ számára a 19. század második felében fedezték fel francia utazók. Egy francia misszionárius, Charles-Émile Bouillevaux volt az első, aki *Voyage dans l'Indo-Chine, 1848–1856* című művében megemlíttette a különleges romokat, azok funkcióját, elnevezéseit is taglalva, de beszámolója visszhang nélkül maradt. Henri Mouhot, aki a trópusi erdők élővilágát kutatva utazott a térségben, 1860-ban talált rá a romokra, részletes leírást és rajzokat készített, amelyek nem sokkal később nyomtatásban megjelentek Franciaországban (2. kép). Mouhot-t elkápráztatta Angkorvat, és az antik görög, római és egyiptomi emlékekhez hasonlította a templomegyüttest. Megdöbbenve mutatott rá a jelenlegi életköriülmények és a feltételezett hajdani világ közötti óriási különbségre. Szinte hihetetlen volt számára, hogy a környékbeli falvak lakói a hatalmas kőépületek létrehozói-nak utódai. Amikor pedig megkérdezte tőlük, kik építhették ezeket a falakat, igen érdekes válaszokat kapott: „Már mindent elfelejtettünk; az a néhány felirat, ami

9 Az első ma ismert, európai beszámólót Angkorról Diogo do Couto portugál történész (1542–1616) írta le Antonio da Magdalena (?–1589) Goában hivatalt viselő kapucinus szerzetes igen alapos és pontos feljegyzései alapján, amelyeket 1583-ban a mai Kambodzsza területén tett látogatása során készített. Feltehetően tehát Da Magdalena volt az első európai, aki az erdővel borított terület mélyén rejtőző épület-emlékeket láthatta. Nem sokkal halála előtt találkozott a portugál történésszel, aki a rábizott élményeket papírra vetette. Diogo do Couto művét azonban kiadatlan kéziratként őrizte a családja, és csupán 1958-ban jelent meg Párizsban. Groslier, 1958. 68–74.

10 A legkorábbi, európai nyelven kiadott leírás Marcelo de Ribadeneyra szerzetes 1601-ben nyilvánosságra hozott rövid beszámolója (*Historia de las islas del archipelago y reynos de la gran China, Tartaria, Cuchinchina, Malaca, Sian, Camboxa y lappon*. Barcelona, 1601), majd az 1604-ben közreadott, Gabriel de San Antonio spanyol dominikánus szerzetes által, Antonio Dorta és Luys de Fonseca apátok elbeszélése alapján írt, *A Kambodzsai Királyságban történt események rövid és igaz beszámolója* (*Breve y verdadera relacion de los sucesos del Reyno de Camboxa*. Valladolid, 1604). A zarándokhelyről 1668-ban Louis Chevreuil francia misszionárius is beszámolt (*Cochinchine: Lettres*, 1663–1674).



2. kép.
Angkorvat.
Henri Mouhot rajza

számos falat borít, az ország írástudóinak számára megfejthetetlen, és amikor kérdezzük [őket] Ongkor-wat őslakos alapítóiról, akkor kivétel nélkül e négy válasz valamelyikét adják: »Ez Pra-Enn, az angyalok királyának munkája«, vagy: »Ez az óriások műve«, vagy: »A híres leprás királynak tulajdonítjuk ezeket az épületeket«, vagy végül: »Saját maguktól teremtődtek«.¹¹

Franciaország „gyarmati érdeklődése” számára kapóra jött ez a felfedezés, így hamarosan megindultak a tudományos expedíciós utak a romok feltárása és ismertetése céljából, illetve, ahogy azt később látni fogjuk, pontosan kidolgozott kultúrpolitikai érdekeknek megfelelően. Az 1898-ban megalakult École française d’Extrême-Orient tudományos intézet (a továbbiakban: EFEO) szakmai irányításával, a kor kiemelkedő szakembereinek vezetésével megindultak a régészeti kutatások, feltárások a romterületen. Ezeket hamarosan követték a „klasszikus” nyelvészeti, epigráfiai, történeti, építészeti- és művészettörténeti vizsgálatok is. Étienne Aymonier francia nyelvész háromkötetes munkájában – az építmények falain feltárt, a kőanyagba vésett – 350 feliratot dolgozott fel.¹² 1925-ben Philippe Stern francia művészettörténész, majd néhány évvel később George Coedès nyelvész-történész, az EFEO akkori igazgatója a feliratok alapján felállította a khmer történelem kronológiáját, meghatározta a történelmi korszakokat és a hozzájuk kapcsolható művészeti stílusokat. Nagy ütemben folyt a műemlékek helyreállítása is a századforduló idején legmodernebb módszerek alkalmazásával, építészek művezetésével.

Franciaország az antik romok „birtoklása” tekintetében is lemaradásban érezte magát a Brit Birodalommal szemben. Angkor feltárása az ókori egyiptomi emlékek kutatásával egyenlő rangú elismertséget biztosított a francia tudományos élet számára. Ráadásul a francia diplomácia dicsőségére 1907-ben sikerült Sziámmal olyan szerződést kötni, amely alapján a Sziemreap körüli terület, vagyis a hajdani Angkor központja visszakerült Kambodzsához. Mi történt tehát? A dicsőséges francia „birodalom” visszaszerezte a valaha volt Angkori Birodalom szimbolikus emlékeit, megteremtve ezzel az önmaga és Angkor közötti folytonosság illúzióját.

¹¹ Mouhot, 1868. 183–184.

¹² Étienne Aymonier háromkötetes, *La Cambodge* című összegző műve Párizsban jelent meg 1900–1903-ban.

A Sziemreap körüli területet az 1920-as évek óta nevezik *Park d'Angkor*nek, vagyis Angkor Parknak. Az 1930-as évek végére a romok szervezett turisztikai célponttá váltak, ekkorra már megfelelő kényelmet biztosító hotelek épültek. Megjelentek a kísérő szolgáltatások, mint például a tánckar rendszeres előadása a látogatók szórakoztatására a Grand Hotel előtt, illetve Angkorvat bejáratánál. A második világháború, majd ezt követően az első indokínai háború (1946–1954), végül a Vörös Khmer-uralom (1975–1979) és az azt követő egy évtizedes polgárháború alatt a látogatók elmaradtak, a kutatások és a műemlék-helyreállítások többször megálltak, végül teljesen megszakadtak. A polgárháború után, az 1980-as évek végén újrakezdődött a rekonstrukció nemzetközi támogatással. A világ tudományos közössége Angkor-tárgyú nemzetközi konferenciákon és kutatástámogatási kötelezettségvállalások kinyilvánítása formájában is visszatért Kambodzsába. A Kambodzsa „felszabadításában” és pacifikálásában részt vevő szakértők és intézmények küldetésének egyik központi feladata a khmer kultúra restaurálása volt. A belpolitikai viszonyok konszolidálódásával és a világörökségi cím elnyerésével párhuzamosan a turizmus robbanásszerű gyorsasággal hódította meg a műemlékeket, jelentős mértékben formálva ezzel a helyi lakosság értékrendjét és önképét is.

Angkor „bukása” óta tehát Kambodzsa thai, csam, viet hadjáratok, megszállások, a környező népek egymás közötti versengésének színtere volt, majd a francia gyarmatosítás meglehetősen passzív szereplőjévé vált. Az elmúlt mintegy hat évszázadban Kambodzsa saját történelmének kevésbé alakítója, inkább elszennvedő részese volt, és ennek következtében a khmer nemzeti identitástudat újra és újra átértékelődött. A Kambodzsa területén élők identitását eredetileg feltehetően a király személyéhez, illetve a buddhista közösséghez való kötődés határozta meg. Az európai értelemben vett nacionalizmus kialakulása Kambodzsa esetében egyébként is lassabb, és ahogy a továbbiakban láthatjuk, irányítottabb folyamat volt, szemben a jóval határozottabb vietnámi törekvésekkel. Ennek elsődleges okaként a társadalom hagyományos szerkezetét, illetve általános iskolázatlanságát szokták megjelölni. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy Kambodzsa lakosságának többsége földművelő volt, 1945 előtt a városi lakosság gyakorlatilag a fővárosra, Phnompenre (Phnom Penh) és egy vagy két kisebb városra koncentrált, 1948-ban is még mindössze 111 ezer főt számolt. A városi lakosságnak elenyésző százaléka volt khmer, a városokban sokkal inkább kínai és vietnámi kereskedők, illetve a francia bürokrácia és családtagjaik éltek.¹³

A kambodzsai nemzettudat kialakulása elválaszthatatlan a francia gyarmatosítás folyamatától. Egyrészt azért, mert a francia uralom időszakában, francia ősztönzésre kezdett egyáltalán felmerülni a nemzeti identitás mint fogalom körülhatárolásának kérdése, másodszor pedig, jórészt az előző következtében, a jelenkori identitástudat egyik sarokköve a mindenkori gyarmatosítással/megszállással szembeni függetlenség nyomatékosítása lett, ami legalább annyira hangsúlyosan vietnámi, mint amennyire francia- vagy japánellenes volt. A délkelet-ázsiai nacionalizmusok antikolonialista vonása gyakran szinte erősebbnek mondható, mint a nemzeti iden-

¹³ Vickery, 1999. 19.

titás érzése. Kambodzsában ez erőteljesen érzékelhető. Fontos megjegyeznünk, hogy a függetlenség megszerzése óta a francia és angol gyarmatosító nagyhatalmak által meghúzott határvonalak között kell a nemzet, nemzeti identitás fogalmakat értelmezni, jóllehet ezek a modern államhatárok a legritkább esetben azonosak az etnikai csoportokat határoló vonalakkal. Nyilvánvaló, hogy ez a körülmény alapvetően meghatározza a 20. század második felének és jelenkorunk etnikai és vallási konfliktusait, és ebben minden szárazföldi délkelet-ázsiai állam érintett.

Érdekes Jan Ovesen dán kulturális antropológus megállapítása, hogy bár Sziám többször, hosszú ideig megszállás alatt tartotta a khmer területek jelentős részét, mi több, korábban aktívan hozzájárult az Angkori Birodalom bukásához, a khmerek mégsem idegenkedtek a thai néptől, és nem voltak velük szemben olyan ellenségesek, mint a vietnámiakkal szemben.¹⁴ Ez annál is inkább meglepő, mivel a második világháború alatt Japán támogatásával Thaiföld azonnal újra megszállta és hatalma alatt tartotta Sziemreap térségét. A jelenség okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a khmer társadalom a vietnámiakkal érintkezett és érintkezik jelenkorunkban is többet, a két nép igen eltérő vallási hagyománya, a gazdálkodási modellek és az életmód különbözősége eleve feszültséget kelt, ráadásul a francia gyarmati adminisztráció helyi állásainak elnyerésében évtizedekig előnyt élveztek a vietnámi származásúak.

Sziámmal, vagyis Thaifölddel kapcsolatban az ellentét nem társadalmi síkon jelentkezett. A két ország politikai viszályának szimbolikus eszközei éppen Angkorvat, illetve az Angkori Birodalom egyéb műemlékei. Elég arra gondolnunk, hogy Mongkut, vagyis IV. Ráma király (1804–1868) a bangkoki királyi palota területén álló, a thai királyságot szimbolizáló Smaragd Buddha szentélyének (Wat Phra Kaew) körzetében megépíttette Angkorvat kicsinyített mását, miután meghiúsult eredeti terve, amely szerint egész Angkorvatot lebontatta volna, hogy azt Bangkokban felépítesse. Mongkut királysága alatt kezdődött a thai nemzettudat megfogalmazása, a thai kulturális hagyományok körülhatárolása. Ebben döntő szerepet kapott az egykori hűbérúrtól, vagyis Angkortól való függetlenség kifejezésének szándéka. Nem véletlen tehát, hogy az európaiak által éppen felfedezett, az Angkori Birodalom szimbólumaként híressé váló épületegyüttest birtokolni akarta a thai uralkodó. Ez a gondolatmenet már csak azért sem volt szokatlan, mert a különböző burmai, lao és sziámi királyságok hódításaik legitimálása érdekében – ha nem is komplett épületeket, de palládiumként számontartott – Buddha-szobrokat és -ereklyéket évszázadok óta raboltak el egymástól.¹⁵ A thai–kambodzsai jelenkori határviták egyik tárgya és egyben szimbolikus épülete Preah Vihear, aligha véletlenül, szintén angkori emlék.¹⁶

¹⁴ Ovesen–Trankell, 2004. 244.

¹⁵ Csakúgy, mint az antik görög-római kultúrában, a délkelet-ázsiai hagyományban is kiemelt jelentősége volt az államokat óvó, védelmező szobroknak. Közülük a leghíresebbé a bangkoki Smaragd Buddha (Phra Kaew Morakot), illetve a laoszi Luangprabangban őrzött Királyi Buddha (Pha Bang) vált.

¹⁶ Lásd: Kádas, 2009.

A kambodzsai nemzettudat és a francia gyarmatosítás

A francia gyarmatosítást megelőző időszakban egy rendkívül szűk khmer írástudó elit irányította az ország politikai, gazdasági és kulturális életét, mely szigorúan, előjogként őrizte „magas kulturális” tudását. Rajta kívül a buddhista szerzetesi réteg volt csak írástudó. A 19. század végéig viszonylag kevés szöveges mű született khmer nyelven, nyomtatásban pedig semmi nem jelent meg. A buddhista irodalom egy része ugyancsak khmerül íródott, de a páli nyelvű szövegek aránya jóval magasabb volt. A kortárs irodalmi és szakmai szövegek vietnámi, francia vagy kínai nyelven születtek. Az 1900–1910-es évekre a helyzet változni látszott. A francia iskola-rendszer bevezetése (1885) és a buddhista közösség oktatásban betöltött szerepének erősödése az írástudó elitréteg kiszélesedéséhez vezetett. Az 1930-as évekig Párizsban vagy Saigonban tanultak khmer középiskolákban ösztöndíjra kiválasztott diákok,¹⁷ majd megnyílt Phnompenben az uralkodó, Sziszovat (Sisowath) király nevét viselő gimnázium.¹⁸ Ezzel párhuzamosan 1930-ban létrejött a fővárosban a Buddhista Intézet, amely a mai napig állami fenntartásban működik, és meghatározza, egységesíti a kambodzsai buddhizmus fő irányelveit.

A részint helyben, részint Párizsban kiművelt fiatal értelmiségiek elsősorban a gyarmati bürokráciában vállaltak feladatot, de néhányan közülük a khmer nacionalizmus szószólói lettek. Úgy tűnik, hogy a franciák, saját érdekeiknek megfelelően, az iskola-rendszer bevezetésével, a társadalom militarizálásával és az európai típusú sporttevékenységek támogatásával egyfajta patriotizmust kívántak megteremteni Indokínában. Az európai módon kitanított khmer értelmiségi réteg újraértelmezte népe történelmét, felismerte és interpretálni kezdte saját hagyományait, és elkezdte a „khmerséget” mint fogalmat körülhatárolni. Az 1880-as években történtek francia kísérletek a khmer legendák és mitológiai történetek összegyűjtésére, azonban a szóbeli hagyomány összegyűjtése csupán az értelmiségi családokban történt meg, s így módon kevés khmer szöveget, jórészt inkább indiai eredetű buddhista szövegeket és irodalmi műveket sikerült lejegyezni.¹⁹

A khmer nemzeti kultúra fogalmának és a fogalom tartalmának a kijelölése – részben francia kezdeményezésre – csupán az 1920-as években történt meg. Ekkor francia képzettségű kambodzsai értelmiségiek szűk köre európai típusú nacionalista „eszmerendszert gyártott”, és ehhez keresett hivatkozható jelenségeket. Fontos kiemelni, hogy ekkor még ez a nacionalizmus kulturális, irodalmi és folklórelemeken alapult, a nemzeti önrendelkezéssel vagy egyéb politikai természetű kérdéssel még burkolt formában sem foglalkozott.²⁰ Ez az értelmiségi kör kezdte el keresni a francia *nation*, vagyis nemzet kifejezésnek megfeleltethető szót a khmer nyelvben. A páli eredetű *dzsiet* (*jiet*) kifejezés eredetileg morális és kozmológiai értelemben „születést” jelentett, és ezt a jelentését terjesztették ki az etnikai hova-

17 Az első kambodzsai, Thiounn Hol 1914-ben érettségizett Párizsban. Edwards, 2007. 76.

18 Az első hét diák, aki phnompeni gimnáziumot végzett, 1931-ben tett érettségi vizsgát. Vickery, 1999. 19.

19 Edwards, 2007. 107.

20 Uo. 7.

tartozás, társadalmi státus jelzésére.²¹ Meghatározták a néplélek, a nemzeti karakter jellemzőit, és körülhatárolták a khmer faj fogalmát. Ekkor ismerték fel azt is, hogy nem annyira a markáns kulturális különbségek, hanem a khmer nyelv különbözőteti meg őket leginkább a szomszéd vietnámi, lao és thai népektől. Megjelent a *pieszá dzsiet* (*piesaa jiet*), vagyis nemzeti nyelv kifejezés.

Az 1920-as években jelentek meg az első khmer nyelven nyomtatott napilapok, amelyek a *dzsiet* új jelentéstartalmát bevezették, értelmezését népszerűsítették. Az első khmer nyelvű lap, a *Kambudzsa Szuridzsa* (*Kambuja Surijsa*) 1927-ben jelent meg, kiadója a Királyi Könyvtár volt. Az 1936 óta megjelenő *Nagaravata* hasábjain először olyanok publikáltak, akik sokkal inkább francia–vietnámi képzettségűek voltak, mintsem khmerek. Bár a lap eredetileg nem ilyen szándékkal jött létre, szerkesztői: Son Ngoc Than és Pach Choeun gyakran a gyarmatosítás intézményrendszerét támadó cikkeket is közöltek, illetve időnként a lap vietnámiellenes hangnemet ütött meg.²² Ugyanilyen ellentmondásos a modern khmer irodalom kialakulása, amelynek gyökerei legkevésbé khmer, sokkal inkább francia, illetve sino-vietnámi eredetűek. A szerzők, akik francia alapítású oktatási intézményekben szerezték tudásukat, nyilvánvalóan európai típusú kérdésfelvetésekkel, európai jellegű szemléletmóddal dolgoztak, és írásban többnyire továbbra is franciául fejezték ki gondolataikat. Az ellentmondásos helyzet éppen abból a tényből adódott, hogy a buddhista szerzetesektől eltekintve gyakorlatilag az összes írástudó francia nyelven tanult az iskolában. A nemzet, rassz, néplélek kifejezéseknek megfelelően khmer szavak jelentős része ráadásul páli eredetű volt, így azok pontos jelentéstartalmát mélységében gyakran maguk az értelmiségiek sem értették.

A *Nagaravata* heti ötezres példányszámaival az ország meghatározó lapja lett. Egyik legfontosabb küldetése a khmer nyelvű oktatás alapvető fontosságának sulykolása volt, és ezen a területen komoly eredményeket ért el, jóllehet viszonylag szűk réteghez jutott el – a többség nem lévén írástudó. A szélesebb rétegek számára elsősorban a szerzetes tanítók közvetítették a „khmer tudatot” vagy „khmerizmust” (khmerül *khmer-niyum*). Az 1910-es évektől kezdték el páli nyelvről khmerre fordítani a buddhista szövegeket, ebben úttörő munkát végzett Chuon Nath és Huot Tath. Ennek köszönhetően az egyre növekvő létszámú írástudó fiatalok a buddhizmus tanait is anyanyelvükön olvashatták. A khmer buddhista közösség a 19. században erős szálakkal kötődött a bangkoki központú thai közösséghez. A századfordulón komoly propaganda indult a thai szomszédtól való teljes függetlenedés hangsúlyozására, vagyis a khmer nyelvű buddhista tanulmányok népszerűsítésére, illetve később megalakult a már említett Buddhista Intézet Phnompenben, amely hamarosan az új khmer értelmiség egyik központjává vált. A buddhista közösségbe az ország lakosságának szinte egésze beletartozott (és beletartozik ma is), hálózata a mindenkori állami bürokrácia rendszerén felül állt. Ez a közösség nem csupán a vallás gyakorlásának intézménye volt, hanem sajátos identitástudatot volt hivatott biztosítani. A szerzetesek szűk csoportja nem csupán khmer buddhista

²¹ Uo. 13.

²² Heder, 2007. 294.

tanokat hirdetett, beszédek és írásaik nem nélkülözték az antikolonialista hangnemet sem. 1942-ben az államellenes összeesküvéssel megvádolt Hem Csien (Chien) szerzetes letartóztatása tüntetést is kiváltott, de összességében megállapítható, hogy az 1940-es évek elején még nagyon kevesen voltak azok, akik felvetették a francia uralommal kapcsolatos kérdéseket.²³

Hiba lenne azonban azt állítani, hogy a *dzsiet* jelentésváltozása kizárólag a szerzetesi oktatás és a nyomtatott sajtó tudatos befolyására következett be. A gyarmatosítás vitathatatlan eredménye, hogy az európai tudományos közelítésmód vagy történelemszemlélet ismertté vált az Európán kívüli világban, ahol megkezdődött az egyes népek saját történelmének kronologikus rendszerű feldolgozása és lejegyzése. Megjelentek és közismertté váltak olyan szavak, mint az ország, a nép, az uralkodó, az államiság. A hangsúly a „királyok történetéről” az „ország történetére” helyeződött át, a legendákat és mítoszokat elkezdtek megkülönböztetni a hitelesnek tartott történelmi feljegyzésektől.²⁴ Mindehhez hozzájárult a gyarmatosító európaiak lelkesedése a régiségek és a történelmi emlékek iránt, ami komoly kutatói háttérrel megtámogatott tudományos intézmények létrehozásához vezetett. Ezek az intézmények, amelyek közül kiemelkedő jelentőségű a már korábban említett, ma is létező EFEO, a klasszikus európai tudományos szemléletet közvetítik, befolyásuk a helyi értelmiségi életre jelenleg is meghatározó.

Az 1907-ben Saigonban létrehozott EFEO intézményi működésével a francia kutatók számára monopolizálta az Angkor-kutatást mint tudományterületet, mi több, az angkori civilizációról való ismeretek egyetlen „letéteményeseként” jelentős szerepet töltött be a khmer történelmi tudat kialakításában. A francia kultúrpolitika ebben az időben már erőteljesen hangsúlyozta, hogy Franciaországnak morális kötelezettsége visszaszerezni Sziámtól a dicső történelmi múlt emlékeit Kambodzsa számára. Valójában ezzel magának a gyarmatosítás tényének is morális hivatkozást adtak.

A francia kutatások és az iskolai oktatás hatására szélesebb körben megismerték Kambodzsában (és Franciaországban is) az angkori történelmet, az angkori épített emlékek nevét, feltételezett rendeltetését és legfőképpen egyedülálló építészeti és művészettörténeti értékét. Nem véletlen, hogy a „khmerizmust” hirdető legfontosabb lap a *Nagaravata* nevet kapta, ennek jelentése páli nyelven Angkorvat (pontosabban a khmer eredeti neve: *Nokor Vat*), vagyis a Város Szentélye. Az írásos források fordítása és elemzése, illetve az építészettörténeti vizsgálat mellett az 1930-as évek elejétől, majd újabb hullámban, az 1950-es években egyre nagyobb hangsúlyt kapott az angkori épületek falait díszítő elemek, illetve a szobrok stílusára összpontosító művészettörténeti vizsgálat is.²⁵ Philippe Stern és Gilberte de Coral-Rémusat művészettörténészek úttörő munkáit²⁶ követően Pierre Dupont, Mireille

23 Raffin, 2005. 132.

24 Edwards, 2007. 14.

25 A művészet evolúciós folyamatának egyes építészeti vagy díszítőelemek stilisztikai összehasonlítására épülő kronológiai rendszerét az indiai Pallavák művészetének kutatása során elsőként Gabriel Jouveau-Dubreuil dolgozta ki az orientalisták közül, az 1910-es években. Hatása máig érezhető a francia kutatók munkásságán.

26 Stern, 1927, 1934; Coral-Rémusat, 1940.

Bénisti és Jean Boisselier²⁷ végezte el a khmer művészet kronológiai rendű stilisztikai rendszerezését.²⁸ A motívumokra koncentráló leírások és összehasonlító elemzések alapján művészettörténeti korszakokat határoztak meg, amelyek elnevezésükben is egy-egy helyszínhez, templomegyütteshez kötődnek. Stern és kortársai a 12. századi Angkorvat-korszakot egyértelműen a birodalom virágkorának tartották, Angkorvatra pedig úgy tekintettek, mint a tökéletes khmer épületre, amely a klaszszikus khmer építészeti, művészeti és technikai tudást összegezte, és amely egyben a hindu gondolkodásmód legtökéletesebb manifesztációja volt, precízebb, mint bármelyik indiai megfelelője. Kétségtelen tény, hogy ez a templom egészen különleges helyet foglal el nemcsak a kambodzsai, hanem az egyetemes építészeti- és művészettörténetben, ugyanakkor kizárólagos – és nemegyszer esztétikai vagy érzelmi alapon történő – kiemelése a többi emlék közül a mai napig félrevezetően érezteti súlyozott hatását a kutatások során. Az Angkorvat-korszak mint „Kambodzsai egyetemes virágkorának” képe pedig mélyen beivódott a khmer identitástudatba.

Angkor örökségének szisztematikus felmérésében egyre több olyan, többségében elitcsaládból származó fiatal kezdett részt venni, aki francia iskolákban tanult Phnompenben, Saigonban, valamint Párizsban. Párhuzamosan a khmer *dzsiet* fogalmának „keresésével” megkezdődött a khmer nemzeti stílus kialakítása az építészetben, a képzőművészetben és az irodalomban. Művészeti iskolákat alapítottak, kiállításokat szerveztek mind a gyarmati nagyvárosokban, mind Franciaországban. Meghatározták azokat az építészeti formákat és díszítőelemeket, amelyeket – elsősorban a kortárs buddhista építészetből és a legszebbnek ítélt angkori műemlékek részleteiből merítve – jellegzetes khmer stílusúnak vélték. Az állami építkezések során e lényegében mesterségesen kialakított „nemzeti” stílus lett az irányadó. Phnompen, a főváros gyarmati mintavárossá alakult át. A királyi palota épületeit már ebben az újonnan létrehozott khmer stílusban tervezték meg. A palotától nem messze áll az ekkor létrehozott Nemzeti Múzeum, amely talán a legjobban sikerült ilyen stílusú alkotás. Phnompen alapítódombján áll a város legfontosabb buddhista szentélye, a Vat Phnom (Wat Phnom). Ennek rendbehozatalát, átépítését kiemelt feladatuknak tartották a városvezetők, miközben saját, francia városnegyedük utcáit fejlesztették éppen a Vat Phnom épülete körül.

Angkor, illetve Angkorvat szimbolikus szerepének növekedéséhez nagyban hozzájárult Franciaország – elsősorban Angliával versengő – megjelenése az európai nemzetközi kiállításokon, ahol Kambodzsai, majd kifejezetten Angkor egyre látványosabb helyet kapott. Az 1889-es világkiállításon még csak Vietnám képviselte Indokínát. 1900-ban azonban már Kambodzsai volt az indokínai kiállítási tematika főszereplője: megépítették a phnompeni Vat Phnom-szentély másolatát, és ennek képe szerepelt a kiállításra hivatalosan kinyomott bélyegsorozatokon is. Hat évvel később Marseille-ben a Kambodzsai-pavilon több angkori szentély elemeit „összegyúrva” Bajon egyik tornyának arcaival tekintett a négy égtáj irányába. Előtte tartott

27 Dupont, 1934; Bénisti, 2003; Boisselier, 1955, 1956.

28 Párhuzamosan ezzel elkészültek az indiai művészetet elemző hasonló munkák is, többek között Bénisti, Coral-Rémusat, Dalet, Filiozat és Stern tollából. Lásd például: Bénisti–Stern, 1961.

3. kép.
Az Angkor-palota
a marseille-i
világkiállításon



bemutatót a Királyi Tánckar, amelynek előadása óriási sikert aratott, és Rodint, a szobrászt is mélyen megihlette. Később többször eltáncolták Párizsban is azokat a koreográfiákat, amelyeken keresztül Angkort mutatták be: a jelmez, bizonyos mozdulatok és jelenetek megtervezése az Angkorvat falain látott domborművek nyomán történt. Az egyértelmű változást az 1922-ben szintén Marseille-ben rendezett gyarmati kiállítás hozta meg, amelynek leglátványosabb épülete a *Palace d'Angkor*, egy eltúlzottan monumentális, Angkorvat főszentélye és különböző egyéb angkori szentélyek másolataiból összeállított épületegyüttes volt (3. kép). Maga az épület, a benne létrehozott kiállítás és a kísérő ismeretterjesztő programok (amelyek végén megvásárolható volt Angkorvat csokoládéból készült makettje) hirdették a francia kulturális erőfeszítések általános sikerét az egyébként elmaradott gyarmat területén.²⁹ Az 1922-es marseilles-i Angkorvat-pavilon után az 1931-es párizsi gyarmati kiállításon újra egy hatalmas Angkor-replikával jelent meg Francia-Indokína. Ekkorra már a kiállítás tematikája azt volt hivatott alátámasztani, hogy a francia birodalom gyakorlatilag az angkori nagy birodalom „örököse” Kambodzsában. Angkor egy régóta halott civilizáció szimbóluma, a fennmaradt épített és szellemi emlékei újjáépítésének és felélesztésének letéteményesei a franciák.³⁰

A *mission civilisatrice* mindvégig jellemezte a francia gyarmatosító elit gondolkodását és viselkedését Indokínában. Az 1931-es párizsi kiállítás elsődleges célja Franciaország – Európával és saját birodalma országaival szembeni – kulturális erőfölényének demonstrálása volt.³¹ Ehhez a legkiválóbb és leglátványosabb bizonyítékul az angkori romok műemlék-feltárási és -helyreállítási munkája szolgált. Külön tanulmányozható a franciák által először Saigonban, majd Phnompenben és Párizsban is létrehozott művészeti múzeumok története és gyűjteménygyarapítási stratégiája, amely – nem meglepő módon – ugyanehhez a „civilizációs misszióhoz” kapcsolódik.

A francia gyarmati stratégia fontos eleme volt a meghódított államok területén élő népek néprajzi csoportosítása, ha tetszik, „kategorizálása” és rangsorolása, a

²⁹ Edwards, 2007. 154.

³⁰ Uo. 161.

³¹ Chafer–Sackur, 2002.

19. század második felére jellemző evolucionista tudományos igénnyel.³² Ennek megfelelően az államalkotó népeket tekintették nemzetnek, míg a rangsorolásuk alapján „a civilizáció alacsonyabb szintjén élő”, úgynevezett hegyi népek az „irányítandó”, „tanítandó” társadalmi kategóriába estek. Ez a megközelítés a mai napig érezteti hatását a modern Délkelet-Ázsiában, például akkor, amikor állami kultúrpolitikai törekvések megpróbálják megmenteni a különböző népek kulturális hagyományainak színes, látványos elemeit, elsősorban önreprezentáció céljából. A gyarmatbirodalom kultúrájának bemutatása a nemzetközi kiállításokon hangsúlyosan ezt a szemléletet és megközelítésmódot követte. A khmer nép kulturális örökségének egyetlen értékelhető eleme a múltbéli dicső birodalom képe volt, amelyet a fennmaradt műemlékek másolataival szemléltettek. A szemléltetésnek nem is rejtett célja volt az „elmaradott” életszínvonalon élő nép kulturális felemelése a többi – ilyen történelmi múlttal nem rendelkező szomszédos – néppel együtt. Az angkori ősi múlt és a gyarmatosított jelen közötti időszakot egész egyszerűen nem tartották említésre méltónak. Ahogy Penny Edwards amerikai történész megjegyzi: Mouhot rajzairól eltűntek az emberek, és az ott álló, használatban lévő buddhista kolostor egyszerű épületeit sem ábrázolta. A kortárs kambodzsaiak létezése „zavarta” az európai művelt réteg Angkorról, illetve Kambodzsáról alkotott idealisztikus, egyben felsőbbrendűséget sugárzó képét.³³ A franciák általában jórészt passzív, hagyományosan vallásos és a tradíciók korlátozó ereje miatt megújulásra, modernítésra éretlen társadalomként írták le Kambodzsai lakosságát ebben az időben.³⁴

Az első párizsi nyomtatású, khmerekről szóló regény, Roland Meyer: *Saramani* című romantikus műve 1922-ben jelent meg. Az igaz történeten alapuló mű részletesen bemutatja a khmer királyi udvar eseményeit, romantikus szerelmi históriába ágyazza a francia és a khmer kultúra különbözőségein alapuló ellentmondásokat. Sugárzik belőle az a nemzetépítési kísérlet, amely a hagyományos kultúra bizonyos elemeinek, leginkább a táncdráma tradíciójának megőrzésére irányul, mindez európai-francia szempontrendszerbe ágyazva. Az Angkorról készült grafikák, a gyarmati kiállítások, a romantikus regények és a khmer udvari táncosnők franciaországi turnéztatása mind végső soron egy célt szolgált: azt, hogy a kambodzsai hagyomány beépüljön a francia kulturális örökségbe, Angkor szerves része legyen a francia *patrimoine*-nak. A khmerek pedig ennek a folyamatnak mindössze a statisztái lettek. Angkor jelentőségének hangsúlyozása ugyanakkor más eredménnyel is járt: erős nemzeti önbizalommal rendelkező értelmiségi réteg alakult ki Kambodzsában, amelynek különböző csoportjai a gyarmati uralom alóli felszabadulást követően a dicső történelmi múlt emlékéből táplálkozva formálták politikai elképzeléseiket, illetve erre hivatkozva alakították propagandájukat.

³² Hale, 2008.

³³ Edwards, 2007. 144.

³⁴ Raffin, 2005. 10.

A független Kambodzsa mint az Angkori Királyság örököse

A kambodzsai nemzettudat fontos gyökere a király személye, akiben megtestesül a buddhista uralkodó iránti feltétlen tisztelet. Ez leginkább 1945-ben vált nyilvánvalóvá, amikor a második világháborút követően Franciaország haladéktalanul igyekezett visszaszerezni hatalmát a gyarmatbirodalmában. Az uralkodó, Norodom Szihanuk király ekkor még lojális volt Franciaországhoz, ezért úgy tűnik, a kambodzsai lakosság nagy része egyáltalán nem kérdőjelezte meg a korábbi gyarmatosító nagyhatalom visszatérésének jogosságát.³⁵ Nyilvánvalóan az is közrejátszott ebben, hogy jobban tartottak Vietnám erősödő befolyásától (az 1910–1920-as évek infrastrukturális fejlesztései következtében fellendült a belföldi kereskedelem, amelyet az egyre nagyobb számban betelepülő vietnámiak bonyolítottak, és a vietnámi származásúak az állami bürokráciában is felülreprezentáltak voltak).

A vietnámiellenesség az 1940-es évek második felében azonban lassan franciaellenességgé alakult át a *Nagaravata* hasábjain és az egyéb fórumokon egyaránt. Megerősödött az 1945-ben alapított khmer függetlenségi mozgalom, a Khmer Issarak (jelentése: Független Khmer), amely az első indokínai (francia–vietnámi) háború alatt nyíltan támogatta a Viet Minh-célkitűzéseket, bár eredetileg hangsúlyosan elhatárolódott a kommunista eszméktől. A Khmer Issarak mozgalom zászlóján vörös alapon aransárga színben Angkorvat körvonala jelent meg. (Ezt a zászlót nyilvánította később sajátjának az új politikai erő, a Vörös Khmer is, amikor az új államot, a Demokratikus Kambodzsát létrehozta.) A franciák veresége az első vietnámi háborúban 1954-ben megteremtette a politikai pillanatot Kambodzsa függetlenségének elérésére. Norodom Szihanuk király kikiáltotta az ország függetlenségét, az új államforma alkotmányos monarchia lett. 1955-ben apja javára lemondott a trónról és politikai mozgalmat alapított Szangkum (Sangkum) névvel, amely még ugyanebben az évben fölényesen megnyerte a választásokat; Szihanuk miniszterelnök lett. Saját és pártja retorikájában Angkor hagyatéka nagyon hangsúlyos szerepet kapott. Nézeteiket buddhista elveken nyugvó khmer szocializmusként határozták meg, amelyben különösen fontosnak és sajátosan khmer vonásnak tüntették fel Angkor hagyományát. A mindenkori angkori/kambodzsai uralkodó képe mint a kollektív rizstermesztés, az ország öntözéses vízgazdálkodása és közlekedési infrastruktúrája fejlesztésének szinte egyszemélyes irányítója jelent meg a retorikában. Szihanuk személyét pedig, annak ellenére, hogy nem is ő volt az uralkodó, a legnagyobb angkori királlyal, VII. Dzsajavarmannal azonosították. Garry Robert kanadai professzor így ír 1964-ben megjelent cikkében, amelynek címe: *Kambodzsa újjászületése VII. Dzsajavarman, Angkor királyától Norodom Szihanuk varmanig: „... csak VII. Dzsajavarman nevét említjük meg, aki rövid ideig uralkodott, de akinek uralkodása ennek ellenére páratlan fényrel ragyogott, és akiről Szihanuk herceg szeretett példát venni. Véletlen vagy szándékos, a két uralkodó között különös hasonlóság van véleményünk szerint.”*³⁶

35 Abdoul-Carime, 1995.

36 Garry, 1964. 11.

VII. Dzsajavarman, akinek neve jóságos, védelmező buddhista királyként maradt meg a néphagyományban, tökéletes modellként szolgált Szihanuk jellemzősekor. A 13. században élt uralkodó hódító politikája (uralkodása alatt érte el az Angkori Birodalom a legnagyobb kiterjedését) pedig új értelmezésben a független Kambodzsa előképeként jelent meg. Az 1960-as évek végére Szihanuk rendezésében játékfilmek készültek, illetve egy-két órás koreografált táncos-zenés előadás is született, amelyek helyszíneként az angkori épületeket használták, vagy azok színpadi díszletként is megjelenített másolatait.³⁷

Norodom Szihanuk hatalmát 1970-ben a Lon Nol tábornok vezette katonai puccs döntötte meg. Az új Kambodzsai Köztársaság a zászlóján Angkorvat sziluettjét viselte, kormányának mindössze ötéves fennállását pedig a második indokínai háború (az amerikai–vietnámi háború) katonai és politikai eseménysora alakította. A kormányzó erők Kambodzsa függetlenségének megőrzésére törekedve kettős, külső és belső nyomás alá kerültek. Egyrészt a háborúba közvetlenül vagy közvetve beavatkozó nagyhatalmak, másrészt a belső ellenzékük – a rojalisták az egyik oldalról, míg a másiktól az ijesztően erősödő katonai bázissal rendelkező vörös erők – szorításában őrlődtek. Angkorvat környékére vörös khmer és vietnámi alakulatok szivárogtak be, a nemzetközi közösség, élen az UNESCO-val pedig aggódni kezdett a romterület épségéért. Újra megjelent az Angkor örökségét mint a *khmerség* egyetlen gyökerét feltűző narratíva. Mind Lon Nol, mind a nemzetközi közvélemény ekkor kezdett Angkorról mint az egyetemes emberiség egyik kiemelkedő kulturális emlékééről beszélni. Nemzetközi jelentősége hangsúlyosabbá vált, és ebben talált helyet az angkoriakhoz kötődő nemzeti identitásépítés. Ahogy Michael Falser, a jelen témában a legfrissebb monográfiát publikáló német történész fogalmaz: Angkor modern történelme során először történt, hogy a romterület megőrzésének paradigmája nem a klasszikus gyarmati retorikába volt beágyazva, vagy a rojalista szándékoknak megfelelően használták fel, hanem mint nemzetközi problémát Kambodzsa nemzeti kormánya tárta fel a „civilizált nemzetek” előtt.³⁸ 1972-ben már fegyveres harcok is folytak, légi támadás is történt Sziemreap környékén, a terület a Vörös Khmer-csapatok irányítása alá került. A francia kutatóintézet tagjai elmenekültek, a feltárások abbamaradtak. Szihanuk, aki ekkor még rokonszenvezett Pol Pot törekvéseivel, 1973-ban érkezett Sziemreapbe. Fennmaradtak olyan fotók, amelyeken Angkorvat előtt látható vörös khmer egyenruhában, bár ezek hitelessége megkérdőjelezhető, elképzelhető, hogy utólag készült fotómontázsokról van szó.³⁹ Angkorvat és a többi műemlék újra díszlete lett a politikai retorikának, a hatalmi szándékok kifejezésének.

1975-ben kezdődött a világtörténelem egyik legembertelenebb diktatúrájának korszaka, a négy éven át tartó Vörös Khmer-rémuralom. Pol Pot és környezete tudatosan használta fel marxista–maoista ideológiája alátámasztására Angkor történelmi hagyatékát. Angkor főváros körzetéről, mint egy bravúrosan szervezett és

37 Lásd részletesen: Falser, 2019. 228–231.

38 A khmer parlament indítványát az ENSZ Közgyűlése számára (1970) elemzi: Falser, 2019. 239.

39 Uo. 257.

létrehozott vízgazdálkodási infrastrukturális hálózatról, már az 1970-es évek elején jelentek meg tudományos igényű francia nyelvű elemzések. A Vörös Khmer-vezetők szeme előtt ennek a vízgazdálkodásnak és az intenzív rizstermesztési módszernek köszönhetően „nagygyá lett” birodalomnak a képe lebegett, amelynek újrateremtése érdekében kíméletlen kényszermunkára fogták az ország lakosságának millióit. Angkor, a dicsőséges birodalom mint előkép szolgált hivatkozási alapul, a cél a nemzeti lélek, a nemzeti büszkeség építése volt az ország függetlenségének megőrzése érdekében, amint azt Pol Pot egyik 1977-es beszédének szövegében is láthatjuk: „Mindannyian ismerjük a múlt idők Angkorját. Angkor a szolgaság idején épült. A »mi szolgálunk« építették az akkori kizsákmányoló osztály igája alatt a király örömeire. Ha a mieink képesek voltak Angkort felépíteni, akkor mindenre képesek. A mieink megvalósították 1975. április 17-ét. Fel kell emelnünk a nemzet lelkét, a nemzet büszkeségét, hogy megteremtjük a honvédelmet és építsük azt, és hogy biztosítsuk hazánk jövőjét.”⁴⁰

A nemzet lelke és büszkesége felemelésének agresszív propagandáját a munkatáborok lakói kötelezően meghallgatandó rádióadások és időnként színpadi előadások formájában, illetve a Pol Pot szövegeiből összeállított tananyag közös recitálásával sajátították el. A vörös khmer színpadi előadókról – alkalmi színészekről és táncosokról – az angkori romok kulisszái előtt készített látványos propagandafotók nem bizonyultak elegendő forrásnak a megkínzott nép számára a nemzeti büszkeség megőrzéséhez. A szétzilált, hagyományos közösségeitől megfosztott kambodzsai társadalom a kényszermunkatáborok éveit a legtöbb folklór jellegű hagyományát, történelmi identitását egész egyszerűen elvesztette. A rémuralmat követő, hosszan elhúzódó polgárháború, majd a nemzetközi beavatkozással megteremtett konszolidációt követően merülhetett fel újra az oktatásban, de a politikai propaganda szintjén is, a nemzeti kultúra, történelmi hagyomány és ezekkel összefüggésben a nemzeti identitástudat fogalmainak meghatározása, újraértelmezése.

Angkor és a vörös khmerek emlékezetének feldolgozása: a nemzeti identitástudat alakításának újabb fejezete

Kambodzsai történelméről a nemzetközi közösség általában mindössze két kifejezést ismer csupán: Angkorvat és a vörös khmerek nevét. Helyszíni megfigyeléseim alapján a külföldiek kíváncsiságának kielégítésére a helyiek is e két témakörben szeretnek mesélni, bár a Vörös Khmer-időszakra vonatkozó személyes történeteket az azokat átélők csak bizalmas viszony kialakulása után említik meg. A fiatalabb, már az 1980-as években születettek között viszont előfordul, hogy kérdés nélkül is elmesélik az idősebb családtagoktól hallott történeteket, illetve azt, hogy miként képes egy közösség visszafogadni a Vörös Khmer-katonákat saját településükre.

⁴⁰ Pol Pot beszéde 1977-ben a Kambodzsai Kommunista Párt megalakulásának 17. évfordulóján, 1977. szeptember 29-én. Pol Pot, 1977. 49.

Mindkét témában a „távolítás” a döntő eszköz, amelyet önkéntelenül is alkalmaznak a beszélgetőtársak. Ez a „távolítás”, úgy tűnik, nemcsak ösztönös reakció, hanem az elmúlt húsz évben az állami propaganda és az oktatás eszköze is. Érdemes idézni Meas Sokeo kambodzsai kutató megállapítását: „A khmerek számára a jelenkor szemszögéből negatívnak ítélt történelmi esemény nem tekinthető »meghatározó« vagy »leglényegesebb« elemnek saját múltjuk elemzése során. A nyugati tudományok által vizsgált két történelmi időszak, az Angkori Birodalom évszázadai, illetve az úgynevezett Vörös Khmer-rezsim rémuralma nem tekinthető számukra a történelmi múlt »azonos« kategóriáinak.”⁴¹

Pol Pot leverése Vietnám hathatós katonai beavatkozásának köszönhető. A Vörös Khmer-időszakot követően az iskolarendszer fizikai és szervezeti helyreállítása is vietnámi irányítással történt. Az 1980-as évek végén megjelenő történelem-tankönyvek külön fejezetben foglalkoztak a rémtettekkel.⁴² Ezek a tananyagok népmesei stílusban, a démoni és a hős karakterek, az elnyomó vörösök és a khmer emberek küzdelméről szóltak, a khmer nemzet hősiességének és a vietnámi segítség jelentőségének igazolása szándékával. A vietnámi megszállás és a polgárháborús viszonyok felszámolását követően kezdett a jelenlegi politikai és hatalmi struktúra kialakulni Kambodzsában. A hatalmat gyakorlókra nézve kompromittáló tartalmakat törölték a történelemoktatásból. Így az 1990-es években a Vörös Khmer-korszak említése sem volt engedélyezett az iskolákban annak érdekében, hogy „nemzeti összetartás” épülhessen a társadalom tagjai között.⁴³

Az ezredfordulóra megérkeztek Kambodzsába a különböző nemzetközi emberi jogi és civil szervezetek, amelyek hangot adtak a tantervek nemzetközileg elfogadott elvek és sémák szerinti módosítása szükségességének. Ennek eredményeképpen – nagyon elnagyoltan ugyan és az aktuális politikai propagandának megfelelően – bekerült a történelemtankönyvekbe a Pol Pot-rezsim története. Az amerikai Yale Egyetem speciális projektjéből (Yale’s Cambodian Genocide Program) létrejött a Documentation Center of Cambodia intézet, amely a rémuralomra vonatkozó összes adatot igyekszik rendszerezni az áldozatoktól összegyűjtött történetek alapján. Az intézet kiadásában jelent meg 2008-ban Dy Kamboly *A History of Democratic Kampuchea* című alpműve, amit oktatási segédanyagnak szántak. 2008-tól valóban tanították is e korszakát a khmer történelemnek, de csak úgy, mint minden, a khmer néppel Angkor bukását követően történt eseményt, ezt is úgy mutatták be, mint a passzivitásra utalt ország érdekeivel ellentétes, külső hatások eredményét. A khmer népre vonatkozóan pedig tovább erősítették annak áldozatkarakterét.

A Pol Pot-időszak feldolgozása tehát annak egyfajta történelmen kívüli epizódá tételel történt meg. A felelősök megbüntetése gyakorlatilag mind helyi, mind felsőbb politikai szinten – néhány kivételes esettől eltekintve – elmaradt.⁴⁴

41 Sokeo–Miletic, 2007. 102.

42 Ngo, 2014. 161.

43 Uo. 163.

44 A Vörös Khmer-vezetők ellen mintegy húsz évig nem indult semmiféle büntető eljárás. 1998-ban merült fel először ennek szükségessége, de ebben az évben Pol Pot meghalt. Három vezetőtársát: Nuon Cseát

A tömeggyilkosságok helyszíneit látogatható emlékhelyekké alakították, ezek hamar népszerű turistalátványosságokká váltak. A vörös khmerekről kialakított képet leginkább nem a családi és kisközösségi emlékezet, hanem a hivatalos narratíva alakítja az iskolai oktatáson és a médián keresztül. Ennek alapja a Vörös Khmer-vezetők démonizálása, az általuk kikényszerített kegyetlenkedés elítélése és demonstrálása a látogatható emlékhelyeken, játék- és dokumentumfilmekben, rádió- és televízió-műsorokon és legújabbban mobiltelefonos applikáción keresztül.⁴⁵ A kollektív memória táplálkozik a túlélők visszaemlékezéseiből is, ugyanakkor a hosszúra nyúlt kezdeti konszolidáció éveiben oly nagymértékű volt a történesek elhallgatása, hogy ezek a visszaemlékezések sem mentesek sokszor a hivatalos narratíva befolyásától. Ebben a folyamatban ismét felmerül a khmer nemzeti identitás kérdése. Mit jelent valójában a nemzet fogalma egy olyan társadalomban, amelynek működése – már csak az alapvető gazdasági ág, a rizstermesztés kollektív munkaigénye miatt is – hagyományosan kisebb együttműködő közösségeken alapult, amelyeket szétzilált a kényszermunkatáborok rendszere, és amelyek ma próbálnak visszarendeződni. Hogyan lehetséges együttműködő közösségben gondolkodni egy megosztott, az egykori Vörös Khmer-katonákból, -őrökből és -vezetőkből, illetve saját áldozataikból álló kettéosztott társadalomban, amikor ráadásul az ország határai sem egyeznek meg a népesség etnikai választóvonalával?

A kambodzsai oktatásnak ma is központi problémája a tanítandó történelmi korszakok kijelölése. Egyáltalában, a köztudatban kell-e tartani, mint negatívumot, a 20. század népiirtással tetézt háborúinak történetét? Vagy helyesebb-e a nemzeti történelemtudatot az idealizált régmúlt emlékeire hivatkozva erősíteni? Kambodzsai lakossága fiatal, 70 százaléka harminc év alatti, azaz a Vörös Khmer-uralmat követően született, a polgárháborút is legfeljebb kisgyermekként élte át.⁴⁶ A történelem iskolai oktatása esetükben döntő kihatással van politikai gondolkodásukra és nemzeti identitásuk kialakulására, mert a sebeiből éppen csak kigyógyuló társadalomtól, kisebb falu- vagy családi közösségüktől nem mindig kaphatnak bátorító útmutatást.

2004-ben Vincent Houben holland történész kérdőíves felmérést végzett egy phnompeni magániskola középiskolás korú diákjai között.⁴⁷ Kérdéssora arra vonatkozott, hogy mit tartanak a diákok a khmer történelem meghatározó eseményeinek, korszakainak. A kérdőívek kiértékelése során rögtön megállapíthatta, hogy jóllehet Angkor volt a legmeghatározóbbnak tartott epizód, az Angkori Birodalomról a khmer diákok alig rendelkeztek tényszerű ismeretekkel. Számukra Angkor annyit jelentett, mint az ország zászlóján is szereplő, a 12. század végén emelt Angkorvat templom logószerű rajza. A nemzeti múlt tudása tehát lényegében leszűkült, Angkorvatot pusztán mint építményt ismerték, de azt is csak felületesen. 2004 óta

(Chea), Kiő Szampant (Khieu Samphan) és Ieng Szarit (Sary) végül nemzetközi nyomásra bíróság elé állították, és a 2010-es években, vagyis mintegy negyven évvel a rémtettek után elítélték.

45 A The Khmer Rouge History multimédiás oktató applikáció 2017-ben készült el az oktatási minisztérium támogatásával. Az ingyenesen letölthető tartalmakkal a közép- és felsőoktatás történelem-tananyagához kívántak kiegészítő információkat nyújtani.

46 Lásd: <http://worldpopulationreview.com> (letöltés: 2020. szeptember 13.).

47 Houben, 2007. 1.

az oktatás, a khmerül is megjelenő történelemkönyvek és a média hatására az Angkorról való tudás általánosságban szélesedett, de még mindig igen kis mértékben.

A kambodzsai ember anélkül tartja magát Angkor örökösének és határozza meg ilyen módon identitását, hogy ténylegesen ismerné a történelmi tényeket, emlékeket. Ez utóbbiakat legfeljebb az idegenforgalommal összefüggésben jövedelmet biztosító objektumoknak tekinti. Angkor épülettromjai egyre növekvő számú, ma már évente többmilliónyi látogatót vonzanak Sziemreapbe és térségébe, de általánosságban kijelenthető, hogy teljes mértékben hiányzik mind a látogatók, mind a helyiek tudatából, hogy ezek a kulturális emlékek a mai, élő khmer kultúrától elválaszthatatlanok, azzal összefüggenek. Azaz nem segítik az ellentmondásokat feloldani a turisták sem, akiket csak a régi birodalom romjai érdekelnek, és az árusoktól bármilyen „régii”, illetve „autentikus” ajándéktárgyat megvesznek.

Idézzük fel újra Mouhot feljegyzéseit, amelyek szerint Angkort talán az óriások, talán az angyalok építhették, de az is lehetséges, hogy magától jött létre. Hiába rendelkezünk – ma már khmer szakemberek által is, valamint khmer nyelven publikált – tudományos közlemények és eredmények sokaságával, a khmer társadalom nagy része egy számára is ismeretlen, lényegét tekintve érthetetlen épületegyüttes képéhez pusztán érzelmi alapon kötődik, és nagyon büszke rá. Ez a jelenség korunkra jellemzően más kulturális múltú népeknél is megfigyelhető. A különbség az, hogy e kollektív identitástudatból – és helyszíni benyomásaim alapján a legtöbb ember személyes tudatából, gondolkodásmódjából – itt hiányzik az „idő”, a „folyamat”, a „történet” érzékelése.⁴⁸

E sajátosság nemcsak Kambodzsában tapasztalható, hanem általában a délkelet-ázsiai népeknél. Ennek igen sok oka lehet, amelyeknek részletes elemzése a kutatások egyik legfontosabb iránya. A nyugatitól eltérő gondolkodásmód nyilvánvalóan a buddhista szemléletből is következhet, amely az egyes ember életét, életfolyamatát, a múltat, a jelent és a jövőt másként látta, és a közösség szerepét is másként ítéli meg. De Angkor dicsőségének felidézése teret ad megtévesztő, manipulatív politikai és kulturális befolyásolásnak, valamint a történelmi szörnyűségek büntetlenül maradó elfeledtetésének is. Ezért van különös jelentősége a khmer elit történelemoktatási és kulturális stratégiájának. Ez annál is inkább így van, mert szemben az európai múlt objektumaival, az Angkori Birodalom területén a tárgyi emlékek nagyszámú, de szűk köre maradt meg. A monumentális birodalmi épületek, mérnöki létesítmények állnak, illetve feltárhatók, de más tárgyi emlékek, főleg a mindennapi élet eszközei – legalábbis eddig – nem kerültek elő nagyobb számban. Az angkori mindennapi élet körülményeit alig ismerjük. A mai mezőgazdasági-kézműves munkamódszerek és eszközhasználati módok nyilvánvalóan a régmúltba vezetnek, de kapcsolatuk az angkori viszonyokkal még nem kellően tisztázott. Az angkori emlékeken csak közvetett módon, a kőfaragással megjelenített tárgyak, emberalakok és jelenetek tanulmányozhatóak. Még kevesebb emlékekkel rendelkezünk az Angkort követő időszakról, mivel erre a korszakra vonatkozóan az elmúlt

48. Luco, 2000.

évtizedig tudományos kutatások jóval kisebb számban történtek, és eredményeik sem váltak még közismertté.

Az európai múzeumok és gyűjtemények zsúfolásig tele vannak az elmúlt nagy birodalmak, vagy akár kisebb közösségek tárgyi emlékeivel. A kortárs leírók művei megismerhetők, így az akkori társadalom rétegeinek életével, kultúrájával könnyebben szembesül, találkozik a mai néző. Számára, számunkra egyértelműen jelen van a folyamatos és igazolható európai identitás. A khmer identitástudat vizsgálata során azonban megkerülhetetlen az a kérdés, vajon a nyugati típusú oktatási terv, kulturális örökségvédelmi koncepció vagy múzeumi kiállítási program azonos hatást kelt-e, alkalmas-e a kambodzsai vagy szélesebb értelemben a délkelet-ázsiai környezetben arra, hogy a virágzó vagy éppen kevésbé dicső nemzeti múlttal való kontinuitást érzékeltesse a helyi lakossággal.

A nemzeti egység szimbóluma, Angkorvat ma is működő buddhista szentély. Hatalmas kiterjedésű épületegyüttesében két kolostor is működik. A szentély és a területén lévő Buddha-oltárok a zarándokútvonal kiemelkedő fontosságú állomásai. A szentély valójában a történelmi szerepétől függetlenül is jelentős helyszíne a délkelet-ázsiai buddhista közösségnek, a turistatömegek ellenére a hívők képesek falai között az elmélyülésre. Hun Szen (Hun Sen), aki 1985 óta az ország miniszterelnöke, 2017 decemberében nagyszabású ceremóniát rendezett Angkorvatban. A Kambodzsza boldogsága és nyugalma, illetve a jövőbeni békéjének biztosítása céljából megrendezett szertartás ötezer buddhista szerzetes közreműködésével, több ezer hívő előtt, királyi külsőségek között zajlott, a miniszterelnök és felesége főszereplésével. A miniszterelnök áldást kapott mint a kambodzsai nemzet egységének védelmezője a nemzet egységét szimbolizáló, mellesleg az egyik legfontosabb angkori uralkodó által emelt szentély előtt. Sem Szihamoni (Sihamoni) király, sem pedig az uralkodócsalád többi tagja nem volt jelen, holott ilyen jellegű szertartást ezt megelőzően kizárólag az uralkodók mutathattak be. Ha volt eredendően is egyfajta identitástudat Kambodzsában, akkor az mindenképpen a buddhista uralkodó személyéhez fűződő érzelmi köteléken alapult. Úgy tűnik, hogy jelen körunkban ennek a kötődésnek az átformálása is elkezdődött.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Abdoul-Carime

1995 Abdoul-Carime, Nasir: *Reflexion sur le Regime Sihanoukien. La monopolisation du verbe par le pouvoir royal*. In: *Péninsule*, 31. (1995) 2. sz. 77–97.

Anderson

1983 Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983.

2006 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Bp., 2006.

Bénisti

2003 Bénisti, Mireille: *Stylistics of Early Khmer Art*. Vol. 1–2. New Delhi, 2003.

Bénisti–Stern

1961 Bénisti, Mireille – Stern, Philippe: *Evolution du style indien d'Amaravati*. Paris, 1961.

Boisselier

1955 Boisselier, Jean: *La statuaire khmère et son évolution*. Saigon, 1955.

1956 Boisselier, Jean: *Tendances de l'Art khmer. Commentaires sur 24 chefs-d'oeuvre du musée de Phnom Penh*. Paris, 1956.

Chafer–Sackur

2002 *Promoting the Colonial Idea: Propaganda and Visions of Empire in France*. Eds.: Chafer, Tony – Sackur, Amanda. Houndmills, 2002.

Coral-Rémusat

1940 Coral-Rémusat, Gilberte de: *L'Art Khmer les grandes étapes de son évolution*. Paris, 1940.

Dupont

1934 *Catalogue des Collections indochinoises du Musée Guimet*. Éd. par Dupont, Pierre. Paris, 1934.

Edwards

2007 Edwards, Penny: *Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860–1945*. Honolulu, 2007.

Falser

2019 Falser, Michael: *Angkor Wat: A Transcultural History of Heritage*. Vol. 1. *Angkor in France. From Plaster Casts to Exhibition Pavilions*. Vol. 2. *Angkor in Cambodia. From Jungle Find to Global Icon*. Berlin–Boston, 2019.

Garry

1964 Garry, Robert: *La renaissance du Cambodge de Jayavarman VII, roi d'Angkor, à Norodom Sihanouk varman*. Phnom-Penh, 1964.

Groslier

1958 Groslier, Bernard Philippe: *Angkor et le Cambodge au XVI^e siècle d'après les sources portugaises et espagnoles*. Paris, 1958.

Hale

2008 Hale, Dana S.: *Races on Display: French Representations of Colonized Peoples, 1886–1940*. Bloomington, 2008.

Heder

2007 Heder, Steve: Cambodia. In: *Language and National Identity in Asia*. Ed.: Simpson, Andrew. Oxford, 2007. 288–311.

Horst

2008 Horst, John ter: *Weaving into Cambodia. Trade and Identity Politics in the (Post-)Colonial Cambodian Silk Weaving Industry*. [PhD-disszertáció. Vrije Universiteit.] Amsterdam, 2008. (<https://core.ac.uk/download/pdf/15454394.pdf>, letöltés: 2020. szeptember 13.).

Houben

2007 Houben, Vincent: *Historical Consciousness among Khmer Students: A First Introduction*. Berlin, 2007.

Jönsson

2010 Jönsson, Kristina: Unity in Diversity? Regional Identity-Building in Southeast Asia. In: *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 29. (2010) 2. sz. 41–72. DOI: <https://doi.org/10.1177/186810341002900202>.

Kádas

2009 Kádas Csaba: Preah Vihear fegyverben. Thaiföld és Kambodzsa kiújult határvitáinak háttere. In: *Tudományos Közlemények [Általános Vállalkozási Főiskola]*, 22. (2009) 25–43.

Luco

2000 Luco, Fabienne: Timeless Angkor. In: *UNESCO Courier*, 2000. május, 41–43. http://angkordatabase.asia/libs/docs/publications/timeless-angkor/Timeless_Angkor-FLuco-CUnesco.pdf (letöltés: 2020. szeptember 25.).

Mouhot

1868 Mouhot, Henri: *Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indochine*. Paris, 1868.

Ngo

2014 Ngo, Frederick J.: Revision for Rights? Nation-Building through Post-War Cambodian Social Studies Textbooks. In: *(Re)Constructing Memory: School Textbooks and the Imagination of the Nation*. Ed.: Williams, James H. Rotterdam, 2014. 153–169.

Noren-Nilsson

2016 Noren-Nilsson, Astrid: *Cambodia's Second Kingdom: Nation, Imagination, and Democracy*. Ithaca, 2016.

Ovesen-Trankell

2004 Ovesen, Jan – Trankell, Ing-Britt: Foreigners and Honorary Khmers. Ethnic Minorities in Cambodia. In: *Civilizing the Margins. Southeast Asian Government Policies for the Development of Minorities*. Ed.: Duncan, Christopher R. Ithaca, 2004. 241–269.

Pech

2020 Pech, Sotheary: LDP Accused of Using Angkor Wat for Political Gain. In: *Khmer Times*, 2020. június 29. <https://www.khmertimeskh.com/50739036/ldp-accused-of-using-angkor-wat-for-political-gain/> (letöltés: 2020. június 29.).

Pol Pot

1977 *Pol Pot's Speech: Long Live the 17th Anniversary of the Communist Party of Kampuchea. September 29. 1977*. Unofficial translation by the Kampuchean Residents in Amerika. New York, 1977.

Raffin

2005 Raffin, Anne: *Youth Mobilisation in Vichy Indochina and Its Legacies, 1940 to 1970*. Oxford, 2005.

Soeung

2008 Soeung, Sophat: A Personal Struggle to Balance Khmer Nationalism and Peacebuilding. In: *Beyond Intractability*, 2008. <https://www.beyondintractability.org/reflection/soeung-personal> (letöltés: 2020. szeptember 23.).

Sokeo-Miletic

2007 Sokeo, Meas – Miletic, Tania: *Peace Research Understanding Inter-Ethnic Relations and National Identity in Cambodia*. Phnom Penh, 2007.

Stern

1927 Stern, Philippe: *Le Bayon d'Angkor et l'évolution de l'art khmer. Étude et discussion de la chronologie des monuments khmers*. Paris, 1927.

1934 Stern, Philippe: Art Khmer. Esquisse d'une évolution de la statuaire. In: *Catalogue des Collections indochinoises du Musée Guimet*. Éd. par Dupont, Pierre. Paris, 1934.

Tarling

2004 Tarling, Nicholas: *Nationalism in Southeast Asia. 'If the People are with Us'*. London, 2004.

Vickery

1999 Vickery, Michael: *Cambodia 1975–1982*. Chiang Mai, 1999.

Vu

2013 Vu, Tuong: Southeast Asia's New Nationalism: Causes and Significance. In: *TRaNS: Trans-Regional and -National Studies of Southeast Asia*, 1. (2013) 259–279. [Special Issue 2. *Redefining and Recontextualising Politics in Southeast Asia*.] DOI: <https://doi.org/10.1017/trn.2013.6>.

BORBÁLA SZÁVA

THE MEMORY OF THE ANGKORIAN EMPIRE AND THE CREATION OF KHMER NATIONAL IDENTITY

The definition of the concepts of nation, nationality, and of the nature and function of nationalism as a defining element of state ideology-building in Cambodia is a recurring subject in scientific debates. Khmer national identity relies strongly on respect and pride in the glory of the former Angkorian Empire and the 'greatness' of the Angkor Wat building complex that symbolizes it. It is a clearly emotional commitment that is very consistent despite its changes in meaning. It seems that since the French colonization in the middle of the 19th century, every political force has sought to use the image of Angkor Wat and the idealized Great Khmer Empire drawn around it to legitimize its own power and aspirations. Angkor Wat, which shape is uniquely appearing on the country's national flag, became the symbol of independent Cambodia and of its pride – at least at first glance. However, in reality, Angkor is not a symbol of the nation, but rather of power, which derives from its historical role, moreover from its original function.

The study summarizes how the concept of Khmer national culture and its content was designated during the French colonization, and who were the initiators and actors of this process. It presents the process by which the symbolic role of Angkor Wat developed to which France's appearance (in competition with England) at European international exhibitions contributed greatly. The exploration of Angkor has given equal recognition to the French scholars as that of the British scholars for their researching of the ancient Egyptian relics. Moreover, to the glory of French diplomacy, a treaty was reached with Siam in 1907 to return the area of the former center of Angkor to Cambodia.

Each of the political forces coming to power after the French rule, including the Khmer Rouge, explained and used the history of the Angkor Empire according to their own political goals. Over the past 15 years one of the central problems in Cambodian education has been the designation of historical periods to be taught. Should the history of the genocidal wars of the 20th century be kept in the public eye at all? Or it is more appropriate to strengthen national consciousness of history by referring to memories of an idealized past. In examining the evolving Khmer identity an unavoidable issue is whether a Western-type educational plan or museum program has the same effect in a Cambodian or more broadly Southeast Asian environment. Is it capable of communicating continuity with the not always glorious national past to the society? The study also seeks to answer the extent to which the state ideology, which obviously emphasizes national unity and the changing secondary and higher education curriculum can influence the way of thinking and the relationship with national identity of this young society.

Zsidó menekültek Sanghajban, 1933–1947¹

Sanghaj modern kozmopolita nagyváros, a Kelet és a Nyugat különös elegye, a két háború közötti kapitalizmus egyik szimbóluma és a Kínai Kommunista Párt szülővárosa. A kezdetektől fogva bevándorlók célpontja volt, legyenek azok gyarmatosító hatalmak alattvalói, éhínségtől és háborútól űzött kínai parasztok vagy éppen európai menekültek. A szerény provinciális városka a 19. század közepi brit–francia imperialista előrenyomulást követően vált jelentős kereskedelmi lerakattá, majd a 20. század első évtizedeiben valódi globális metropolisszá. Míg a Jangce-parti világáros külföldiek által igazgatott, területen kívüli negyedei (*settlement*) virágoztak, a Középső Birodalom hátszaga történelme egyik legturbulensebb időszakát élte át. Az utolsó császári dinasztia összeomlását követő republikánus próbálkozások hadurak véres belharcaivá fajultak, amelyeket rövid évtizednyi viszonylagos stabilitás után japán invázió, majd ismételt polgárháború követett. A Sanghajhoz hasonló, úgynevezett szerződéses kikötők külföldi enklávéi sokáig amolyan örökké változó koloniális szigeteket képeztek az óslakosok tengerében, az üldözött közép- és kelet-európai emigránsok, valamint a japán megszállás kihívásai végérvényesen felforgatták a helyiek korábbi életét. Ebbe a felbolydult világba kalauzolja az olvasót Irene Eber *Jewish Refugees in Shanghai 1933–1947: A Selection of Documents* című könyve.

Irene Eber izraeli sinológus a sanghaji zsidó menekültek tudományos kutatásának egyik legfontosabb alakja. A közelmúltban, 2019-ben elhunyt, német származású tudós a Jeruzsálemi Héber Egyetem professzoraként fáradhatatlanul foglalkozott a zsidó–kínai kapcsolatok történetével. Az 1929-ben, Halléban született Eber és családja 1938-ban Lengyelországba kényszerült távozni, ahol egy kisvárosban bujkálva vészelte át a világháborút. A 2000-es években visszatért gyermekkori élményeinek helyszínéhez,² majd életének utolsó évtizedében két jelentős kötetet is publikált a sanghaji zsidó menekültekről.³ A hosszú élete során felhalmozott, ma a Jad Vasem Intézetben őrzött gazdag forrásgyűjteménye sok, a mai napig nem publikált anyagot tartogat még a kutatók számára.

A sanghaji zsidó közösségek, különösen a náci üldöztetés elől menekülők sorsa iránt a háború vége óta nagy az érdeklődés. A túlélők – az 1940-es években írt – memoárjait azonban csak az 1970-es évektől kezdték tudományos, távolságtartó munkák értelmezni,

1 *Jewish Refugees in Shanghai 1933–1947: A Selection of Documents*. Ed.: Eber, Irene. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018. 718 p. (Archive of Jewish History and Culture / Archiv jüdischer Geschichte und Kultur, 3.)

2 Eber, Irene: *The Choice: Poland, 1939–1945*. London, 2004.

3 Eber, Irene: *Voices from Shanghai: Jewish Exiles in Wartime China*. Chicago, 2008; Eber, Irene: *Wartime Shanghai and the Jewish Refugees from Central Europe: Survival, Co-Existence and Identity in a Multi-Ethnic City*. Berlin–Boston, 2012.

kontextusba helyezni. Noha a téma a mai napig kuriózumnak számít, az 1990-es évektől egyre nagyobb számban megjelenő visszaemlékezések, a túlélőkkel készített interjúk és a különféle dokumentumfilmek mind szélesebb közönséget érnek el. Mindeközben egyre több szakmai feldolgozás is születik, amelyek a japán és a kínai hatóságok menekültekhez fűződő viszonyát vizsgálják, illetve olyanok, amelyek az emigránsok történetét a diaszpórák értelmezési keretében mutatják be.⁴ Eber könyve, bár érthető módon valamiképp táplálkozik az üldöztetéskor megélt személyes tapasztalatokból, mindenképpen a szakmai megközelítést és módszertant képviseli.

Most ismertetendő, hiánypótló referenciamunkájában Eber nem a narratív megközelítést választotta, inkább dokumentarista történelmet akart írni. Elsődleges források segítségével, a résztvevők és a kívüllálók perspektíváiból nyújt bepillantást az újonnan érkezettek fogadtatásának részleteibe: 184 dokumentum mutatja be a zsidó menekültek történetét. A tematikusan rendezett nyolc fejezetet egy közel félszáz oldalas bevezető tanulmány előzi meg, amelyben Eber alaposan, de lényegre törően vázolja a sanghaji közeget, a helyi zsidó közösségek típusait, valamint a zsidók helyzetét Németországban és Ausztriában. Az elkerülhetetlenül felmerülő kérdések megválaszolásához idővonal, térkép, az utcanevek és a zavarba ejtően sok segélyszervezet rövidítéseinek listája nyújt segítséget. A munka legvégén fotóanyag található, a gazdag bibliográfia pedig a további kutatásokhoz szolgál kiindulópontul.

Az ambiciózus projekt komoly döntések elé állította a szerzőt, elsősorban a források kiválasztását illetően. A szövegeket az eredeti nyelven közli a kötet, a német nyelvűeket időnként angol nyelvű kivonat kíséri, míg az orosz, kínai, jiddis és héber dokumentumok mellett alapos angol fordítás is található. A közölt dokumentumok műfaji és nyelvi sokszínűsége, valamint a szerzők háttérének változatossága a sanghaji zsidó közösség heterogenitását tükrözi. A kötetben személyes levelek, hivatalos jelentések, emlékiratrészletek, korabeli újságcikkek, sőt versek is szerepelnek. Az utóbbi két forrástípus beemelése – melyeknek egy-egy fejezetet szentel (6., illetve 7. fejezet) – jól mutatja Eber sajtó és kultúra iránti érdeklődését. Ezzel szemben a menekültek önszerveződéséről már sokkal kevesebb információt közöl. A szövegek szerzői között találjuk a sanghaji tehetős zsidó közösség vezetőit, de megjelennek a nemzetközi settlementben hatalmat gyakorló britek, a szervezkedő náci németek, az amerikai zsidó szervezetek lelkes munkatársai és a frissen érkezett menekültek is. Ugyanakkor a japánokkal együttműködő néhány újságíróat leszámítva kínai alig szerepel a kötetben. A várost a háború idején irányító japán hatóságok tevékenysége vagy a nem németül – hanem csehül, lengyelül, magyarul – író közép-európai szekuláris zsidók szintén kívül estek a kötet látókörén. Nem jelennek meg például azon japán diplomaták és egyéb tisztviselők belső iratai sem, akik segítették a kiszolgáltatottak életét. A kelet-közép-európai személyek valódi etnikai hovatartozása pedig – méltó magyarázat híján, és mivel csak angol vagy német nyelven írt szövegeik révén szerepelnek – nagyrészt láthatatlan marad. A kétségtelenül bonyolult és gyorsan változó közép-európai etnikai identitások és viszonyok ismerete alkalmanként apró pontatlanságokat eredményez a magyarázó jegyzetekben (ilyen például Moritz Feder sanghaji rendőr, a helyi Csehszlovák Kör tisztségviselőjének 1917-es „szlovákiai” születése). Mindazonáltal a válogatás így is impozáns, még ha tükrözi is a szerző szubjektív megfontolásait.

A laza kronologikus rendbe állított nyolc fejezet négy nagyobb egységre osztható. Az 1–3. fejezet Sanghajjal mint úti céllal és a megtelepedés helyszínével, a 4. és az 5. fejezet

⁴ Magyarul lásd például: Vámos Péter: Távoli menedék. Közép- és kelet-európai zsidó menekültek Sanghajban a második világháború idején. In: *Világtörténet*, 27. (2005) 3–4. sz. 72–85.

a háborús várossal és a „gettóval” foglalkozik, a 6. és a 7. fejezet az emigráns kultúrára és sajtóra fókuszál, a 8. fejezet pedig kitekintést nyújt a háború utáni állapotokra.

Az első fejezet az 1930-as évek végén a sanghaji elit körében zajló, a nincstelenek befogadásáról szóló vitát járja körül, bemutatva a különböző csoportok képviselőinek álláspontjait. Különösen érdekes lehet az olvasó számára a Jünnan-terv (Yunnan), amelynek megvalósulása esetén a csungkingi (Chongqing), úgynevezett „szabad” kínai kormány zsidó bevándorlókat telepített volna le az ország egyik elszigetelt, délkeleti tartományában (26. dokumentum).

A második fejezet a menekültekkel kapcsolatos felfogások közlésével folytatja az első fejezetben vázolt, gyakran ellenséges nemzetközi politikai és humanitárius közeg bemutatását. Meggyőző adalékokat nyújt a menekült fogalmának meghatározása körüli bizonytalanságokról az olasz hajózási társaság, a Lloyd Triestino ügynökének levele (35. dokumentum). A magyar származású Komor Pál, aki a sanghaji kikötőben partra szállt üldözöttek legkorábbi szervezett segítségével letagadhatatlan szerepet játszott, csak futólag szerepel a fejezetben. A rászorulókat megsegítésére alakított Nemzetközi Bizottság (International Committee) alapítója és irányítója csak a 3. fejezetben bukkan fel egy lábjegyzet erejéig, ott is az amerikai Joint Distribution Committee (JDC) segélyszervezet képviselőjének meglehetősen egyoldalú, a helyi vezetést kritizáló jelentésével kapcsolatban (62. dokumentum). A ki-keresztelkedett Komor, aki őslakos „Shanghaiander”-ként és a magyar diaszpóra informális vezetőjeként közvetített a helyi, nem zsidó közép-európaiak, a brit koloniális elit és a zsidó közösségek között, talán megérdemelt volna egy tőle származó dokumentumot. Szintén itt kell megemlíteni egy apró tévedést is, amely egy magyar származású testvérpár két tagját cseréli fel. Valójában nem az ez idő tájt szintén a „Kelet Párizsában” tartózkodó gépészmérnök Kelen Aladár, hanem bátyja, az üzletember és volt osztrák konzul Ernő (Ernst) vett részt a Komor-féle Nemzetközi Bizottság megalapításában (98. lábjegyzet).

A harmadik fejezet a menekültek második hullámával, a lengyelországi zsidók érkezésével és fogadtatásával foglalkozik. A Litvánián és a japán Kobe városán át Sanghajban révbe ért túlélők részben holland vízumuknak, részben Szugihara Csiune kaunasi japán konzul jóindulatának köszönheték menekülésüket. Eber, talán személyes érdeklődése révén, valamelyest túlértékeli az 1941-ben Sanghajba érkezett ortodox lengyel zsidók szerepét, amennyiben hasonló súlyúként kezeli őket, mint a náluk tizenhét-szer nagyobb létszámú német ajkúakat. Mindezekkel együtt az itt felsorakoztatott dokumentumok jól megvilágítják a már korábban Sanghajban élő orosz és német nyelvű csoportok, valamint a frissen érkezettek közötti, az erőforrások megszerzéséért folytatott küzdelem során kibontakozó konfliktusokat.

A negyedik fejezet *A háborús Sanghaj társadalmi és gazdasági intézményei* címet viseli. A legérdekesebb forrás itt kétségkívül Laura Margolis, a JDC képviselőjének jelentése a japán hatóságok és a különféle segítőbizottságok egymás közti viszonyáról (89. dokumentum). Magyar szempontból különösen figyelemreméltó a korábban Budapesten végzett és ott praktizáló bőrgyógyász, Reisz Frigyes (Frederick Reiss) itt közölt jelentése. A menekültügyi bizottság (Committee for the Assistance of European Jewish Refugees) orvosi testületének működéséről írt beszámolójában Reisz említést tesz két másik magyar orvosról is, akik feltehetően maguk is üldözöttekként érkeztek, majd a menekültek között Sanghajban is orvosi tevékenységet folytattak (76. dokumentum).

Az ötödik fejezetben fontos részleteket ismerhetünk meg az antiszemitizmus helyi megjelenési formáiról, valamint a zsidó menekültek körében csak gettónak nevezett, úgynevezett „kijelölt terület” (*designated area*) létrehozásáról, ahová 1943-ban a japánok a honatan menekülteket költöztették. A megszálló japán, kollaboráns kínai és náci német szerzők

propagandisztikus írásai mellett képet kapunk arról is, hogy a japán hatóságok miként alkalmazták a „gettó” felügyelőiként az orosz zsidó közösség tagjait.

A hatodik fejezet az emigráns sajtóval foglalkozik. Itt gazdag válogatást kapunk a kivándorolt újságírók által írt német, héber és jiddis nyelvű cikkekből. Az osztrák és német-országi zurnalisztikai hagyomány befolyása azonnal tetten érhető. A bukovinai születésű, magyar anyanyelvű és a bécsi pszichoanalitikai körökben ismert Adolf J. Storfer, a *Gelbe Post* alapító szerkesztője méltán élvez kiemelt figyelmet. Storfer 1939-ben, a háborús metropolisz talán legszínvonalasabb lapjában megjelent cikke eltér az emigráns lapok tipikus írásaitól, mivel az európai közösségen túl komoly figyelmet szentel a kínai földönfutók sorsának és a japán hatóságok irántuk tanúsított bánásmódjának (46. dokumentum). Eber csak lábjegyzetben hivatkozik Frank László bécsi-budapesti menekült-újságíró sanghaji sajtót áttekintő cikkeire, és nem említi a Frank és társai által alapított, Közép-európai Írók és Újságírók Demokratikus Egyesülete nevű szervezetet, amely a háború után a progresszív zurnalistákat tömörítette.

A hetedik fejezet a kultúrával, a szórakoztatással és benne a színházzal foglalkozik. Az itt közölt dokumentumokban főként a magasabb kultúráról esik szó. A recenziókban felmerül, hogy miért nem szerepelnek sportról és népszerűbb szórakoztatásról tudósító források is. Ebben a fejezetben is túlzottnak tűnik a jiddis nyelvű, a lengyelországi menekültekkel kapcsolatos szövegek aránya a német ajkú közép-európaiaktól származó és róluk szóló dokumentumokhoz képest. Érdekességgként érdemes kiemelni, hogy a számos színikritika mellett helyet kapott Horst Levin, a sanghaji menekült rádiózás vezéralakja egyik műsorának szövegkönyve is (145. dokumentum).

A nyolcadik, utolsó fejezet a háború végeztével előálló új helyzetet ismerteti. Habár kevés szó esik a tulajdonképpeni távozásról (a dokumentumok túlnyomó többsége 1946 előtt keletkezett), a fejezet pontos képet ad a háború befejezésének az emigránsok életére gyakorolt hatásáról. Az itt szereplő írások jól illusztrálják a „visszatelepülés vagy továbbbállás” (*zurückwandern oder weiterwandern*) dilemmáját: vajon sikerül-e az ismét polgárháborúba süppedő Kínából az egykori európai otthonokba vagy az áhított Palesztinába, esetleg az újonnan megnyíló Ausztráliába vagy Kanadába vándorolni? Az áttekintett periódus az 1948. évvel zárul, amikor az Egyesült Államok megnyitotta kapuit a holokauszt-túlélők előtt.

Irene Eber utolsó nagyszabású tudományos munkája kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárul a sanghaji zsidó menekültek történetének dokumentálásához. A gazdag lábjegyzetekkel, gyakran enciklopédikus részletességű magyarázatokkal ellátott kötet több mint pusztán dokumentumgyűjtemény, gyakorlatilag referenciamunka. A tiszta szerkezet és az állandó keresztthivatkozások aprólékos szerkesztői munkáról árulkodnak, aminek eredményeképpen a kötet bárki számára könnyen használható. Meggyőződésem, hogy mind a holokauszttal, mind a közép-európai emigrációval, menekült- és diaszpórákérdésekkel, mind pedig a modern zsidó, illetve kínai történelemmel foglalkozók haszonnal forgathatják az Irene Eber által jegyzett kötetet. Bízom benne, hogy e munka révén mind többen ismerik meg a sanghaji zsidó közösség történetét, ami egyben lehetőséget nyújt a közép-európai történelem egyik fontos fejezetének új szempontú vizsgálatára is.

Mervay Máttyás*

* A szerző a New York-i Egyetem Történelem Tanszékének doktorjelöltje (Department of History, New York University, King Juan Carlos I of Spain Center 53 Washington Square South, New York, New York 10012, matyas.mervay@nyu.edu).

Diktátorok és diktatúrák a Karib-térségben¹

Az utóbbi években szép számban jelentek meg Latin-Amerikával kapcsolatos tanulmánykötetek, az egész térséggel vagy csak egy kisebb földrajzi régióval foglalkozó munkák.² Ez utóbbi csoport gyarapodott 2020-ban a most ismertetendő, hiánypótló tanulmánykötettel, amely a 2016-ban publikált *Tanulmányok a Karib térségről* folytatásának is tekinthető. A szerzők közül öten – Dornbach Mária, Horváth Emőke, Lénárt András, Nagy Marcel és Domingo Lilón – a 2016-os kötetben is jegyezték egy-egy fejezetet, a 2020-as tanulmánygyűjteményben hozzájuk csatlakozott még négy latin-amerikanista: Cselik Ágnes, Csikós Zsuzsanna, J. Nagy László és Nagy Sándor Gyula.

A szerkesztők, Csikós Zsuzsanna és Horváth Emőke olyan történeti-politikai, illetve irodalmi megközelítésű írásokat válogattak egybe, amelyek a hol szűkebben, hol tágabban értelmezett Karib-térség diktatórikus, autoriter rendszereit és híres-hírhedt diktátorait veszik górcső alá. A szerkesztők szándékát a kötet minden tanulmánya alátámasztja: a karibi régióval kapcsolatos, sokszor egzotikus toposzoktól eltávolodva a diktatúra jelenségét és a diktátor alakját vizsgálják mélyreható elemzéseikben. A régió határait illetően a szerkesztők a 2016-os kötetben már definiált „Nagy Karib-térség” fogalmát érvényesítették most is, s ezzel magyarázható, hogy a többségében a Nagy-Antillákkal (Kuba, Dominikai Köztársaság, Haiti) foglalkozó írások mellett olyan elemzések is bekerültek a kötetbe, amelyek a téma venezuelai és kolumbiai vonatkozásait vizsgálják.

A latin-amerikai diktatúráknak rendkívül gazdag történelmi, politológiai, szociológiai, gazdasági és irodalmi megközelítésű szakirodalma van, és ezekben igen változatos szempontrendszerrel és terminológiával találkozhatunk mind a rezsimek tipológiáját, mind a rendszert irányító „főhős” titulusait illetően. Ez a sokszínűség a könyv tanulmányaiban is észlelhető, és jöllehet mindegyik írás ugyanazzal a témával foglalkozik – így szükségszerűen megjelennek ismétlések, átfedések –, mégsem válik unalmassá az olvasás, mivel a nézőpontok és a megközelítések a felhasznált – olykor közös – szakirodalmon túl mindig tükrözik a szerzők egyéni meglátásait is.

A történelmi-politikai megközelítésű írások a könyv kétharmadát teszik ki. Nagy Marcel kötetnyitót tanulmánya *A militarizmus és a fegyveres erők történetének néhány aspek-*

1 *Diktátorok és diktatúrák a Karib térségben*. Szerk.: Csikós Zsuzsanna – Horváth Emőke. Bp., L'Harmattan, 2020. 224 p.

2 *Románc és vértanúság. Nők a hispán világ történetében*. Szerk.: Csikós Zsuzsanna – Szilágyi Ágnes Judit. Szeged, 2015 (Americana eBooks); *Tanulmányok a Karib térségről*. Szerk.: Horváth Emőke. Bp., 2016; *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában*. Szerk.: Bubnó Hedvig – Horváth Emőke – Szelják György. Bp., 2016; *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok. Amerika a XIX–XXI. században*. Szerk.: Horváth Emőke – Lehoczki Bernadett. Bp., 2019.

tusa a *Karib-térség diktatúráiban* címmel a téma általános és alapos összefoglalását adja: segít értelmezni a diktatúrák sajátosságait és elemzi a hadseregnek a politikában és a társadalomban betöltött szerepét a gyarmati korszakban, a függetlenségi harcokban, a *caudillismo* korában, a nemzeti hadsereg megjelenése idején és a „belső háborúk” alatt. A militarizáció ritmusát és térhódítását jelzi, hogy a kontinensen általában előbb vezették be a kötelező katonai szolgálatot, mint az általános választójogot. A militarizmus térnyerése a világgazdasági válság után lett egyértelmű: 1930–1937 között a kontinens 14 államában 34 katonai puccsot hajtottak végre. A térség politikai változásai közvetett vagy közvetlen módon az Egyesült Államok is beleszólt. Ezt többek között J. F. Kennedy 1961-ben a Dominikai Köztársaság kapcsán tett kijelentése is alátámasztja, amely szerint a karibi országban három lehetséges forgatókönyv szerint alakulhatnak az események: demokrácia, Rafael Trujillo rendszerének fenntartása, vagy egy, a Castro-rendszerhez hasonló államfoma létrejötte. „Az elsősre kell törekednünk, de nem adhatjuk fel a másodikat addig, amíg nem vagyunk biztosak abban, hogy el tudjuk kerülni a harmadikat” – mondta az Egyesült Államok 35. elnöke fél évvel megválasztása után. Nagy Marcel az általános tendenciák bemutatása után a Dominikai Köztársaság és Haiti példáját vizsgálja részletesebben.

A kötet történelmi-politikai írásainak következő öt tanulmánya kronologikus rendben az egyes országok konkrét jelenségeire világít rá. J. Nagy László Toussaint Louverture életútját és politikai szerepvállalását követi nyomon (*Toussaint Louverture, a felszabadító diktátor*). A „fekete Napóleonnak” is nevezett Toussaint Louverture kivételes történelmi személyiség volt, reálpolitikus, akinek állam- és társadalomszervező tevékenysége a francia politikushoz hasonlítható. Életműve azonban torzó maradt, nem teljesezhetett ki. A kis szigetország sorsa és példája azért is érdekes, mert a 19. század elején csupán két független állam volt a kontinensen: az egyik az Egyesült Államok, a másik Haiti. A szigeten az egykori rabszolgák uralkodtak, az Egyesült Államokban pedig azok, akik elnyomták őket. Míg az Egyesült Államok a világ leggazdagabb és legerősebb hatalma lett, Haiti a legszegényebb és a legkiszolgáltatottabb maradt napjainkig.

A következő írás Domingo Lilón összefoglalása *A Trujillo-korszak politikai rendszere (1930–1961)* címmel. A Dominikai Köztársaságban harminc éven át korlátlanul uralkodó Rafael Trujillo diktatúrája talán egész Latin-Amerika és a Karib-térség legzsarnokibb rendszere volt, amely ellenőrzése alá vont és uralta az egész politikai és gazdasági életet, valamint a társadalmat és a kultúrát. Domingo Lilón írásából képet kapunk arról, hogy milyen volt a rendszer viszonya a dominikai öntudat meghatározó elemeihez, a katolicizmushoz és a kommunizmushoz, valamint betekintést nyerünk a Haiti-ellenesség problémájába is. Ennek csúcspontja az 1937-es mézszárlás volt, amikor is az áldozatok száma – habár az adatok a szakirodalomban igen tág tartományban mozognak, a legtöbb történész szerint – meghaladta a tízezer főt. A tanulmány bemutatja a Trujillo-korszak alatt született öt alkotmányt is, melyek a liberális demokrácia látszatával igyekeztek leplezni az autokratikus vagy – Weber elnevezését kölcsönvéve – „szultáni” rezsimet.

Lénárt András írását felvázolja, hogy – a diktatúra és a demokrácia kontextusában – milyen stratégiák alapján alakultak a kapcsolatok Kuba és az USA között 1959-től 2014-ig (*A diktatúra és a demokrácia találkozása. Kuba és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata a Castro testvérek periódusában*). Előzményként a szerző részletesen tárgyalja a két ország közötti viszonyt Kuba függetlenségének kivívásától a kezdetben Washington támogatását élvező, ám később az USA bizalmát elvesztő és az 1950-es évektől a kommunizmus felé nyitó Fulgencio Batista diktatúráján át egészen Fidel Castro fellépéséig. A következőkben a hidegháború korszakának dimenzióit mutatja be a tanulmány, kiemelve a kapcsolatrendszer

neuralgikus pillanatait (a diplomáciai kapcsolatok megszakítása, Disznó-öböl, rakétaválság). A Fehér Ház prioritásai közé bekerült az újabb kubai rendszerváltás levezénylése, Castro eltávolítása. Az elszigetelés és a gazdasági embargó stratégiája azonban a jelek szerint nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: Castro rendszere tizenegy amerikai elnök kormányzását, a Szovjetunió felbomlását, sőt még magát Castrót is túlélte. A szerző kitér több amerikai elnök – Ford, Carter, Reagan, az idősebb Bush, Clinton, a fiatalabb Bush és Obama – Kubával kapcsolatos, elsősorban a gazdaságot, a kereskedelmi kapcsolatokat, a turizmust és a bevándorlást érintő intézkedéseire. A 2008–2018 közötti évtizedben Raúl Castro számos módosítással, de továbbvitte testvére örökségét, és az új vezetővel feléledt a remény az USA-val való kapcsolat rendezésére is. Ennek alapja Barack Obama Kuba-politikája volt. Donald Trump megválasztása óta azonban a 2014–2016 között felépített bizalmi viszony megszakadt, és azóta elhidegülés jellemzi a két ország kapcsolatát.

Horváth Emőke a kubai sajtó jelenlegi helyzetét elemzi tanulmányában *A független újságírás helyzete Kubában napjainkban* címmel. Bemutatja a nagy múltú napi- és hetilapokat (*Granma, Juventud Rebelde, Trabajadores, Mujeres, Verde Olivo*), valamint az öt állami televíziós csatornát (Cubavisión, Cubavisión International, Tele Rebelde, Canal Educativo, Multivisión). A független újságírással és a külföldi újságírókkal szemben tanúsított állami fellépés vizsgálatára a szerző a Freedom House 2002 óta készített jelentéseit használta forrásként. A kritikus hangot megütő újságírókkal szemben az állam változatos módszerekkel lép fel: sorozatos zaklatásokkal, a szerkesztőségek bezárásával, börtönnel és kínzásokkal lehetetlenítik el az újságírók munkáját és életét. A nyomtatott sajtó mellett a castrói rendszernek az internettel is fel kellett vennie a harcot. A világháló 2006-ban jelent meg a kubaiak életében, azonban a lakosság kevesebb mint két százalékának volt hozzáférése, s ez csak minimálisan emelkedett az elmúlt másfél évtizedben. A gyér lefedettség mellett szigorú szabályokkal és szankciókkal, valamint az „internetszalonok” nem túl felhasználóbarát árával (4,5 dollár/óra) az állam továbbra is igyekszik távol tartani a kubaiakat az internettől és a szabad információ-áramlástól. Horváth Emőke írását egy interjú követi, ebben a Reinaldo Escobarral, a kubai független újságírás meghatározó alakjával, a *Havana Times* által készített beszélgetés írott változatát olvashatjuk. Az interjú 2013-ban látott napvilágot, aktualitása azonban nem kopott meg 2020-ban sem.

A történeti-politikai részt Nagy Sándor Gyula munkája zárja, amelyben a szerző elszakad az Antillák térségétől és *Maduro Venezueláját* választja elemzése tárgyául. Hugo Chávez örökségének bemutatását követően betekintést kapunk a 2015. évi parlamenti választások eredményébe, majd a demokratikus jogállam leépítésének folyamatába. Nicolás Maduro nem is törekedett az erőszak és a korrupció álcázására: „Amit nem lehet a szavazatokkal, azt fegyverrel fogjuk elérni” – jelentette ki nyilvánosan. A gazdasági összeomlás és a társadalmi válság következtében a venezuelaiak egy részének a helyzete teljesen kilátástalanná vált, s 2–2,5 millióan a kivándorlást választották, ezzel menekültválságot idézve elő Brazíliában, Peruban, Ecuadorban és Chilében. Nagy Sándor Gyula konklúziója szerint a Maduro-rendszer egyre inkább egy kubai típusú diktatúra irányába halad, azonban a gazdasági és társadalmi válság már olyan szintre jutott, ahonnan rövid távon nincs kiút a jelenlegi vezetéssel.

A kötet második részében a diktátortematika irodalmi megközelítésű tanulmányait olvashatjuk. Dornbach Mária munkája három híres latin-amerikai diktátorregény elemzésén keresztül mutatja be a diktátorok alakjának sajátos jegyeit, a hatalom megtartásának módszereit, valamint az idő és a történelem ciklikusságának problémáját (*„Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van...” Három klasszikus karibi diktátorregény*). Miguel Ángel Asturias 1946-ban megjelent *Elnök úr* című regénye a Karib-térségben született első, világhírűvé vált diktátor-

regény, amely narratív technikájával és nyelvezetével megújította a műfaj hagyományait, noha a témát később feldolgozó kollégák – például Gabriel García Márquez *A pátriárka alkonya* vagy Mario Vargas Llosa *A kecske ünnepe* megalkotásakor – említést sem tettek a Nobel-díjas guatemalai szerző korábbi művéről. A helyszín és az idő generalizálásával a történet az elnyomó hatalom általános jellegét és időtlenségét sugallja. Asturias nem egy konkrét diktátor „életrajzát” írta meg – jóllehet a zsarnoki regényhős mögött két diktátor (Manuel Estrada Cabrera és Jorge Ubico) körvonalait is felfedezhetjük –, hanem a 20. század első felében hatalmon lévő latin-amerikai diktátorok prototípusát rajzolta meg. Alejo Carpentier *Rendszerek és módszerek* című regénye az elemzés következő tárgya. Az 1974-ben született munkájával a kubai szerző egy olyan „diktátor pikaeszkregényt” akart írni, amelynek a középpontjában – a 16. századi kópéregényhez hasonlóan – egy antihős áll. Ebben a történetben sincs konkrét ország megjelölve, a cselekmények jórészt 1912 és 1932 között játszódnak. Számos utalást találunk az Európában kitört első világháborúra, amelybe egyébként a diktátor országa bekapcsolódik – s itt egy számunkra külön érdekes vonatkozás –, és hadviselő lesz Magyarországgal szemben is. Carpentier számos „erős emberből” gyúrta egybe a diktátor alakját: a két kubai diktátor, Gerardo Machado és Fulgencio Batista mellett felismerhetjük benne több ország autoriter vezetőjének és rendszerének egy-egy sajátos vonását. A harmadik elemzett munka García Márquez regénye, az 1975-ben megjelent *A pátriárka alkonya*. Ez a mű a tér és az idő dimenzióját még tágabban értelmezi: a pátriárka alakja Latin-Amerika ötszáz évét fogja át, s ezzel mitizálja, metafizikai dimenziókba emeli a diktátor figuráját a szerző. Míg Asturias regényének alapmotívuma a mindent átható félelem, a kolumbiai író a hatalommal járó magány kérdését boncolgatja diktátorregényében.

Cselik Ágnesnek a Trujillo-korszak irodalmi ábrázolását bemutató írása szintén három irodalmi alkotást elemez (*A rettenet tükre. Rafael Trujillo diktatúrája az irodalomban*). Freddy Prestol Castillo *A Masacre folyón gyalog kell átkelni* című regénye 35 évig hevert elrejtve 1973-as megjelenése előtt. A szerző dokumentarista hitelességgel, kaleidoszkópszerű nézőpontváltásokkal és az egyszerű emberek nyelvén írja le a Trujillo által elrendelt 1937. októberi tömegmészárlást, amelyben haiti lakosok ezrei veszítették életüket. Julia Álvarez *Ha eljő a pillangók ideje* című könyve igazi női regény, minden elbeszélőhangja nő. A narrációból a Mirabal nővérek (Minerva, María Teresa, Patria, Dedé) életét ismerjük meg. Mindannyian eltérő személyiségek, más-más utakon jutnak el az ellenállásig, közös azonban bennük a lázadás: szembemennek a családi, társadalmi és történelmi elvárásokkal. Pillangók, melyek kibújnak a biztonságot adó bábból és szép lepkévé fejlődve gyönyörű reptükkkel, korai halálukkal mutatják meg, hogy mit ér valójában a szabadság. A tanulmány Vargas Llosa *A kecske ünnepe* című regényének elemzésével zárul. A perui író 2000-ben megjelent műve a Trujillo-éra végnapjait (1961) vizsgálja az 1990-es évek perspektívájából. A valós és fiktív személyeket és eseményeket felvonultató, prizma struktúrájú regényben nemcsak a dominikai diktatúra, hanem minden létező vagy fiktív totalitárius rendszer története egyszerre több idősíkon és több nézőpontból tárul az olvasó elé.

A tanulmánykötetet Csikós Zsuzsanna *Alkotói szabadság vagy forradalmi hűség? A Castro-rendszer viszonya az írókhoz és az irodalomhoz az 1960-as években* című munkája zárja. Az írás az 1960-as évek kubai kultúr- és irodalompolitikájának főbb mozzanatait mutatja be különböző dokumentumokon keresztül, és vázolja azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen az alkotói szabadság elvét egyre jobban kiszorította a forradalmi hűség eszméje. A szerző a cikk bevezetésében bibliográfiai áttekintést ad a Castro-irodalom magyar nyelven is hozzáférhető munkáiról, majd a dolgozat további része a kubai írói társadalom három generációjának a hatalomhoz való viszonyát, az írói társadalom megosztottságát,

valamint az alkotói szabadság és a forradalom eszmeisége közti konfliktusos viszonyt elemzi. Az idősebb nemzedék két képviselője – José Lezama Lima és Virgilio Piñera – a hivatalos kultúrpolitika elnémitott áldozata lett, belső száműzetésbe kényszerült. A második nemzedékhez tartozó Cabrera Infantéra és Heberto Padillára még keményebb sors várt: előbbi Európába menekült, utóbbit pedig fokozatosan, több „felvonásban” lehetetlenítették el. A legfiatalabb nemzedéket képviselő Reinaldo Arenas és Norberto Fuentes szintén külföldre kényszerült. Az igazi világhírnévre szert tevő két kubai irodalmárt – Nicolás Guillént és Alejo Carpentiert – a tanulmány nem sorolja egyik generációhoz sem. Ennek nem csupán kronológiai okai vannak – tekintve hogy az 1902-es és 1904-es születésű művészek még öregebbnek számítottak, mint az 1910 környékén született első nemzedék –, hanem sokkal inkább az, hogy Carpentier és Guillén is valamilyen mértékben kiszolgált a rendszert.

Az ismertetett könyv szerzői elismert magyarországi hispanisták, latin-amerikanisták, történészek és irodalmárok, akik az utóbbi években arra törekedtek, hogy egyre több, a Karib-térséggel foglalkozó tanulmány révén közelebb hozzák a magyar olvasóknak ezt a távoli, egzotikus vidéket. A bevezetőben említett, 2016-ban megjelent, ugyancsak karibi tematikájú és az itt bemutatott kötet külön-külön is értékes tanulmánygyűjtemény, együtt pedig átfogó és rendkívül színes képet kaphat belőlük az olvasó a régió történelméről, társadalmáról és kultúrájáról. A két kötet elolvasása után csupán egy apró – és földrajzilag is valóban parányi, hiszen Puerto Rico a Nagy-Antillák legkisebb szigete – hiányérzetem támadt, mégpedig az, hogy Puerto Rico kimaradt. A szigeten a függetlenné válás után nem alakult ki diktatúra, ezért nem vizsgálta egyik tanulmány sem, remélhetőleg azonban a következő karibi vonatkozású kötet – amelynek összeállítására ezúton is biztatom a szerkesztőket és a szerzőket – választott témája lehetővé teszi majd, hogy ez az ország is figyelmet kapjon.

A könyvismertetőik általában ritkán szoktak szólni a borítóról, jelen kötet esetében azonban nem lehet ezt a lényeges vizuális elemet említés nélkül hagyni. Egy szélesebb bordó és egy keskenyebb krémsárga sávra osztott borítón egy tengerké katonai tányérsapka látható. A szimbolikus jelentésű, ízléses színvilágú kép látványos, figyelemfelkeltő és méltó kísérője a könyv értékes beltartalmának.

*Katona Eszter**

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Hispanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense (6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34.).



ISSN 0083-6265 (Nyomtatott)

ISSN 2732-2114 (Online)

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

A kiadásért felel Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató

A szerkesztési, tördelési munkálatokat

a BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft



TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2020-as évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja



nka
Nemzeti Kulturális Alap